

ספר
איש על העדה

הליכות והנהגות
של
מרן רבינו יוסף שלום אלישיב
זצוק"ל

ספר איש על העדה

הליכות והנהגות
אשר בחסד ד' עלי זכיתי לראות אצל
מרן רבינו יוסף שלום אלישיב
זצוק"ל
עם תוספת ביאורים ומראי מקומות

נערך ונסדר
בעזרת השי"ת החונן לאדם דעת
ע"י

יהושע שמשון בלאאמור הרב ר' ישראל שליט"א ברוננער

ער"ח אלול תשע"ב לפ"ק
יום השלישים להסתלקות רבינו זיע"א

הוצאה רביעית עם תיקונים ומילואים
אדר תשע"ג לפ"ק
פניה"ק ירושלים תובב"א

כל הזכויות שמורות להמו"ל

בכל עניני הספר ניתן לפנות

בארץ ישראל:

077 234 4191

בארה"ב:

732-730-3532

באנגליה:

020 8455 7309

נדפס על נייר שאין בו חשש חילול שבת ח"ו

אני לה לספינה שאבדה קברניטה

מוקדש לזכר ולע"נ
רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה
בוצינא דנהורא עמוד הימיני
מופלא שבדורו רשכבה"ג ה"ה הגאון הגדול
רבי יוסף שלום זצוקללה"ה
בן הג"ר אברהם אלישיב זצוקללה"ה

שהאיר עיני הדור בתורתו וביראתו
בהתמדת התורה ובאהבתה
ואשר זכיתי ליהנות ממנו עצה ותושיה
והדריכני בדרך התורה והיראה
נלב"ע בין המצרים תשע"ב

הונצח ע"י
הר"ר מ. ש. ג. ומשפחתו

תוכן הענינים

ז	הסכמות (לפי סדר א"ב).....
יב	הקדמה.....
יז	מצבת קבורת רבינו.....
יח	כוונת השמות.....
יח	אמירת תהלים.....
יח	לבישת הטלית קטן.....
יט	עטיפת הטלית.....
יט	בענין תכלת.....
יט	חוטין בצד הטלית.....
כ	לבישת הטלית והנחת תפילין בביהמ"ד.....
כא	הורדת הבית יד של הכתונת.....
כב	קשר של תפילין.....
כב	השתמשות במראה בהנחת תפילין.....
כב	כיסוי התפילין של ראש עם הטלית.....
כג	אמירת ואני ברוב חסדך.....
כד	אחיזת הציצית בברוך שאמר.....
כד	עניית אמן על ברכת ברוך שאמר.....
כה	אמירת קדיש כשעברו חמשים שנה מעת הפטירה.....
כה	כריעות בקדיש.....
כו	בענין תפילת שחרית כוותיקין.....
כו	עשרה הראשונים.....
כז	בענין לבישת גארטי"ל.....
כח	בענין הכון.....
כח	להתפלל במעיל חורף.....
כח	משיב הרוח ומוריד הגשם עם סגו"ל או עם קמ"ץ.....
כח	בענין כריעה במודים.....
כט	חזרה למקומו לקדושה.....
כט	ההנהגה בחזרת הש"ץ וחיוב עמידה בה.....
ל	ושבחד אלקינו.....
ל	כריעה במודים דרבנן.....
לא	אופן הכריעה.....
לא	ברכת כהנים.....
לא	ג' פסיעות אחר חזרת הש"ץ.....

תוכן הענינים (המשך)

ל	שהייה כדי הילוך ד' אמות אחר קדיש תתקבל
ל	יציאה מביהכנ"ס
ל	הזמן הנכון לאמירת בריך שמיא
ל	להגביה הס"ת בעת אמירת גדלו וגו'
ל	ללוות הס"ת עד הבימה
ל	כיצד לאחוז הס"ת
ל	לאיזה עלייה עלה רבינו
ל	עניני קריאת התורה
ל	לברך עם משקפיים
ל	כריעה בעת אמירת ברכו ביה"ל והברכות
ל	לקרוא ביחד עם הש"ץ ולהשמיע לאזניו
ל	הנהגת רבינו בעת שמיעת קריה"ת
ל	כריעה בשעת אמירת וזאת התורה
ל	לא הצביע באצבע
ל	קדושה דסידרא
ל	כריעה בעלינו
ל	חליצת התפילין בשעת קדיש
ל	אופן חליצת התפילין
ל	הנחת תפילין דר"ת
מ	פרשת קדש ופרשת והיה כי יביאך בתפילין דר"ת
מ	קריאת הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום
מ	כריעה בברכת מעין שבע
מ	כיבוי החשמל בשעת הבדלה
מ	להגביה את הכוס בכוס ישועות אשא
מ	עניני הבדלה
מ	לא מילא את הכוס כ"כ עד שנשפך
מ	לקפל את הטלית במוצ"ש מיד
מ	עניני קידוש לבנה
מ	נוסח ברכת האילנות
מ	אמירת הברכה מתוך הכתב
מ	סדר התרת נדרים בער"ה
מ	איגוד הד' מינים
מ	לילך לרחבת הכותל עם הד' מינים

תוכן הענינים (המשך)

מז	זמן הדלקת נרות חנוכה
מח	הדלקת נרות חנוכה בארגז זכוכית כשהדלת פתוחה
מט	המקום הנכון להדלקת נרות חנוכה
נ	קריאת פרשת זכור
נא	נרתיקי המזוזה
נב	בענין הנחת היד על המזוזה
נב	לייחד עידי חופה וקידושין
נג	לשאול להחתן אם הטבעת היא שלו
נג	לשאול להעדים אם הטבעת היא שוה פרוטה
נג	אמירת מקודשת לאחר שנתקדשה
נג	ראיית העדים את פני הכלה
נד	טעימה מהכוס של ברכת אירוסין

קצת פסקי דינים ששמעתי מרבינו

נה	להחזיק מראה תוך תיק התפילין
נו	תנאי בכוונת השמות
נו	נשיקה עם תפילין
נו	מי שהחסיר חלק מקריה"ת האם צריך להשלים במנין אחר
נז	נוסח יעלה ויבוא שבברהמ"ז
נח	אימתי יש לברך ברכת הגומל
נח	שתיית המסובין מכוס המקדש מבלי שיתקן הפגם
נט	הזמן המובחר לסיים קריאת הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום
נט	מי שיש לו יארצייט בשבת איזה עדיף עליה או מפטיר
ס	אמירת בקשות בשבת
ס	האם ההוצאות של ד' מינים בכלל הוצאות יו"ט
ס	לישב בסוכה בשמיני עצרת בחו"ל
סא	זמן הדלקת נרות חנוכה במוצ"ש
סב	אמירת תחנון בפורים משולש בערים הפרזים בט"ז באדר
סב	בישול דגים בקדירה של בשר
סג	טעות בכתיבת מזוזה
סד	שידוך כששם החתן ושם חמיו דומין זל"ז
סה	סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא וגו' כי זה כל האדם

**מכתב ברכה מאת הגאון רבי אברהם אלישיב שליט"א
בנו חביבו של רבינו**

307
 S. ימים אהרן
 כתיבתי לך כי קבלתי את הקונטרס מאת הרב הגאון
 אהרן שמואל ר' וולף שמשון ברוך ציר שליט
 וממקצת שראיתי נראה שלא צריך דיוק' על דברים
 וכלי לברכו שזכה להפיץ את תורת רבינו זצוקלה"ה ושלא יצא
 מכלול תחת ידיו
 אברהם בן אהרן שמשון שליט
 אלו ימים

בס"ד

י"ז מנחם אב תשע"ב

הריני לאשר כי קבלתי את הקונטרס "איש על העדה" אשר שלח לי הרב הגאון
 ר' יהושע שמשון ברונער שליט"א וממקצת שראיתי נראה שעמד על דיוק' של
 דברים, והנני לברכו שזכה להפיץ את תורת רבינו זצוקלה"ה ושלא יצא
 מכשול תחת ידיו.

אברהם בן אהרן הגרי"ש זצוקלה"ה הכ"מ
 אלישיב

מכתב ברכה מאת הגאון ר' אהרן דוד הלוי דונר שליט"א מגדולי תלמידי רבנו

DAYAN A D DUNNER
OF THE
UNION OF ORTHODOX HEBREW
CONGREGATIONS

אהרן דוד בחגג"צ פוסדי"ץ חלי' **דונר**
חבר ב"ר חזקת"ח לנדון
ורב קהל עד"י טאטענזם

49 CRAVEN WALK, LONDON, N16 6BS TEL: 020 8800 8555 / 020 8802 8276 FAX: 020 8880 2942

י"ח מנחם אב תשע"ב

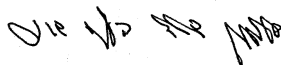
כבוד ידידי הר"ר יהושע שמשון ברוננער שליט"א,

שמחתי לראות שאתה עומד להוציא לאור הנהגות קודש שראית בעצמך אצל
פאר הדור מרן הגאון האדיר הרב ר' יוסף שלום אלישיב זצוק"ל.

הנני מכיר הרב הנ"ל שהוא תלמיד חכם ודייקן וחזקה על החבר שאינו מוציא
מתחת ידו דבר שאינו מתוקן.

יה"ר שחפץ ד' בידך יצליח לעלות מעלה מעלה על במותי התורה והיראה
ויפוצו מעיינותיך חוצה להגדיל תורה ולהאדירה.

מנאי המברכך מקרב לב
החותם לכבוד הרב המחבר שליט"א ולכבוד רבינו זצוק"ל

אהרן דוד הלוי דונר

מכתב ברכה מאת חדב"נ הגאון רבי בנימין רימר שליט"א
ראש ישיבת קרית מלך בני ברק

אשר ית' ב' שבת שלש

בנימין הרה"ק ר' יהושע שמשון ברונער שליט"א ספרו איש על העדה והוא ליקוט
הלכות והנהגות שראה בעצמו אצל מו"ח מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל וטרח לכתוב
ביאורים על כל דבר ודבר ביאורים נחמדים לפי הבנתו.
והנה כידוע דעת מו"ח מרן זצוק"ל לא היתה נוחה לכתוב פסקי הלכות והנהגות על פי
ראיה בלי לברר אותו בעצמו הטעם והאם הוא מסכים לכתיבתו באופן זה וכמה
פעמים ראיתי כשגיסו הגאון ר' יוסף ישראלזון זצ"ל שאלו הרבה דברים וענה לו ומ"מ
כשרצה להעלות את הדברים על הכתב ולפרסמם ברבים ישב אותו על כל הלכה ועל
כל פרט ודקדק וליבן הדברים ומחק ושינה אבל מכיון שהרב המחבר אין כותב
הדברים כהלכה למעשה אלא למען שישוטטו רבים ותרבה הדעת ולהגדיל תורה
ולהאדירה ולמען שיתבוננו בהליכות רבנו מרן זצ"ל הנני לברך את הרב המחבר לאחר
שטרח ודקדק הרבה שזיכה לזכות את הרבים ולברך על המוגמר ויגדיל תורה ויאדיר.

הגיה לכבוד מרן מו"ח זצוק"ל
ולכבוד הרב המחבר שליט"א
בנימין רימר

יום ה' כ' שבת תשע"ג,

הראני הרה"ק ר' יהושע שמשון ברונער שליט"א ספרו איש על העדה והוא ליקוט
הליכות והנהגות שראה בעצמו אצל מו"ח מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל וטרח לכתוב
ביאורים על כל דבר ודבר ביאורים נחמדים לפי הבנתו.

והנה כידוע דעת מו"ח מרן זצוק"ל לא היתה נוחה לכתוב פסקי הלכות והנהגות על פי
ראיה בלי לברר אותו בעצמו הטעם והאם הוא מסכים לכתיבתו באופן זה וכמה
פעמים ראיתי כשגיסו הגאון ר' יוסף ישראלזון זצ"ל שאלו הרבה דברים וענה לו ומ"מ
כשרצה להעלות את הדברים על הכתב ולפרסמם ברבים ישב אותו על כל הלכה ועל
כל פרט ודקדק וליבן הדברים ומחק ושינה אבל מכיון שהרב המחבר אין כותב
הדברים כהלכה למעשה אלא למען שישוטטו רבים ותרבה הדעת ולהגדיל תורה
ולהאדירה ולמען שיתבוננו בהליכות רבנו מרן זצ"ל הנני לברך את הרב המחבר לאחר
שטרח ודקדק הרבה שזיכה לזכות את הרבים ולברך על המוגמר ויגדיל תורה ויאדיר.

הכו"ח לכבוד מרן מו"ח זצוק"ל
ולכבוד הרב המחבר שליט"א
בנימין רימר

**מכתב ברכה מאת הגאון רבי בן ציון הכהן קוק שליט"א
מתלמידיו המקורבים והחביבים של רבינו**

בן ציון הכהן קוק

ירושלים

בס"ד, יום ב' לסדר "וכל העם רואים את הקולות" תשע"ג

לכבוד האברך החשוב הרד"ג יהושע שמשון ברונער שליט"א

קיבלתי את ספרך, "איש על העדה – הליכות והנהגות מרן רבינו הגרי"ש אלישיב זצוק"ל", אשר רבים – וגם אתה בתוכם – באו להתחקות אחר הנהגותיו כדי ללמוד ממנו אורחות חיים.

הספר כתוב בצורה ברורה המעוררת את הלב ללכת בדרכי רבינו: עמל התורה, דקדוק הלכה, זריזות ומידות טובות.

יודע אני כמה חביבים עליך דברי והנהגות מרן רבינו הגדול זיע"א וחרד אתה עליהם.

ברכתי שיפוצו מעיינותיך חוצה להיות בכלל מזכיו ומצדיקי הרבים ככוכבים יזהירו לעולם.

בברכת כהנים

ב"ר יצחק

מכתב ברכה מאת הגאון רבי גרשון מלצר שליט"א ר"מ ומר"ץ בשיבת מיר ירושלים

הסד

י' שבט תשע"ג

הנה ידד נפשי הגאון רבי יהושע שמשון ברוננער שליט"א הנני מכירו שהוא תלמיד חכם גדול שירתו
שיראט קדמותו לחכמות, והוא טורח מאוד לעמוד על דיוקם של דברים וזכה לראות בעיניו מחלשות
והתנאות רשכבה' מן הרע' אלישיב זצ"ל וז"ל וז"ל אה"ן החקות אזה וז"ל דא לעבות את הדים
דבר זה. והוא סג' מוסק' מתלמידיו ז"ל ע. ז"ל דבר'.

וז"ל היצ"ה דברי גדולתו הוא דבר גדול וכדאשכחן בהל"ץ פה: מתעלה דבר מתעלה ואמ"ס'.

והקדמת הפירוש מן יהושע ז"ל האבות דר' ד"ס ספר החסידים סימן קמ"ט ז"ל כל צדיק שיתעלה דברו צדיק א' מן
אמירה אפ"ס דבר ע"ז אל דבר אמירה שהיה לפניו כלומר יוצא המעל כע"ז לקבלו דבר פני' אלו
ולאכל ע"ז ודיוק מן החלואים לקבל ע"ז ולתתו לפני הקב"ה אזה ע"ז אלוהות וז"ל ע"ז.

ומקרה על חבר שאינו מוציא אמירה וז"ל דבר שאינו מתקן, ואז"ל שיהיה תועלת גדולה מחיבורו.

ויה' לעבות מן הרע' זצ"ל, לעבות אלוהות ולחבר ע"ז ספרים חלומים
לעבות הדים מתוך הרחבת הדעת.

החיות לכבוד מן זצ"ל ולכבוד הרע' המחבר שליט"א.

דבר גרשון מלצר

בס"ד

י' שבט תשע"ג

הנה ידד נפשי הגאון רבי יהושע שמשון ברוננער שליט"א הנני מכירו שהוא תלמיד חכם גדול שירתו
קודמת לחכמות, והוא טורח מאוד לעמוד על דיוקם של דברים וזכה לראות בעיניו מהליכות והנהגות
של רשכבה' מן הגר"ש אלישיב זצ"ל וטרח ויגע להבין המקורות לזה. ועתה בא לזכות את הרבים בכל
זה. והוא בגדר "גלי מסכת" שבעירובין דף נ"ג. ע"ש בפרש"י.

ועצם היגיעה בדברי גדולים הוא דבר גדול וכדאשכחן בבמ"צ פה: מתנייתא דמר מתנינא ואתסא.
ובהקדמת הפירוש בנין יהושע על האבות דר' בשם ספר החסידים סימן תקנ"ט ז"ל כל צדיק שמפרש
דברי צדיק א', כגון אמורא שמפרש דברי תנא או דברי אמורא שהיה לפניו, כשמת יוצא התנא כנגדו
לקבלו בסבר פנים יפות וללכת עמו ולבקש מן המלאכים להקל עליו ולתתירו לפני הקב"ה לדבר עליו
טובות וכו' עכ"ל.

וחזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, ובודאי שיהיה תועלת גדולה מחיבורו. ויה' ד'
שזכות מן הגר"ש א' זצ"ל, שזכה ללמוד וללמד ולחבר עוד ספרים חשובים לזכות הרבים מתוך
הרחבת הדעת.

החותם לכבוד מן זצ"ל, ולכבוד הרע' המחבר שליט"א.
דוב גרשון מלצר

בפתח השער

אודה ד' בכל לבב שאיכני להוציא לאור ספר איש על העדה של עובדות והנהגות וגם לרבות קצת פסקי דינים של עטרת ראשנו גאון ישראל והדרו אורו של עולם מורינו ורבינו ר' יוסף שלום אלישיב זצוק"ל זיע"א, שבחסד ד' עלי זכיתי לראות אצלו ולשמוע מפי קדשו.

וזאת למודעי כי בכל מש"כ בביאורי ההנהגות וההוראות של רבינו אין בדעתי לקבוע, חלילה, שזה היה באמת כוננו במה שעשה ובמה שהורה כי מי יוכל לבוא בסוד רבינו לדעת אפי' מקצת מכוונותיו אשר כל התורה כולה היתה גלויה לפניו כבסקירה אחת וגם לרבות סתרי תורה וכל רז לא אניס ליה, אף כי מיעוט ערך כמוני. אלא כל הביאורים כולם הם דעת עצמי הקלושה בלבד, ממה שחנני השי"ת ברחמיו המרובים לעיין בתוך הענינים ולישא וליתן בהם כפי שידי יד כחה מגעת ועי"ז להראות מקום וליתן קצת טעם במה שראיתי ובמה ששמעתי. ולכן אני מבקש בכל לשון של בקשה שאם ימצא הקורא שום טעות בשיקול הדעת או הבנה בלתי נכונה שיתלה החסרון בי ואל יתלה ח"ו בתורתו הבהירה ובמשנתו הצלולה של רבינו.

מענין לענין יש לציין מש"כ בספר פלא יועץ (ערך דובב) וז"ל וזה חסד של אמת שיוכל אדם לעשות עם הצדיקים לקדושים אשר בארץ חלקם בחיים ללמוד דבריהם וזכותם תהא למגן וצנה עליהם עכ"ל. ובכן אשפוך שיח לפני א-ל שומע תפלה שע"י שנשאתי ונתתי בענינים הנידונים בספר הזה ועמלתי ויגעתי את עצמי לברר ולבאר הנהגות קודש, שזכותו הגדול של רבינו זצוק"ל תעמוד לי ולנות ביטי מנב"ת מלכה רבקה תחי' אשר רב חלקה בתורתי בכלל ובספר זה בפרט שנתברך בכל מילי דמיטב ושנוכה לגדל בנו שמעון נ"י ובנו שלום בצלאל נ"י לתורה לחופה ולמעשים טובים מתוך נחת והרחבה, שנוכה לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות, ושלא תמוש התורה מפניו ומפי זרענו ומפי זרע זרענו עד עולם.

כאן המקום להודות להורי היקרים שיחיו על כל אשר עושים בשבילי מעודי עד היום הזה ואשר גדלוני בדרך התורה והיראה ולא חשכו כל מאמץ כדי שיגדל חשקי בתורה ויר"ש, ולאאמו"ר בפרט, אשר כבר איתמחי גברא בספריו הנפלאים שנתקבלו בחבה בכל תפוצות ישראל, ומעודד אותי תמיד להוציא לאור מה שחנני ד'. יאריך ד' שנותיהם בנעימים שיראו רוב נחת מצאצאיהם ומצאצאי צאצאיהם עד עולם. ובל אמנע מלהביע תודתי מעומקא דליבא

למע"כ מו"ח המחנך הדגול המפורסם הר"ר זאב רייפמאן שליט"א ולחמותי מנב"ת מרת שרה זלאתא תחי' העומדים על ימיננו לעזרנו בכל עת ובכל שעה. ישלם ד' פעלם ויזכו לראות רוב נחת מכל יוצאי חלציהם עד עולם.

קראתי שם הספר בשם איש על העדה ע"ש הכתוב בפרשת פינחס (השבת האחרון שחי רבינו אתנו עלי אדמות) יפקוד ד' אלקי הרוחות איש על העדה אשר יצא לפניו ואשר יבוא לפניו ואשר יוציאם ואשר יביאם ולא תהיה עדת ד' כצאן אשר אין להם רועה, כי לבד ממה שבתביב איש מרומז שמו של רבינו בראשי תיבות, כד נעיין בפסוק זה ובמה שכתבו בו המפרשים נראה שגם מהותו ואפיינותו של רבינו נכלל בו כמו שיתבאר. וז"ל הגאון מלבי"ם שם כי גם הצאן שאין להם רועה יש להם מנהיג והוא התיש ההולך בראש העדר וכולם הולכים אחריו רק זה אין קרוי מנהיג אחר שהוא סכל כמוהם ודומה להם וצריך רועה שיש לו שכל ויודע איך להנהיגם על נאות דשא ועל מי מנוחות, כן אין די בשיהיה מנהיג דומה להם רק צריך איש אשר רוח אלקים בו שהוא נפרד ממנים בערך הרועה המשכיל נגד הצאן עכ"ל.

ובשפת אמת פי' בע"א, דהרועה האמיתי של ישראל הוא השי"ת כפי שאמר יעקב אבינו האלקים הרועה אותי וכפי שאמר דוד המלך ד' רועי לא אחסר אך לדאבון הלב שריו דבר זה בהסתר ולא כל אחד רואה זאת, ומוטל על הצדיקים ומנהיגי ישראל התפקיד להראות להעולם כולו כי הרועה חי וקיים וכי השי"ת משגיח תמיד על בניו ושומר עליהם בכל העתים הקשות. אבל בזמן שאין להם לישראל המנהיגים הראויים אשר יגלו לעיניהם את השגחת השי"ת מתוך ההסתר, דומה עליהם כי אין להם, חלילה, רועה וכי אלקיהם עזבם. וזה היה כוונת מרע"ה יפקוד ד' איש על העדה - מנה עליהם מנהיג אשר יוכיח להם את מציאותך והשגחתך וידעו כי יש להם רועה, ולא תהיה עדת ד' כצאן אשר אין להם רועה - לבל יחשבו חלילה כאילו אין להם רועה עכ"ל.

את שני הדברים האלו זכינו לראות אצל רבינו המנהיג הגדול של ישראל, אשר על אף שהיה חי אתם ביחד להורות להם את הדרך ילכו בה, לא היה דומה להם כלל. כי היה איש אשר רוח אלקים בו ונפרד ממנים בערך הרועה המשכיל נגד הצאן - בחריפות ובבקיאות וכל הש"ס בעמקותו עם גדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים היתה פרוסה לפניו כשמלה, ועל כולם שקידתו הנפלאה אשר אין לנו שום השגה בה ואין לנו אפי' את המילים לתארו. בכל א' ממעלותיו לא הניח כמותו בכל העולם.

זאת ועוד, ע"י רבינו נתאמת מציאות והשגחת ד', שכל הוויתו היתה ניסי נסים. לא זו בלבד שנוולד בדרך נס בברכת זקינו בעל הלשם לבתו יהיה לך בעהש"ת בן אחד והוא יהיה לגדול בישראל, אחרי שהרופאים התייאשו שיהיה להוריו בנים בני קיימא, אלא יתירה מזו כל ימיו אשר חי היו למעלה מדרך הטבע. היה חלוש ביותר ובריאותו תמיד היתה רופפת. א' מבנותיו סיפרה שבילדותו חששו תמיד שישארו יתומים מאב, לא פעם ולא פעמיים ראו ממש שאלו הם הימים האחרונים שלו. הרופא לימד את א' מהבנות הגדולות למדוד את הדופק שלו כדי לעקוב אחרי מצב בריאותו ובדרך קבע נשמעו פעימות הלב בהפסקות גדולות, לאדם רגיל יש בערך חמשים וחמש פעימות בדקה ואילו לו היו בערך ארבעים. הרופאים אמרו שאין סיכוי שיתחזק ושיתרפא.

וראה זה פלא עדי ראייה אנחנו להזקנה המופלגת שזכה לה רבינו עם שכלו הבהיר והחריף והתמדתו הנפלאה שנשארו אתו עד התקופה האחרונה הקצרה. אין זה כי אם ראייה ברורה בלתי מוכחשת שעני ד' על יראיו והשגחתו התמידית עליהם, ושתורה לשמה נותנת חיים וגבורה [וכמו שהאריך בזה הכתב סופר בריש פ' וילך עיי"ש בדבריו המלהיבים], עד שניתן ליאמר שזכה רבינו להיות מוכתר כאיש על העדה במלוא מובן המילים.

איתא בברכות דף מ"ב ע"ב כי נח נפשיה דרב אזלו תלמידיו בתריה (דקברוהו בעיר אחרת - רש"י) כי הדרי אמרי ניזיל וניכול לחמא אנהר דנק (כך שמו - רש"י) בתר דכרכי יתבי וקא מיבעיא להו הסבו דוקא תנן אבל ישבו לא או דילמא כיון דאמרי ניזיל וניכול ריפתא בדוכתא פלניא כי הסבו דמי לא הוה בידיהו קם רב אדא בר אהבה אהדר קרעיה לאחוריה (קרע שקרע בהספד רבו החזיר החלוק לאחוריו ומה שלאחור לפנים כדי לקרוע קרע אחר להראות אבל עכשיו כיום המיתה על שהיו צריכים להוראה ואין יודעים להורות - רש"י) וקרע קרעיה אחרינא אמר נח נפשיה דרב וברכת מזונא לא גמרינן וכו' עיי"ש.

ולכאורה לשון הגמ' תמוה דמאחר דמצטערים על שנפטר רב ועדיין לא לימדס הל' ברהמ"ז מדוע תלו הלימוד בעצמם באמרם לא גמרינן והול"ל וברכת מזונא לא גמרינן מיניה, או לא אגמרן שפי' לא לימד אותנו. עוד יש להבין הלא כבר קרעו על הסתלקותו של רב ולשם מה קרעו פעם שנית.

ונראה לבאר בהקדם מה שהורונו רז"ל (ברכות דף ז' ע"ב) גדולה שמושה יותר מלימודה ועי' בבן יהודע דנקיט יותר מלמודה ולא אמר מלמודה ללמדנו שיש

הפרש גדול ביניהם ולא שיעורא זוטא דוקא הוא דאיכא, לכך נקיט יותר להורות על שיעורא רבה ע"כ.

והנה בפטירת רב היו ב' ענינים, א' תורתו של רב נסתלקה אשר בחיים חיותו היה מלמד תורה ושוב לא ילמד. ב' מלבד התורה שלימד את תלמידיו יש גם את השמושה של תורה, דמדקדוק תנועותיו והליכותיו לבד, היה אפשר ללמוד עוד תילי תילים הלכות והנהגות עד שכל צעד ושעל מחיי אומר דרשני.

והנה כשמת רב קרעו תלמידיו קריעה על האבידה הגדולה שאבדה להם על אשר נשבה ארון הקודש אשר בחיים חיותו לימד תורה ושוב לא ילמד, וע"ז לא היו קורעים פעם ב'. אלא דמ"מ יש כאן את השמושה של תורה, שאילו היה רב חי היו יכולים להסתכל על תנועותיו והנהגותיו והליכותיו עד שהיה אפשר להם לידע שיקול דעתו בסוגיות התורה בכלל ובענינים אלו של הסבה ושיבה בפרט אימתי נחשב לקביעות ואימתי לא נחשב לקביעות, וכשהעלו התלמידים ד"ז על דעתם נצטערו על העדרו של רב ועל אבידתם הגדולה צער גדול עד שקרעו על זה עוד פעם. וז"ש נח נפשיה דרב וברכת מזונא לא גמרינ"ן דעצם הימצאו של רב היה סיבה שידעו ה' ברהמ"ז גם אם לא היה בתור שיעור לימוד עם תלמידיו, והיינו ע"י שהיו מסתכלים על מעשיו ודקדוק תנועותיו היו יודעים ממילא את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו.

והנה זה חודש ימים שנשבה ארון הקודש ועלתה נשמתו הטהורה של רבינו בסערה השמימה אבל עדיין לא חיתה המכה וכלשון התנדב"א זוטא (פט"ז) תלמיד חכם שמת ולא הניח תמורתו ראוי לכל ישראל להתאנח עליו לעולם ולעולמי עולמים. וביאור הדברים שמעתי מחכם א' עפ"י מש"כ הגר"א באבן שלמה פרק י"א וז"ל כמו שניצוצי השמש שופעים בירח וכוכבים כן בכל דור מאיר ניצוץ א' ממש רבינו ע"ה לחד בדור והוא שופע אורו לכל הת"ח שבדור וכל חידושי תורה שמתחדש בעולם הוא ע"י השפעת אורו של משה רבינו ע"ה וכו' עכ"ל, וא"כ כשנסתלק האי ת"ח ולא הניח תמורתו נתמעט ע"ז אור התורה שזרח ע"י. ולכן אף דמצינו שנתנו חכמים קצבה לאבילות וצער על המת, הני מילי כשהצער הוא על פטירת האדם, אבל כשהצער הוא על אור התורה שנתמעט אין לה קצבה וראוי לכל ישראל להתאנח על האי ת"ח לעולם ולעולמי עולמים וכעין מש"כ התוס' ביבמות דף י"ג ע"ב ד"ה דאמר עכ"ת ד. והנה רבינו לא זו בלבד שהיה מאורן של ישראל והיה שופע אור לכל הת"ח שבדור וכו' וכו"ל והיה ג"כ סמל ההתמדה הנפלאה והיחידית שהיתה למעלה

מהשגת בר נש ואי אפשר כלל לתארו, עוד זאת שכל הליכותיו היו מדוקדקים בתכלית הדקדוק עד שניתן ליאמר שלא היתה שום תנועה מעבודתו הקדושה שלא היה אפשר ללמוד ממנו דקדוק במצוות ויר"ש וכמו שיתגלה בספר הלזו, וזהו חסרון שאי אפשר למלאות בהאי תלמיד חכם שמת ולא הניח תמורתו.

אמנם מקצת נחמה נשארה לנו בדברי היעירות דבש (ח"ב דרוש ז') וז"ל וזהו ג"כ ענין הספד לכל תלמיד חכם וצדיק כי ע"י הספד שעיקר התעוררות תשובה וכו' נפשות הצדיקים נקשרים שם וכו' וטבע הטוב להתדבק בענין הטוב ולכך מספידים כדי שיהיה נשמת' שם שרוי וקשורה בנו ומשתתפים עמנו וכו' ובזה יובנו דברי הגמ' דקאמר יעקב לא מת והיינו כי הנפש תמיד אצלנו וכו' אם ישראל הם תופסים בעץ החיים אז אף יעקב משתתף עמהם ושוכן אתם וכו' וזהו מאמר הגמרא מה זרעו בחיים פי' כשזרעו תופסים בעץ החיים והם נקראים חיים אף יעקב בחיים וכו'. וא"כ כמה יש לאדם להתדבק בתורה ולשוב בתשובה במות צדיק ת"ח כמה דברים ישים האדם ללבו במיתת הצדיק כי יאמרו זה מת אולי אנכי אבנה להגות בתורה ולמלאות מקומו וכו' שהאיש הצדיק היה מלובש ומעוטר במדות רבות וכמה מעלות טובות ובמותו הרי כל מעשיו ומדות וקניני שלימות שהיו לו מופקרים וכל איש ישראל יכול לזכות זה יאמר אני אזכה במדת ענוה שלו וזה יאמר אני אזכה במדת התמדה בתורה כמוהו וזה יאמר אני אזכה במדת לרדוף שלום כמוהו וכו' לרחם נדכאים ולחזק כושלים היות אבי יתומים ואלמנות כמוהו וזה יאמר אני אזכה במדת מדקדק במצוה כמוהו וזה להיות ירא חטא וסור מרע כמוהו וכו' עכ"ל עיי"ש.

וכמו כן נאמר על רבינו הגרי"ש זצוק"ל שהיה מושלם בתורה ויראת שמים וכל המדות וכל המעלות ועכשיו נעשה הכל הפקר וכל אחד ואחד יכול לזכות בהם לשאוב מבאר מים חיים של רבינו ולהדבק בהליכותיו והנהגותיו הנשגבים ועי"ז יהיה נחשב כאילו עדיין אתנו בחיים וזכותו יגן עלינו וכדברי היע"ד הנ"ל.

ובצאתי את הכרך אשא כפי בתחינה לא-ל שוכן במרומים אבינו שבשמים חוס ורחם עלינו וגדור פרצת עמך בית ישראל ויתקיים בנו מקרא שכתוב ואשיבה שופטך כבראשונה ויועצך כבתחילה בביאת גואל צדק ותחיית המתים במהרה בימינו אכ"ר.

יהושע שמשון ברוננער

עש"ק לס' ונתן לך רחמים תשע"ב לפ"ק

יום השלשים להסתלקות רבינו זיע"א

מצבת קבורת רבינו בהר המנוחות

כוונת השמות

כשהיה רבינו מזכיר את שם השם ומכוין כונתו, היה שוהה מעט אחר שאמר את השם¹, ואז המשיך.

קודם שהתחילו תפילת שחרית היה אומרם אז קודם התפילה², ואם לאו היה אומרם אחר סיום התפילה כשהניח תפילין דרבינו תם בעודו לבוש בהם.

אמירת תהלים

מדי יום ביומו קרא רבינו כמה קפיטלא³ ד תהלים⁴. אם היה פנאי לאומרם אחר שגמר ללמוד חוקו של סדר שנים מקרא ואחד תרגום⁵

לבישת הטלית קטן

רבינו נהג בלבישת הטלית קטן ללובשו על הכתונת (העמע"ד), תחת הוועסטע"ל⁶.

הערות וביאורים

[א] עי' בשו"ת שבט הלוי (ז' ק"ח) דנחלקו בזה הא"ר והשו"ע דדעת הא"ר כרבינו בחי (בפ' אמור) דמכוין לפני התיבה, ודעת השו"ע דמכוין בשעת אמירת התיבה. ומסיק וז"ל כמדומני שהמנהג כמשמעות הטור והשו"ע דלא כא"ר, איברא שמעתי מצדיקים שנהגו גם כא"ר עכ"ל, ונראה דלהשו"ע אפשר לכיין גם אחר אמירת השם וכעין מש"כ החי"א בכלל כ"א סי' י"א עיי"ש. ולענין פלוגתת הגר"א והבית יוסף אם צריך לכיין גם השם ככתיבתו היה הווה ויהיה שמעתי מחתנו של רבינו הגר"ר בנימין רימר שליט"א שגיסו הר"ר יוסף ישראל ישראלזון זצ"ל שאל את זה לרבינו, והשיב רבינו לחתנו זצ"ל שכן תורה צריך להחמיר בזה כהב"י. וכששאלו שוב שאם כן יתארך התפילה מאד עי"ז, השיבו רבינו שמתרגלים בזה ואינו דבר קשה עכ"ד.

[ב] עי' בספר פלא יועץ (ערך תהלים) דלגמור ספר תהלים פעם בכל שבוע אינו ביטול תורה ועת לכל חפץ ע"כ. והנהגת רבינו יוכיח אשר כל רגע ורגע של תלמוד תורה היתה חשובה אצלו יותר מפי' ופנינים ואפי' לקח מזמנו היקר כל יום לומר כמה מזמורי תהלים. וע"ע בלקט יושר הלכות יו"ט וחג השבועות אות ל"א והל' בין המצרים ותשעה באב אות ח' דמדי שבת בשבת היה התרוה"ד מסיים ספר תהלים, ועיי"ש עוד בהלכות של סוף היום אות ב' דקאפיט"ל קי"ט היה אומר כל יום.

[ג] כל יום קודם התפילה קרא רבינו פרשה אחת שנים מקרא ואחד תרגום כמו שיבואר לקמן א"ה.

[ד] כתב המשנ"ב בסי' ו' ס"ק ח' וז"ל כתב הלבוש אותם שאומרים תהלים טוב יותר שיאמרו קודם התפלה עיי"ש הטעם עכ"ל.

[ה] עי' בשו"ע סימן ח' סעיף י"א שעיקר מצות טלית קטן ללובשו על בגדיו כדי שתמיד יראה ויזכור המצות, ובמגן אברהם ובמשנה ברורה שם בשם הכתבים להיפך טלית קטן תחת בגדיו. ועיין בספר מנהג ישראל תורה סימן ח' אות ז' שמה שהרבה הולכין בוועסטע"ל על הטלית קטן הוא לצאת שני השיטות דאז הטלית קטן בחלק גדול מכוסה ויוצאין בזה דעת הכתבים,

סדר עטיפת הטלית גדול

אחר שבירך רבינו להתעטף בציצית, הניח הטלית על ראשו כמו שעושין בשעת התפילה, אלא שהיתה משוכה למטה ג"כ מעט [אבל לא הגיעה אפי' עד עיניו]. לא השליך הציצית על כתפיו, אלא משך שני צדדי הטלית וכרכם סביב לגופו עד שהיה גופו עטוף בה מסביב, וכך עמד כדי הילוך ד' אמות.¹

בענין תכלת

רבינו לא נהג בלבישת תכלת, אף לא התכלת החדשה שהמציאו לאחרונה.²

חוטין בצד הטלית

לא הקפיד רבינו לקצוץ החוטין שהיו בצד הטלית שלא במקום הכנפות אלא השאירם שם וכמנהג העולם.³

הערות וביאורים

וגם חלק גדול נראה לחוץ וזה כדעת השולחן ערוך עיין שם עוד מש"כ בזה.

[ו] בטור סי' ח' נחלקו הראשונים אם די ללבוש הטלית על הגוף בלבד כדי להתחייב בציצית ולקיים המצוה, או שצריך דוקא לעטוף גם את הראש. דדעת הגאונים שצריך עטיפת הראש ולדעתם בעינן גם עטיפת ישמעאלים דהיינו לכסות גם חלק מהפנים והפה דכל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה. ודעת בעל העיטור דאפי' עיטוף הראש לא בעינן ודי בלבישת הגוף. והתוס' במו"ק (דף כ"ה ע"א ד"ה ושמואל לטעמיה) ס"ל דשפיר בעינן עטיפה אלא דסגי בעטיפת הראש ואי"צ עטיפת הפנים והפה וכדעה זו פסק השו"ע בסעיף ב', וכן דעת הגר"א בביאורו שאי"צ עיטוף, וכן הוא במעשה רב אות ט"ו שמברך ולבוש ומכסה ראשו בטלית ואי"צ להתעטף כעטיפת ישמעאלים. ואף דבמשנ"ב ס"ק ד' כתב וז"ל בשעת עטיפה מכסה ראשו בהטלית עד שיגיע עד פיו ומשליך כל הארבע ציציות לצד שמאל כדי הילוך ד' אמות וכו' וזהו העטיפה שיוצאין בה לכו"ע עכ"ל, אפשר דס"ל לרבינו דהעיקר כהגר"א.

[ז] כתב הטור ודרך העטיפה רחבה לקומת האיש וכתב הב"ח פי' כל סתם טלית כך הוא בלי ספק וכו' אורך הטלית לרוחב האיש הוא כדי שיהא עטוף בה מסביב עכ"ל. ומדקרא הטור לזה דרך עטיפה משמע דכן עושין בשעת עיטוף שלובשים הטלית באופן שהוא עטוף בה מסביב.

[ח] והטעם דכמו שאחר כמה שנים מהמצאת התכלת הראשונה מצאו כמה טענות עליה, שוב אין צריכים לחוש שמצאו התכלת הנכונה דילמא אחר כמה שנים ימצאו טענות גם על זה. שו"ר בשו"ת וישמע משה ח"ב בשם רבינו דאין לחוש שזהו התכלת ואדרבה יש בזה משום לעג על כל גדולי ישראל שלא לבשו התכלת עכת"ד, וע"ע במש"כ רבינו בקובץ תשובות ח"א סי' ב'.

[ט] בשו"ת יד הלוי ח"א סי' ב' הביא פלוגתת הראשונים אם חוטי השתי בלא ערב היוצאים בשפת בגד נקראים בגד או לא, ועד"נ נסתפקו המרדכי והסמ"ק (הובאו במג"א סי' י"א ס"ק י"א) באם יוצאים בשפת הטלית חוטי שתי בלא ערב אי מצטרפין לשיעור קשר גודל. וכתבו

לבישת הטלית והנחת תפילין בביהמ"ד

רבינו היה נוהג להתעטף בטלית במקום תפילתו, ולא בביתו ואף לא ולהניח תפילין בביהמ"ד עצמו [סמוך בחדר החיצון הסמוך לבית המדרש].

הערות וביאורים

המחצה"ש והפמ"ג דמשו"ה יחתוך אותן הפתילות מהטלית במקום הכנף שמטילין הציצית. וביד הלוי הוסיף דיקצוץ הפתילים מהטלית כולו ולא לבד ממקום הכנף דהלא עכ"פ ספיקא הוי אי אלו החוטי שתי נקראים בגד או לא ואם כן אם קוצצים רק ממקום הכנף אפשר שנעשה הטלית עי"ז בת שמונה קצוות ותלוי בפלוגתת הפוסקים שהובאו במג"א סי' י' ס"ק א' אי ביותר מבת ד' קצוות חייבת בציצית. ועל כן לצאת ידי כל הספיקות יחתוך כל הפתילים מהטלית של מצוה עכ"ד. והנה מנהג העולם שלא לחוש לזה כידוע וכן ס"ל לרבינו. ובטעם הדבר י"ל בהקדם מה שיש להעיר דבטלית קטן כנראה שמנהג העולם הוא כן לחוש לדברי היד הלוי הנ"ל וכמעט שאינו בנמצא שיהיו חוטים אלו בט"ק. וי"ל החילוק דבטלית קטן שלובשים לשם מצות ציצית ושמשו"ה לובשים אותו כל היום, חוששין לדברי היד הלוי וקוצצין החוטים כדי שיהיה הטלית חייבת בציצית לכו"ע. משא"כ בטלית גדול שאין לובשים אותו לשם מצות ציצית אלא לובשים אותו לכבוד התפילה כמש"כ הרמב"ם בפ"ג מהל' ציצית הי"א ז"ל לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחוויבת בציצית כדי שיקיים מצוה זו ובשעת התפילה צריך להזהר ביותר גנאי גדול הוא לת"ח שיתפלל והוא אינו עטוף עכ"ל, אין חוששים לדבריו. ויש להוסיף דמקור דברי הרמב"ם הנ"ל הוא מגמרא ברכות דף ל' ע"ב כי הא דרב יהודה הוה מציין נפשיה כמש"כ העינים למשפט שם, ופי' רש"י מקשט עצמו בבגדיו. הרי דלתפילה צריך לייפות את עצמו ומאחר דטעם דלובשים הטלית לתפילה הוא משום דצריך לקשט עצמו, לכן משאירין החוטין ואין קוצצין אותן כי היכי דתיהוי נוי טפי. ויש להוסיף עוד דאיכא ספק ספיקא ספק אי בעלת ה' חייבת ואת"ל פטורה ספק אם חוטי שתי לחוד או חוטי ערב לחוד נעשים חלק מהבגד, ולכן מקילין בזה בטלית גדול. ואף דספק ברכות להקל אפי' בס"ס כמבואר במשנ"ב סי' רט"ו ס"ק כ', הכא משום חשש ברכה לבטלה ליכא דהא הברכה חלה עכ"פ על הט"ק אף דבירך להתעטף וכמש"כ בשו"ע סי' ח' סעי' ו' עיי"ש. ובצינונים והערות על המשנ"ב (סי' י"א אות קכ"ז בסופו) כתבו דיתכן דלפי מה שנהגו היום לקשור את החוטים היוצאים מהטלית בודאי אינם נחשבים לחלק מהטלית, ונמצא שהטלית מסתיימת באופן ישר ע"כ, אמנם בשו"ת יד הלוי הנ"ל כתב בפשיטות דאין חילוק בין קשרם ללא קשרם.

[י] כתב המחבר בס' כ"ה סעיף ב' מי שהוא זהיר בטלית קטן ילבשנו ויניח תפילין בביתו וילך לבוש בציצית ומוכתר בתפילין לבית הכנסת וכו' ובמשנ"ב שם בשם הזהר דהוא ענין גדול לצאת מפתח ביתו בציצית ותפילין. וכתב עוד דאם יודע שילך דרך מבוואות המטונפות וכו' יניחם בחצר ביהכ"ס וכו' עיי"ש עוד. ועי' בבאה"ט (כ"ה ב') דהאר"י ז"ל לא היה מעשרה הראשונים מפני שלא רצה לילך לביהכ"ס בלא תפילין עיי"ש והביאו במשנ"ב (צ' מ"ז) והנה בספר סור מרע ועשה טוב למהרצ"ה מזידיטשוב (עמ' נ"ד) הביא בשם הכתבים איפכא דהאר"י ז"ל ביטל ההליכה מביתו בתפילין כדי שיהיה מעשרה הראשונים עיי"ש. ולפי דבריו י"ל דמאחר דכתב המחצה"ש (צ' כ"ח) דגם באלו י' ראשונים המקדים לבוא מקבל שכר טפי וע"ע לקמן בשם ספר יסושה"ע מעלת המגיע ראשון, א"כ אם ילבש טו"ת בביתו או בחדר הסמוך לביהכ"ס ועי"ז יקדמו איש אחר, יפסיד עי"ז מעלה זו. וא"ת שיצא מביתו כמה דקות

הורדת הבית יד של הכתונת

אחר שהניח רבינו תש"י והניח של הכתונת (העמע"ד) על זרועו, ורק הקופסא על הבית, הוריד הבית יד אח"כ הניח התפילין של ראש^{כו}.

הערות וביאורים

קודם כדי שירויח ג"כ להיות מ' הראשונים בביהכנ"ס, א"כ יהיה על חשבון ת"ת שיצטרך להפסיק מלימודו כמה דקות קודם, ואין לנו שום שייכות לגדול התמדתו ושקידתו של רבינו או אפ' שום השגה אליה וכידוע. ובל אמונה מלציין דבשנים האחרונות בהם הסיעו את רבינו לביהמ"ד בקלונגית, הניח טו"ת בביתו ונכנס לביהמ"ד כשהוא לבוש בטלית ומוכתר בתפילין.

[יא] וכן נהגו בהורדת הבית יד הסטייפלער זצ"ל (ארחות רבינו ח"א) והאדמו"ר מסאטמאר זצ"ל בס' זכר צדיק לברכה ח"ב עמ' רמ"ב, וכנראה דלית בה משום הפסק. ובטעם הדבר י"ל דמאחר דהנחת הקופסא על הקציצה אין בה משום הפסק דהא בעינן לכסות הבית משום לך לאות ולא לאחרים לאות, ואם לא יוריד גם הבית יד של הכתונת יפול הקופסא א"כ גם הורדת הבית יד על הקציצה נחשב כחלק מהמצוה מאחר דעל ידו נשארת הבית מכוסה, וכיון שהתחיל בהורדת הבית יד על הבית מותר לגמור ולהוריד כולו על הזרוע ולא חשיב הפסק מאחר דהוא מעשה אחד. והנה הגאון האדר"ת (בקונטרס עובר אורח הנספח לספר ארחות חיים - ספינקא) כתב בס' כ"ה וז"ל ראוי להזהיר להרבה אנשים שממשיכין בתי ידיים של הכתונת ובגד עליון על התפילין של יד בטרם יניחו הש"ו והוא הפסק גדול שלא לצורך ואם כוונתם רצויה שלא להיות לאחרים לאות די במעט המשכת הב"י של הכתונת לבד או להטות א"ע מעט ויתכסה מאליו אולם תיק התפילין נ"ל שאין חשש וכו' וכן חזינא לרבנן קשישאי דעבדי הכי וכו' עכ"ל. ועי' בספר אפיקי מגינים סי' כ"ה ביאורים ס"ק י"ד שכתב וז"ל ולכאור' נראה דגם הבית יד אסור להוריד על ידו קודם הנחת ש"ו אלא צריך לכסות רק התפלה גופי' דזה ג"כ מהמצוה כמש"כ המ"א וכו' דשל יד צ"ל מכוסה משום לך לאות ולא לאחרים לאות אבל כריכות הרצועה אין מצוה לכסותה וכמש"כ הרשב"א וכו' וא"כ אין לכסות רק הקציצה ולא יותר משום הפסק וגם בזה אין העולם נוהגין. ואפשר דזה לא מקרי הפסק וראיה מס"י צ"ס י"ד דאם נשמט טליתו ממקומו מותר למשמש בו ולהחזירו ודוקא כשנפל כולו הוי הפסק וכו' דכשמוחזיר מקצת אין בו משום הפסק כלל וא"כ ה"נ שרי להוריד הבית יד על ידו ומ"מ יש להחמיר עכ"ל. וכן כתב בחידושים שם ס"ק י"ז וז"ל וכן יש להחמיר מלהוריד הבית יד על ידו קודם הנחת ש"ו רק לכסות על הקציצה לחוד וכו' עכ"ל. וכן הזהירו על זה בספר התורה והמצוה להג"ר יחיאל מיכל שטרן שליט"א ובשו"ת יביע אומר ח"ה סוס"י ד'. ועי' בשו"ת אביגדור הלוי ח"א שנשאל בזה אם הוי הפסק או לא, והשיב שאינו הפסק מאחר שהוא חלק מהמצוה עיי"ש, וכשהיערתי אותו מדברי האדר"ת הנ"ל השיב דאפשר דהבית יד שלהם היתה בצורה אחרת קצת משלנו והיה קצת עסק להורידה ונחשב להיסח הדעת עכ"ל. ונראה דיש טעם גדול לנהוג בדוקא בהורדת הבית יד קודם הנחת התש"ר והוא, דהלא מצוי כמה פעמים שחלק העליון של הכתונת מתקפל קצת תחת הרצועה ומפסיק בין התפילין לבשרו והוי חציצה ומעכב את המצוה והוא לא ידע ואשם (ואף דלא קפדינן על חציצה אלא בקציצה ולא ברצועות היינו דוקא בכריכות אבל לא במה ששייך להקשירה עי' משנ"ב כ"ז ט"ז), ואם ימתין מלהורידו עד אחר הנחת התש"ר וברכת על מצות תפילין קרוב הדבר להיות ברכת להניח לבטלה ע"י שהפסיק בינה לקיום המצוה. ומשום הכי טוב לנהוג להוריד הבית היד על הזרוע

לראות שהתפילין מונחים במקומם
הראוי וכן כשסיים פסוקי דזמרה
הסתכל שוב במראה".

קשר של תפילין
צורת הקשר בתפילין של רבינו היה
צורת דלי"ת ולא צורת מ"ם".

כיסוי התפילין של ראש עם הטלית
רבינו לא נהג לכסות התפילין של
ראש עם הטלית".

השתמשות במראה בהנחת תפילין
לאחר שהניח רבינו התפילין של
ראש, הסתכל במראה (שפיגע"ל)".

הערות וביאורים

קודם הנחת התש"ר כדי להנצל מחשש חציצת הכתונת בין הרצועה לבשרו, ואז גם להפסק
לא יחשב, מאחר שהוא צורך המצוה דהיינו להבטיח שאין שם דבר חוצץ בין התפילין לבשרו.

[יב] עי' בספר זכרון אליהו פרק ט"ז שהאריך בענין השיטות בזה. וכתב דהספרדים נוהגים
שעושין הקשר בצורת דלי"ת וקבלה בידם שכן הוא הקשר עפ"י האריז"ל ואצל האשכנזים יש
כמה מנהגים ומכל מקום הרוב נוהגים שעושים הקשר בצורת דלי"ת ושידוע שהחפץ חיים היה
לו הקשר בצורת דלי"ת ולא קשר מ"ם סתומה. ומסיק דכל אחד יש לו לנהוג עפ"י מנהגו ולא
לשנות כי שני המנהגים יסודם בהררי קודש, אך בעל תשובה שבא לנהוג נראה דעדיף שיעשה
הקשר בצורת דלי"ת שכן נהגו רוב העולם עיי"ש עוד. ובספר דעת קדושים סי' ל"ב ס"ק נ"ט
כתב דבמקומו היה המנהג לעשות הקשר בצורת מרובע אך בזמנו התחיל להתפשט המנהג
לעשות הקשר בצורת דלי"ת. וכתב דאין לשנות ממה שנהגו לעשות קשר הפשוט [מרובע] עד
שיסכימו לזה חכמי דורו שבמדינתו. ומכל מקום כתב שם דאף אם שינו מצורת הקשר אין
התפילין פסולים אפי' לשיטות הסוברים שקשר הוא הל"מ עיי"ש. ומהגר"ש וואזנער שליט"א
שמעתי דאלו הנגררים בתר מנהגי החת"ס אזי בתפילין של רש"י יעשו הקשר כצורת דלי"ת
שכן נהג החת"ס ואף אם אביו יש לו מ"ם ישנה המנהג, ובשל ר"ת יעשה כצורת מ"ם עכת"ד,
וטעמו אינו ידוע לי.

[יג] עי' או"ח סי' כ"ז סעיף י' צריך לכוין הקציצה שתהא באמצע כדי שתהא כנגד בין העינים,
ועי' בספר דרך שיחה פ' כי תצא שכן נהג הגר"ז מבריסק זצ"ל. והנה יל"ע בדן זה דהא קיי"ל
דכל חלק וחלק מהתפילין צריך להיות במקום הראוי, וא"כ מאחר דבלא"ה התפילין גדולים
הרבה יותר מהריוח שבין העינים ואין כל התפילין מונחים בין העינים רק חלק מהם הוא מן
הצד, אם כן ע"כ דגם המקום שמן הצד כשר לתפילין, וא"כ אמאי צריך לדקדק שיהיו באמצע.
ואפשר דמאחר דבלשון בני אדם רק כשהם באמצע ממש אז הם נקראים בין העינים ולא
כשהם מן הצד משו"ה צריך לדקדק בזה, וכעין שמצינו בשו"ת מנחת שלמה סוף סי' י"א דגדרי
התורה נקבעים לפי לשון בני אדם עיי"ש.

[יד] עי' בשו"ע סי' כ"ה סעי' ד' וצריך שיהיו תפילין עליו בשעת ק"ש ותפלה, וא"כ מסתבר
דביותר צריך לדקדק שבשעת ק"ש ותפילה יהיו התפילין במקומם כראוי.

[טו] כתב המשנ"ב בסי' ח' ס"ק ד' וז"ל כתוב בכוונות האר"י ז"ל היה מכסה הטלית על התפילין

אמירת ואני ברוב חסדך

אחר שנכנס רבינו לבית הכנסת^{טז}, ביראתך. וכריעה זו לא היתה כריעה כרע" ואמר ואני ברוב חסדך אבוא גמורה כמו הכריעות שבאמצע ביתך אשתחוה אל היכל קדשך שמו"ע אלא כריעה קצת^{יז}. אבל כל

הערות וביאורים

של ראש ועיין סוף סי' כ"ז דעכ"פ לא יכסה לגמרי עכ"ל, והיינו דבסי' כ"ז סעי' י"א כתב המחבר תפילין של ראש טוב להיותם גלויים ונראים. ומדנקט המשנ"ב דעכ"פ לא יכסה לגמרי משמע דיותר טוב שלא לנהוג בזה כהאר"י ז"ל אלא דמ"מ מי שרוצה לנהוג כוותיה אין למחות בידו ובלבד שיזהר שלא יהיו מכוסים לגמרי. והנה אף דבהמשך הדברים כתב המשנ"ב שם ז"ל ואח"כ יסיר העטיפה עד שהשל ראש יהיה נראה קצת וכן"ל, נראה דכתב כן לכלול אלו הנהגין כשיטת האר"י ז"ל אבל לא שדעתו לנהוג כן. וע"ע בשו"ת לבושי מרדכי מהדורה תליתא סי' ג'.

[טז] כדעת הנהגת חיים באו"ח סי' מ"ו ודלא כהשערי תשובה שם בשם הפע"ח דיאמרנו קודם שנכנס. והנה המשנ"ב בפתחה לס' מ"ו כתב ז"ל ויאמר ואני ברוב חסדך אבא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך ואח"כ יכנס [שע"ת בשם פע"ח] עכ"ל, ומדקאמר ואח"כ יכנס משמע דיאמרנו קודם שנכנס וכדעת השע"ת בשם הפע"ח, אמנם בספר פסקי תשובות דחה את זה וטעמו דמדכתב הפע"ח ישתחוה נגד ההיכל משמע דיאמרנו כשהוא כבר בפתח ביהכ"ס מול ארון הקודש אך עדיין אינו עומד על מקומו הקבוע, ולכן מש"כ המשנ"ב ואח"כ יכנס ע"כ הכוונה ליכנס לבפנים לישב על מקומו הקבוע אבל ודאי שיאמרנו כשהוא כבר בפנים עיי"ש, ועפ"י היה אפשר לבאר הנהגת רבינו. אבל לענ"ד דבריו צ"ע טובא דז"ל השע"ת ירגיש וירתע עצמו בהכנסו לבהכ"נ מרוב פחדו וימתין וישהה מעט שלא יכנס בפתע פתאום וקודם שיכנס יאמר ואני כו' ואח"כ יכנס וכשיכנס לבהכ"נ ישתחוה נגד ההיכל ויאמר מזמור אלקים כו' עכ"ל. הרי דהך ישתחוה נגד ההיכל [שממנו דייק בפסקי תשובות דיאמרנו אחר שנכנס], לא קאי על אמירת פסוק ואני ברוב חסדך וגו' אלא קאי אמירת מזמור אלקים וגו'. ואה"נ דמזמור זה יאמרנו כשהוא כבר בפנים נגד ההיכל אבל פסוק ואני ברוב חסדך יאמר קודם שנכנס וכלשונו של השע"ת וקודם שיכנס יאמר ואני כו', וא"כ המשנ"ב שהעתיק אמירת פסוק ואני וגו' לבד ולא העתיק אמירת מזמור אלקים וגו' י"ל גם בדעתו שיאמרנו קודם שנכנס לבהכ"ס וכפשוטו לשונו. ומה שנהג רבינו לומר פסוק ואני וגו' אחר שכבר נכנס לביה"ס ולא קודם שנכנס אפשר שחשש דלפעמים אין המקום נקי כ"כ מריח רע וכדו' משו"ה נהג לאומרו אחר שכבר נכנס.

[יז] הך כריעה לא נזכר במשנ"ב אך נמצא בספר יסוד ושורש העבודה שער האשמורת פרק י' ז"ל כשיבא כנגד ההיכל יאמר אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך ושתחוה השתחויה גדולה ויכוין שמשותחוה להבורא יתברך ומיראתו אותו עכ"ל, וע"ע מש"כ בשע"ת הובאו דבריו בהערה דלעיל.

[יח] ואף דבואנחנו כורעים ומשתחווים דעלינו כרע רבינו כריעה גמורה, י"ל החילוק דואנחנו כורעים ומשתחווים דעלינו נאמר בלשון הווה והיינו דקאי על שעה שהוא אומר עתה ומשו"ה

ברוך שאמר, וגם לא נשקם בסוף הברכה.^{כב}

עניית אמן על ברכת ברוך שאמר
לאחר שסיים רבינו ברכת ברוך שאמר המתין עד שסיים הש"ץ הברכה, ענה אמן על ברכת הש"ץ ואח"כ התחיל לומר פסוקי דזמרה.^{כג}

שאר הכריעות בין של מודים דרבנן בתחלה ובסוף^ט בין של ברוך ד' המבורך לעולם ועד^ז בין של עלינו^{כא}, כולם היו כריעות גמורות כמו הכריעות דשמו"ע.

אחיזת הציצית בברוך שאמר
רבינו לא אחז הציצית בשעת אמירת

הערות וביאורים

אם בשעה שאומרו אינו כורע ומשתחוה נראה ככופר ולכן בעי כריעה גמורה. משא"כ הכא בפסוק ואני ברוב חסדך וגו' אשתחוה אל היכל קדשך וגו' אף דקאי גם אביהכנ"ס ולא דוקא אביהמ"ק כמבואר בברכות דף ל' ע"ב מ"מ לא נכתב בלשון הווה אלא בלשון עתיד, וא"כ לא קאי על השעה שאומרו עתה. והא דתיקנו לומר פסוק זה הוא רק לזכר בעלמא, ומשונה גם הכריעה סגי בהא דהוי כריעה כל דהוא לזכר בעלמא.

[יט] וכהכרעת המשנ"ב והביה"ל בסי' קכ"ז עיי"ש ויתבאר לקמן אי"ה.

[כ] היינו דברכת קרי"ש אבל בביהמ"ל ודקריה"ת לא כרע כלל ויתבאר לקמן אי"ה.

[כא] עי' משנה ברורה סי' קל"ב ס"ק ט' דצריך לכרוע שלא יהיה נראה ככופר ח"ו.

[כב] כתב המשנ"ב בסי' נ"א ס"ק א' וז"ל ואוחז ב' ציצית שלפניו בשעת אמירת ברוך שאמר ולאחר גמר ברוך שאמר ינשקם עכ"ל, ומקורו באר"י ז"ל ומובא בכל הפוסקים. ומאחר שלא הצלחתי למצוא מקור להנהגת רבינו בקשתי מאחד שיכנס להג"ר שריה דבליצקי שליט"א וישאלנו מה המקור לא ליטול הציצית והשיב בזה"ל קבלתי מרבתי שהגר"א לא נהג בזה עכת"ד. שו"ר מש"כ בספר תפלת דוד מהגאון האדר"ת זצ"ל שהקשה על הנהוג לאחוז הציצית וז"ל איני יודע שום טעם לאחיזת הציצית בברכת ברוך שאמר ומה ענינים זה לזה כלל וכמעט גרועי מגרעא שבשו"ת הגאונים (עם הערות איי הים, שערי תשובה ירושלים תרכ"ט סי' פ"ח) פקפקו על אחיזתם גם בפ' ציצית עצמה והקשו מ"ט לא נמשמש במזוזה בעת שאומרים וכתבתם, וא"כ נהי שאוחזים אותם אז בעת אמירת הפרשה, הוא רק שהם מעניניה ואולי כדי שיכוונו אז במצות ציצית או בפרשתם, אבל כשנאחזם בברכת ברוך שאמר שאין להם שום שיכוות א"כ אינה ניכרת אחיזתם לשם מצות ציצית בפ' ויאמר עכ"ל.

[כג] כתב המחבר בסי' נ"א סעיף ב' אם סיים ברוך שאמר קודם שסיים החזן עונה אחריו אמן. וביאר המשנ"ב בס"ק ד' דלא הוי הפסק בין הברכה להדבר דפסוקי דזמרה שבח הוא ואמן שבח הוא וכעין זמרה ולא הוי הפסק עכ"ל. ועי' שם בביה"ל ד"ה עונה בשם הב"י דאינו מחוייב למהר כדי לסיים ולענות אלא אם נזדמן לו שסיים יענה אמן עכ"ל, ומשמע דזה שעונה אמן על ברכת הש"ץ בין ברוך שאמר לפסוד^ז אינו רק דין דיעבד שאם סיים קודם שסיים החזן

אמירת קדיש ביום היארצייט

לאחר חמשים שנה

הייתי נוכח ביום חמישי לפרשת נח ד' חשון תש"ס כשהיה לרבינו יארצייט^{כז}, והתפלל לפני העמוד וגם אמר קדיש יתום אף שכבר עברו

הרבה יותר מחמשים שנה מעת הפטירה^{כה}.

כריעות בקדיש

כשאמר רבינו קדיש, כרע בתיבת יתגדל ובתיבת יתברך, ותו לא^{כח}.

הערות וביאורים

שעונה אבל לכתחלה טוב למנוע מזה, אלא אדרבה יש בזה מעלה שיסיים קודם החזן ויענה אחריו אמן אלא דאינו מחוייב למהר כדי לסיים ולענות. וזה דלא כמש"כ החסד לאלפים ס"ק ג' דיותר טוב אם יוכל להתחיל ג"כ מזמור לתודה ואח"כ יענה אמן כדי שלא יפסיק בין הברכה לדבר שמברך עליו והובא בכף החיים שם ס"ק ד', וכנראה שרבינו לא חש לה. ואפשר משום דהחס"ל ס"ל דאף שהייה פחות מכדי דיבור הוא הפסק לכתחלה ואנן נקטינן דכל פחות מכדי דיבור אפילו לכתחלה אינו הפסק.

[כד] על אביו הג"ר אברהם זצ"ל ה"ה הומלער" רב בעמח"ס ביכורי אברהם נפ' ד' חשון תש"ג.

[כה] וכסתיתם לשון הרמ"א ביו"ד סי' שע"ו סעי' ד' שכתב ונוהגין שאם מגיע לו לאדם יום שמת בו אביו ואמו שאומרים עליהם קדיש יתום לעולם עכ"ל, וכן העידו על הסטייפלער בארחות רבינו ח"א עמ' ש"י. וע"ע בשו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' ע"ה שנשאל אם יש יסוד למה שאומרים שאמירת קדיש על אביו ואמו הוא רק עד נ' שנה והשיב דלא רק שאין לזה שום מקור אלא דיתכן גם שהיא דעת חיצונים ועיי"ש עוד דבספר הדרת קודש סי' צ' יצא הגאון ממונקאטש בעל מנחת אלעזר בתקיפות נגד הדעה הזאת וז"ל נשתוממתי על הדבר כי תולים בוקי סריקי בקדושי עליון זי"ע דברים שלא עלו על דעתם ולא שמעתן אוזן מעולם ואסור לאומרם וכו' עכ"ל עיי"ש עוד. ובספר הליכות שלמה פי"ח דבר הלכה אות ל' כתב דאם התחיל קודם מלאת חמשים שנה לא יפסיק אבל אם לאו לא יתחיל לומר קדיש כלל עיי"ש, אלא ששם איירי בקדיש על זקינו ואולי על אביו ואמו יודה דיאמר אחר חמשים שנה אף אם לא התחיל קודם מלאת נ' שנה [כגון בעל תשובה], וכסתיתם לשון הרמ"א הנ"ל, וע"ע בדברי סופרים יו"ד סי' שע"ו אות נ"ט. וכל זה לענין אמירת קדיש ולהתפלל לפני העמוד, ולענין עליה לקבר עי' בארחות רבינו ח"א עמ' ש"ה.

[כז] הנה בענין הכריעות בקדיש רבו כמו רבו הדיעות. ועי' בספר כרע רבץ פרק ה' שאסף וליקט ט"ז שיטות מהראשונים וגדולי האחרונים אודות המקומות בקדיש בהם יש לכרוע, ולא נמצא שם שום דעה דס"ל דכרוע בשני מקומות האלו ותו לא. ואפשר דמאחר דדעת הגר"א דאין לכרוע כלל בקדיש כי אין להוסיף על הכריעות שתיקנו רבותינו ז"ל, משום הכי אף דלא נוהגים כן אלא נוהגים בזה כהשו"ע שיש לכרוע בקדיש מ"מ אין לכרוע רק במקום שמוסכם מכל הדיעות שיש לכרוע שם. והנה המעיין בספר הנ"ל יראה דכו"ע ס"ל דיש לכרוע ביתברך, ולענין יתגדל ט"ו מהט"ז שיטות ס"ל שיש לכרוע שם ורק הסדור דרב סעדיה גאון לא הביא כריעה זו אבל כתב שכורע בשמיה רבה. ויתכן דמודה רב סעדיה גאון שאם כרע בטעות

בענין תפילת שחרית כותיקין

רבינו לא נהג להתפלל כותיקין^{כז}, זולת בשבועות והו"ר^{כח}, וכן כשזמן של הנה"ח היה בסביבות זמן הקבוע של הבית המדרש.

עשרה הראשונים

רבינו היה מקדים עצמו לבית הכנסת בימות החול, והיה תמיד מן עשרה הראשונים^{כט} שהגיעו לתפלת שחרית ולפעמים אף היה הראשון שהגיע^ל.

הערות וביאורים

ביתגדל שאין צריך לכרוע שוב בשמיה רבה מאחר דהוא ענין אחד. ומשו"ה יש מקום גדול לכרוע בשני מקומות אלו ותו לא, כי רק ב' מקומות אלו מוסכמות מכל השיטות. שוב דברתי עם הג"ר בן ציון הכהן קוק שליט"א ואמר לי ששאל פעם את רבינו על מנהגו הנ"ל והשיב שכך הוא המנהג לכרוע רק בב' מקומות אלו עכ"ד, ואפשר שהמנהג נתייסד עפ"י חשבון הנ"ל.

[כז] איתא במסכת ברכות דף ט' ע"ב ותיקין היו גומרין אותה עם הנה"ח כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום וכו' כל הסומך גאולה לתפלה (כותיקין שקורין ק"ש קודם הנץ ותפלה לאחר הנץ - תוס') אינו נוזק כל היום כולו וכו' ע"כ. והנה הרמב"ם בהל' ק"ש (א' י"א) כתב וז"ל מצוה שיתחיל לקרות קודם הנץ החמה כדי שיגמור לקרות ולברך ברכה אחרונה עם הנה"ח וכו' ואם איחר וקרא אחר שעלתה השמש יצא י"ח שעונתה עד סוף ג' שעות ביום למי שעבר ואיחר עכ"ל מבואר בדבריו דהוא חיוב גמור להתפלל כותיקין ואם לא עשה כן נקרא עובר על דברי חכמים, אמנם מלשון השו"ע בס' נ"ח סעיף א' מבואר דאינו חיוב אלא מצוה מן המובחר. ובספר רישא דגלותא ח"א עמ' ט' כתב הגאון ר' אברהם שליט"א בנו של רבינו, דהטעם שלא התפלל רבינו עם הנה"ח למרות שסבר שיש בכך עדיפות רבה וגם היה לו חשק להתפלל עם הנה"ח היה, כנראה, מאחר שהמתפללים הקבועים באו אף ממרחקים להתפלל עמו, לכן היה מתפלל קבוע עמם, בשעה שש וחצי עכ"ד, וע"ע בס' שיעורי מרן הגר"ש על מסכת ברכות (עמ' נ"א) שהו"ל תלמידו הג"ר בן ציון הכהן קוק שליט"א מש"כ בשם רבינו.

[כח] והיה מתאחר אז מלומר ברוך שאמר עד אחר מזמורי שבת וכנוסח ספרד [וכמו שפעם התבטא "פעמיים בשנה אני מתפלל כמו החסידים"] כדי שיוכל לברך על הטלית עובר לעשייתה מבלי להפסיק באמצע פסוד^ל, מאחר שבעת שהתחילו להתפלל עדיין לא הגיע הזמן של משיכר.

[כט] איתא במסכת ברכות דף מ"ז ע"ב אריב"ל לעולם ישכים אדם לביהכנ"ס כדי שיזכה וימנה עם עשרה הראשונים שאפילו ק' באים אחרינו נותנין לו שכר כנגד כולם, ונפסק כן להלכה בס' צ' סי"ד.

[ל] כתב הא"ר בשם הל"ח דגם בי' ראשונים כל מי שקדם לחבירו נוטל שכר כנגד כולם, והובא במחצה"ש שם, וביסושה"ע (שער האשמורת) בשם זוה"ק הפליג בשבח המגיע ראשון לביהכנ"ס עיי"ש דברים מלהיבים.

בענין לבישת גארטי"ל

רבינו נהג לחגור גארטי"ל לתפילת חגור באבנט של הירושלימ'ה חאל"ט שחרית^א על אף שבלאו הכי היה שהיה לובש תמיד^ב.

הערות וביאורים

[לא] כתב השו"ע בסי' צ"א סעי' ב' צריך לאזור אזור בשעת התפלה וכו' משום הכון, ומדסתם השו"ע משמע דגם במנחה ומעריב הדין כן ולא דוקא בשחרית. ואפשר לבאר בהקדם מש"כ הרמב"ם בפ"ג מהל' ציצית הל' י"א וז"ל לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחוייבת בציצית וכו' ובשעת התפלה צריך להזהר ביותר גנאי גדול הוא לת"ח שיתפלל והוא אינו עטוף עכ"ל ועל' בעינים למשפט בברכות דף ל' ע"ב דהמקור לדברי הרמב"ם הוא מה דאיתא בגמרא שם דרב יהודה הוה מציין נפשיה עיי"ש. והנה על הא דאיתא התם דרב יהודה הוה מציין נפשיה פל' רש"י מקשט עצמו בבגדיו עיי"ש, וזהו ג"כ הענין של הכון. וא"כ י"ל דכמו דלבישת הטלית שענינו קישוט בגדים נאמר רק לשחרית ולא למנחה ולמעריב, כמו כן הך ענינא דהכון ג"כ לא נאמר אלא לתפילת שחרית. ויש לתת בזה קצת טעם דחלוק תפילת שחרית מתפילת מנחה ומעריב דמנחה ומעריב הוא בגדר בקשת רחמים בעלמא משא"כ בתפילת שחרית מבקשים על נפשו ממש וכדמצינו שעל הפסוק לא תאכלו על הדם דרשו לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם, ואפ"ה אינו אסור מחמת זה לאכול אלא קודם תפילת שחרית ולא קודם מנחה ומעריב אלא ע"כ כנ"ל דדוקא בתפלת שחרית מבקשים על חיינו ועל נפשו. ומשו"ה מחוייב יותר לקשט עצמו ולהתנאות לתפילת שחרית כדי שירגיש שהוא בגדר עבד העומד לפני האדון ויכנע יותר.

[לב] כן כתב המחבר שם דצריך לאזור אזור בשעת התפלה אפילו יש לו אבנט. והנה יעויין במשנ"ב בסי' מ"ו ס"ק ח' דהך אבנט אינו חגורה אלא מכנסיים המפסיקים בין לבו לערוה עיי"ש. ולפי זה אפשר דמי שהוא כבר לבוש בחגורה על המכנסיים כבר קיים בזה מצות הכון ואינו צריך לאזור עוד אבנט לתפילה. ובמשנה ברורה ס"ק ד' כתב וז"ל ויש אומרים עוד דדוקא מי שרגיל כל היום בחגורה אבל מי שהולך כל היום בלא חגורה גם בשעת תפלה א"צ לחגור ומיהו מדת חסידות אף בכה"ג עכ"ל. ומשמעות הדברים הוא דהך מדת חסידות אמי שהולך בכל היום בלא חגורה קאי דאף דמדינא אינו מחוייב מכל מקום מדת חסידות איכא, אבל מנלן לומר דקאי גם אמי שכבר לבוש חגורה דמדת חסידות לחגור עוד חגורה לתפלה. ולפי זה אין שום מקור לחגור גארטי"ל מיוחד לתפלה אם הוא כבר לבוש בחגורה וכן משמע קצת בערוך השולחן שכתב וז"ל ויש מהמדקדים שחוגרין חגורה בעת התפלה אף שכל היום הולכין בלא חגורה עכ"ל, הרי דרק אלו שהלכו כל היום בלא חגורה מדקדים אבל אלו שהלכו כל היום בחגורה לא דקדקו בכך. אמנם שאלתי ד"ו להגר"ח קניבסקי שליט"א והשיב דמדת חסידות הוא אף בכה"ג עכ"ל [וכן נוהג בעצמו] ולא ידעתי טעמו. וע"ע בנימוקי אור"ח דקנו מהרצ"ה מדינוב והגאון בעל דברי חיים דקדקו שלא ילבשו הגארטי"ל משך כל היום, וכתב הטעם דכדי לקיים הכון ראוי לחגור עצמו בחגורה מיוחדת, ואם ילבשו חגורה כל היום אזי לא יקיימו הכון עיי"ש הרי דבעינן חגורה מיוחדת לתפילה, ויתכן שכן הבין הגר"ח קניבסקי שליט"א בדעת המשנה ברורה שכתב דמדת חסידות בכל גווני ומטעם הנ"ל, ואפשר דגם דעת רבינו כן. אלא דעדיין צריך ביאור דאם טעמא דמילתא הוא כדי שילבש בגד מיוחד לתפילה אמאי בעינן חגורה דוקא תיסיגי ליה בטלית של מצוה שלובשים רק בשעת התפילה

בענין הכון

בתפילת שחרית [שאו מניחים תפילין] לבש רבינו המעיל העליון (חליפה) בלי להכניס היד השמאל בשרוול השמאלי אלא היה קושר אותו צמוד לגופו ע"י הגרטי"ל ונשארת היד השמאלית בכתנות בלבד.^ל

להתפלל במעיל חורף

לא היה נמנע רבינו מלהתפלל מנחה

כשהוא לבוש במעיל חורף.^{לז}

משיב הרוח ומוריד הגשם

רבינו אמר משיב הרוח ומוריד הגשם עם קמ"ץ תחת הגימל^{לח}.

בענין כריעה במודים

במודים נהג רבינו כמנהג העולם ולא כרע עם ברכיו כלל, ודלא כשאר כריעות של שמו"ע שכורעים קודם עם הברכים ואח"כ הראש והגוף.^{לז}

הערות וביאורים

לכבוד התפילה כמש"כ הרמב"ם בסוף הל' ציצית והעתקנו דבריו לקמן בהערה וצ"ע.

[לג] בס' הלכות הגר"א ומנהגיו להגר"מ שטרנבוך שליט"א אות צ"א כתב דאין להתפלל כך דאין זה הכון, אמנם עי' בס' פניני תפלה עמ' ס"א דעת רבינו דמאחר דיש חיוב להניח תפילין ומחמת זה לובשים הבגד כך, א"כ כך הוא האופן של הכון של תפלת שחרית. ועיי"ש עוד דאפי' לתפלת מוסף של ר"ח אפשר להתפלל כך מאחר דהמוסף הוא המשך מהשחרית.

[לד] ואין בזה חסרון דהכון, וכ"כ בהליכות שלמה פרק ב' סעיף י"ח עיי"ש עוד.

[לה] ועי' בספר פניני תפילה שפעם התבטא רבינו אל הגר"ר בן ציון קוק בזה"ל נישט דיין עלטער פעטער און נישט דער חפץ חיים האבן געזאגט הגשם בסגול אלא בקמ"ץ און מיין זיידע אויך גיזאגט הגשם בקמץ עכ"ל. וכן נקט באגרות משה או"ח ח"ד סי' מ' אות ט"ו והטעם משום דהוה סוף ענין עיי"ש. וזה דלא כמו שכתב באמת ליעקב ב' בראשית להגר"י קמנצקי זצ"ל דאינו סוף פסוק אלא הוא מחובר למכלכל חיים בחסד ושלכן צ"ל בסגול. ועיי"ש דמה שנשתבש לאמרו בקמץ הוא משום שבשמיני עצרת מכריזין לומר משיב הרוח, ומן הדין צריך לומר גם מוריד הגשם בשעת ההכרזה, והלא לגבי המכרזי הוא סוף דבריו ולפיכך הוא מסיים ומוריד הגשם בקמץ וכן הש"ץ כשהוא אומר הפיוט בתפילת גשם שאתה הוא ד' אלקינו משיב הרוח ומוריד הגשם הרי גם הוא אומר בקמץ שהרי אצלו הוא סוף הפיוט ומזה נשתבש אצל ההמון לומר כל השנה כולה בקמץ עכ"ל.

[לו] ולא כמשמעות הקיצור שולחן ערוך בסי' י"ח סעי' י"א שנוהג במודים כמו בשאר כריעות עיי"ש. והנה לכאורה יש להעיר בדין זה דהלא בברכות דף ל"ד ע"א איתא ת"ר אלו ברכות שאדם שוחה בהן וכו' בהודאה תחלה וסוף, ומשמע דהכריעה שבתחלה דומה ממש לכריעה שבסוף וא"כ אמאי נוהגים לחלק ביניהם. ונראה דהא דכורעים בברכים בתיבת ברוך, הוא רק משום שישנן ב' תיבות ולכן עושין סימן של הכנעה בכל אחת מהן משא"כ מודים דהוה רק

חזרה למקומו לקדושה

כשהגיע השליח ציבור ל"ונאמן אתה"^ל חזר רבינו למקומו לקדושה.

פניו כלפי הציבור, והיה נשאר כך עד שהגיע הש"ץ למודים ואז סיבב את פניו ואמר מודים דרבנן כשפניו כלפי מזרח^ט.

ההנהגה בעת חזרת הש"ץ

לאחר שסיים רבינו קדושה היה נשאר במקומו פניו כלפי מזרח עד אחר ברכת אתה חונן^ח ואז החזיר

עמידה בעת חזרת הש"ץ

מה מאד היה חרד רבינו לעמוד במשך חזרת הש"ץ^ב [זולת הפיוטים

הערות וביאורים

תיבה אחת [דלא שייך לכרוע באנחנו] עושין רק מעשה אחד של הכנעה ובחרו בהשתחוואה שהוא הכנעה גדולה יותר מכריעה בברכים, ואם כן שפיר הוה התחילה דומה להסוף דבשניהם עושין מעשה גדול של הכנעה, רק דבסוף מוסיפין בתיבה הנוספת מעשה קטן של כריעה בברכים.

[לז] כתב המחבר בסי' קכ"ג סעי' ב' במקום שכלו ג' פסיעות יעמוד ולא יחזור למקומו עד שיגיע הש"ץ לקדושה ע"כ. ואפשר דקיי"ל דבעינן מעין החתימה סמוך לחתימה א"כ נחשב תיבות ונאמן אתה כחלק מהחתימה וכבר יכול לחזור למקומו בשעה שהש"ץ אומר ונאמן אתה וכו'. ואצל הגר"ר בצלאל ראקאו זצ"ל גאב"ד דק"ק גייטסהעד ראיתי שחזר למקומו במי כמוד בעל גבורות, ואולי הוא ג"כ מטעם הנ"ל וס"ל דמעין חתימה מתחיל כבר ממי כמוד.

[לח] הנה מצינו בפוסקים (א"ר בסי' צ"ה אות ז' והובא בערוה"ש אות ה') דטוב לכון רגליו עד אחר ברכת הא-ל הקדוש. ומאחד ממקורבי רבינו שמעתי דמאחר דמאד מאד היה רבינו מכון בברכת אתה חונן להצלחה בתורה - גם בברכה של הש"ץ, משו"ה נשאר עם פניו כלפי מזרח עד אחר ברכת אתה חונן ולא כלפי הציבור כדי שלא תטרד כונתו.

[לט] כדי לכרוע לצד מזרח.

[מ] בסי' קכ"ד ס"ד כתב הרמ"א י"א שכל העם יעמדו כשחזר הש"ץ התפלה ובמשנ"ב ס"ק כ' וז"ל כיון שמכוונים ושומעים מש"ץ ושומע כעונה וכאלו מתפללין בעצמם דמאי וכו' עכ"ל. ויל"ע במנהגו של רבינו דאף דהיה נזהר לעמוד במשך חזרת הש"ץ מ"מ לא היו רגליו צמודות זל"ז, ולמש"כ המשנ"ב דכאלו מתפללין בעצמם דמאי אז גם רגלים צמודות ניבעי. ואפשר דס"ל לרבינו דמאחר דכהיום כל אחד מתפלל לעצמו והא דהש"ץ חוזר התפלה הוא רק כדי שלא לשנות המנהג הישן, משו"ה די אם עומדים באופן שאפשר לצאת י"ח תפילה עכ"פ בדיעבד. ולכן לגבי עמידה דהוא לעיכובא שאם התפלל מיושב צריך לחזור ולהתפלל מדינא דגמרא, בזה התאמץ רבינו לעמוד, משא"כ רגלים צמודות אף שהוא ג"כ דינא דגמ' בברכות דף י' ע"ב מ"מ אינו לעיכובא כמש"כ המשנ"ב (צ"ה א' ובשעה"צ), ומשו"ה לא החמיר בה רבינו. אלא דלפי"ז צע"ק דיהיה די בזה לעמוד במשך חלק של חזרת הש"ץ שמעכב התפלה ואמאי נהג רבינו לעמוד גם בחלק התוספת של ובכן תן פחדך והלא גם אם לא אמרו כלל רק סיים

שבהם היה יושב^{מא}], וגם כשנחלש
וקשתה לו העמידה, מ"מ התאמץ
לעמוד במשך כל זמן חזרת הש"ץ^{מב}.

כריעה במודים דרבנן
במודים דרבנן, כרע רבינו כריעה
גמורה הן בתחילה והן בסוף^{מד}.

ושבַּח אלקינו

רבינו היה נוהג לומר ושבַּח אלקינו

הערות וביאורים

מיד בא"י המלך הקדוש יצא י"ח. ואפשר דמאחר דניתקן כחלק מהברכה צריך לעמוד בה כדין
שאר הברכה.

[מא] דהא דצריך לעמוד לחזרת הש"ץ הוא משום שהוא חזרת התפלה להוציא האינו בקי
ושומע כעונה וכו', ומאחר דאין היחיד אומר פיוטים אם כן ע"כ שאינם חלק מחזרת הש"ץ.

[מב] ואפ"ל בתקופות בהם ישב לאמירת עלינו מרוב חולשתו, התאמץ לעמוד לחזרת הש"ץ,
ואפ"ל במוסף של ר"ה שזמן של חזרת הש"ץ הוא זמן ממושך עמד בכל חזרת הש"ץ, מלבד
בזמנה תוקף ושאר פיוטים שאמרים בשיבה. ובס' פניני תפלה עמ' קכ"ד מתלמידו כתב וז"ל
היושבים בימים נוראים בחזרת הש"ץ וכשמגיע הש"ץ לזמנה תוקף או בפיוטים שפותחים
ההיכל, קמים, אמר עליהם רבינו עולם הפוך ראיתי עכ"ל. ויש להוסיף דלכאורה ה"ה
הנשארים בעמידה אחר תקיעת שופר להיום הרת עולם וארשת שפתינו ואח"כ יושבים
לזכרונות ושופרות דלא שפיר עבדי (והיינו לנוסח אשכנז, אבל לנוסח ספרד שאומרים היום
הרת עולם גם בתפלת לחש נראה דהוא חלק מנוסח התפילה וצריך לעמוד בה. ונראה עוד
דאם נמצא בציבור שמתפללין נוסח ספרד גם אם הוא בעצמו מתפלל נוסח אשכנז צריך
לעמוד בעת אמירת היום הרת עולם, דמאחר דאצל הש"ץ הוא חלק מנוסח התפילה א"כ
נחשב כחלק מחזרת הש"ץ גם לדידה). ובגוף דברי רבינו הנ"ל יש לציין דאף שכתב במשנ"ב
שנוהגין לעמוד בפתיחת הארון הק' מ"מ אינו אלא ממנהגא ולא מדינא משא"כ חזרת הש"ץ,
ושפיר שייך לומר עולם הפוך ראיתי.

[מג] בספר מעשה רב אות מ"ח כתוב ושבַּח עם קמ"ץ תחת הבית וסגול תחת החי"ת ועיי"ש
בפעולת שכיר דהגאון מהר"ח מוולאזין אומר שדקדק בשמעו מפה קדוש שאמר בלא יו"ד
ובחסף פתח תחת החי"ת ע"כ. והנהגת רבינו בנקודת החי"ת אינה ידועה לי כי לא שמתי לה לב,
אבל דקדוקי לשמוע שאמר בקמ"ץ תחת הבי"ת.

[מד] כתב המחבר בסי' קכ"ז סעיף א' וז"ל כשיגיע שליח צבור למודים שוחין עמו הצבור ולא
ישחו יותר מדאי ואומרים מודים אנחנו לך וכו' וחזתם ברוך א-ל ההודאות וכו' ויש מי שאומר
שצריך לשחות גם בסוף וטוב לחוש לדבריו עכ"ל. והרמ"א הוסיף וז"ל יש אומרים שאומר הכל
בשחייה אחת וכן המנהג עכ"ל. וכתב במשנ"ב בס"ק ב' ולא ישחו יותר מדאי פי' שישחה כדין
שאר שחיות כמש"כ סימן קכ"ג ס"ה והב"ח מפרש דבמודים שאומר עם הש"ץ לא ישחה רק
ינענע ראשו מעט והעולם לא נהגו כן עכ"ל. ועל הא דכתב הרמ"א לומר הכל בשחייה אחת

אופן הכריעה

במשך התפילה בכל עת שכרע רבינו, כרע כריעה גמורה ולא רק נענוע הראש קצת^מ, חוץ מהכריעה שכרע בשעה שאמר ואני ברוב חסדך וגו' בכניסתו לביהמ"ד^מ.

עוד בהנ"ל

בכל הכריעות הקפיד רבינו לכרוע לצד מזרח^מ. ולכן כשהיה מתפלל בפניו כלפי הציבור למשל בחזרת הש"ץ ובעלינו, קודם מודים דרבנן

ברכת כהנים

בשעת ברכת כהנים עמד רבינו^מ עם עיניו למטה^מ ולא כיסה את פניו עם הטלית.

ג' פסיעות אחר חזרת הש"ץ

כשרבינו היה הש"ץ לא פסע ג' פסיעות אחר שגמר חזרת הש"ץ אלא

הערות וביאורים

כתב המשנ"ב בס"ק ה' וז"ל והב"ח כתב בשם רש"ל שזקוף מעט כשאומר השם עד סופו ואז יכרע עכ"ל והעולם נוהגין כמש"כ רמ"א [מ"א] ועיין בביה"ל עכ"ל. ובביה"ל ד"ה ויש מי שאומר שצריך לשחות וכו' כתב וז"ל עי' במ"ב ס"ק ה' מ"ש בשם הרש"ל ועי' בח"א דמשמע שהוא תופס לעיקר הדין כרש"ל עכ"ל, ובד"ה הכל בשחייה כתב וז"ל ובביאור הגר"א כתב שא"צ לשחות רק עד שאתה הוא ד' אלקינו ואח"כ יזקוף עכ"ל. הרי דס"ל להמשנ"ב והביה"ל דצריך לכרוע בתחלה שחיה גמורה ואז יזקוף, והא דכתב שהעולם נוהגין כהרמ"א היינו שכן כתב המג"א וכדציין המשנ"ב שם ועל זה צוה לעיין בביה"ל ששם מבואר שחולק הוא על המג"א ושאין לנהוג כהרמ"א בזה. ומש"כ דדעת המשנ"ב דיש לכרוע גם בסוף היינו דהא כן כתב המחבר דטוב לחוש לדבריו ולא מצינו מי שיחלוק בזה.

[מה] פשוט דכן צריך להיות דאל"ה אין שם כריעה והשתחויה עליה.

[מז] והארכנו בזה לעיל אצל אמירת ואני ברוב חסדך עיי"ש.

[מז] עיין בפרק ה' דסוכה משנה ד' הפכו פניהן למערב ואמרו אבותינו שהיו במקום הזה אחריהם אל ההיכל ופניהם קדמה והמה משתחים קדמה לשמש ואנו ליה ענינו.

[מח] בבביהמ"ד תפארת בחורים היה עומד ליד הבימה אבל זה לא היה בדוקא, והעיקר שדקדק לעמוד מול הכהנים ממש ולא מן הצד, כן שמעתי מהג"ר בן ציון הכהן קוק שליט"א.

[מט] כתב המחבר בס' קכ"ח סעיף כ"ג בשעה שהכהנים מברכים העם לא יביטו ולא יסיחו דעתם אלא יהיו עיניהם כלפי מטה כמו שעומד בתפלה וכו' ובמשנ"ב ס"ק פ"ח שהרי מתפללין שיברך הש"י את ישראל.

להמתין אחר קדיש כדי הילוך ד"א
אחר קדיש תתקבל המתין רבינו כדי
הילוך ד' אמות ואז חזר למקומו.²³

ציאה מביהכ"ס
כשיצא רבינו מביהכ"ס לא נהג
להשתחוות ואף לא נהג לומר שום
פסוק.²⁴

התחיל מיד באמירת תחנון. כשהגיע
לנפילת אפים הניח סידור הש"ץ
פתוח²⁵ וישב במקומו ששם היה
סידור שלו ועשה שם נפילת אפים,
וכשהגיע קרוב לסוף תחנון קם
ממקומו והלך להעמוד. נשא הס"ת
להבימה וכו' ורק בסוף קדיש
תתקבל אז פסע השלש פסיעות.²⁶

הערות וביאורים

[נ] אף דאסור להניח ספר פתוח, עי' בערוה"ש ביו"ד סי' רע"ז סעיף ב' דלזמן קצר אין איסור
להניח ספר פתוח.

[נא] עי' במשנ"ב סי' ק"ד ס"ק ט' דלצורך מצוה קצת מותר לעקור ממקומו קודם שפסע כגון
מה שאנו נוהגין בש"ץ שתיכף אחר חזרת התפלה עוקר רגליו וישב לתחנון וכו' וכן עולה
לבימה לקריאת התורה אף שלא הגיע עדיין להקדיש שעם תתקבל שפסע בו הג' פסיעות וכו'
עכ"ל. ויש להוסיף דלכאורה ה"ה ליחיד שמותר לו לעקור ממקומו קודם שפסע כדי לישב
לאמירת תחנון אם א"א לו לפסוע מחמת שאדם אחר מתפלל לאחריו דלא גרע מצורך מצוה
קצת דמקיל המשנ"ב כש"כ לישב באמירת תחנון שמקורו בפוסקים, וכן משמע במשנ"ב סי'
קל"א ס"ק י' להמעייין.

[נב] כ"כ בס' מקור חיים או"ח סי' קכ"ג סעי' ב' ד"ה הגה ועיי"ש בקיצור הלכות דמשמע דה"ה
בכל הקדישים וצ"ע.

[נג] כתב הרמ"א בסוף סי' קל"ב וז"ל וכשיצא מביהכ"ס אומר ד' נחני וגו' ומשתחוה ויוצא
עכ"ל. ומקורו בפרק ו' דמסכת תמיד דהיוצא מהביהמ"ק אחר גמר העבודה משתחוה ויוצא
וכמש"כ בביאור הגר"א. ושמעתי מחכם אחד דלפ"ז י"ל דהך דין דהרמ"א דמשתחוה ויוצא אינו
אלא כשמתפלל בבית הכנסת המיוחד רק לתפילה בלבד דומיא דביהמ"ק שהיתה מיוחד רק
לעבודה בלבד אז אחר התפילה משתחוה ויוצא אבל אם אינו מיוחד לתפילה לבד אלא גם
ללימוד התורה וכרוב בתי כנסיות ובתי מדרשות דידן אי"צ להשתחוות עכ"ל ודפח"ח. ולענין
אמירת פסוק ד' נחני בצדקתך למען שוררי הישר לפני דרכך (תהלים ה' ט') שהביא הרמ"א י"ל
דנתקן לאלו שיוצאים מביהכ"ס למלאכתם להתפרנס ממעשה ידיהם דעל זה שייך להתפלל
תפילה זו שיישר ד' אורחותיהם ויצליחו במעשיהם, אבל לאלו שתורתם אומנתם לא מצינו
שיתפללו תפילה כזו רק תפילות אחרות מצינו כגון תפילת ר' נחוניא בן הקנה שלא אכשל
בדבר הלכה וכו' וכדומה. וממקור נאמן שמעתי דגם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל לא נהג להשתחוות
וגם לא אמר פסוק זה וכשנשאל על זה אמר שבמדינות ליטא לא נהגו בזה עכ"ל, ואפשר
שזה היה נימוקו של רבינו ג"כ.

הזמן הנכון לאמירת בריך שמים

כשרבינו בעצמו היה מוציא הס"ת מהארון הקודש, היה אומר בריך שמים אחר שהוציאו בעודו אוחז בו^נ, אבל כשהיה הוא הש"ץ וזה שהוציא הס"ת לא הוציאו מיד אלא אמר ב"ש קודם שהוציאו^ה, לא המתין אלא התחיל לאומרו מיד^ט.

להגביה הס"ת בעת אמירת גדלו וכו'

רבינו הגביה הספר תורה קצת בשעה שאמר גדלו לד' אתי^י.

מצוה ללוות הס"ת עד הבימה

רבינו היה נוהג תמיד שכשהס"ת עבר לפניו, שהיה הולך אחריו ממקום שהיה עומד, עד תחלת^ט הבימה^י.

הערות וביאורים

[נד] על שו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' ע' אות ט' דצריך לאומרו אחר שהוציאו הס"ת שכן מפורש בס' שערי אפרים ואם א' בא לשאול כן צריך לומר לו ולכן מה שיש שהנהיגו לאומרו דוקא קודם הוצאת הספר תורה הוא שלא כראוי להנהיג אלא דמאחר שלא מצינו זה כלל בדברי רבותינו הראשונים לא שייך למחות אידך שעושין עיין שם.

[נה] מעולם לא התערב רבינו בעסקי אחרים לומר להם מה יעשו ומה לא יעשו אפי' בבית מדרשו, והכל מרוב ענותנותו ולכן אף שס"ל לרבינו דטפי עדיף לומר בריך שמים אחר הוצאת הס"ת ולא קודם לא צוה לאחרים לעשות כן. וכן היה מנהג גדולי הדורות מקדמת דנא על בשו"ת חת"ס או"ח סי' קס"ו אחר שהאריך בענין אמירת הפיוט מכניסי רחמים שבסוף הסליחות להצדיק המנהג לאומרו כתב וז"ל אך מכניסי רחמים דרכי להאריך בנפילת אפים עד שהגיע ש"ץ לשומר ישראל עכ"ל. חזינן דאף דס"ל דיותר טוב לדלג הפיוט וכן נהג בעצמו, לא התערב בזה כלל לצוות שבביהמ"ד שלו ינהגו כן, ואילו לא שכתב החת"ס כן בתשובה לא היינו יודעים שדעתו היה שיותר טוב לדלגו.

[נו] ונראה הטעם שידע שאם ימתין, לא יהיה לו פנאי לאומרו במתינות.

[נז] כתב המשנ"ב בסי' קל"ד ס"ק י"ג דצריך להגביה התורה ג"פ דהיינו בשעה שאומר שמע וגו' אחד וגו' גדלו וגו' עכ"ל. ואין כונתי בעדות זו שלא עשה כן בשמע ואחד, רק שעדות זו לא היתה בשבת אלא באמצע השבוע ולכך לא ראיתי שהגביה הס"ת אלא בגדלו.

[נח] היינו שלא הלך אחר הס"ת עד שהניחוהו על הבימה אלא הלך רק עד תחלת הבימה [היינו הצד המזרחית של הבימה שהיה קרוב יותר אליו], והמתין שמה עד שסבבו קצת מהבימה והניחוהו על הבימה ואז חזר למקומו. ובביאור הדבר נראה דזה ג"כ הוה קיום מצוה זו של ללוות מאחר דהבימה היא המקום שתנוח א"כ די ללוותה עד אותו מקום וכיון שגם צד המזרחית של הבימה היא הבימה די ללוותה עד תחילת הבימה.

[נט] ז"ל המשנ"ב בסי' קמ"ט ס"ק ז' וכן כשמוציאין מההיכל מצוה לכל מי שעוברת לפניו ללוותה עד הבימה עכ"ל והוא מהמג"א שם. והנה יש להעיר במה שרבים נהגו לילך ממקומם

כיצד יש לאחוז ולשאת הספר תורה

כשרבינו היה נושא הספר תורה היה אוחזו כמו שנוהגים העולם דהיינו פני הספר תורה כלפי חוץ, ולא כמו שנהג החזו"א זצ"ל לאחוז עם צד הנפתח כלפי האוחז.^פ

לאיזה עליה עלה רבינו מדי שבת

בשבת ובשבת של עשרת הדברות

רבינו היה נוהג לעלות לשלישי בכל שבת ושבת^ס ואפילו בשבת של פ' יתרו עלה לשלישי ולא עלה לששי שהיא הפרשה של עשרת הדברות.^פ

הערות וביאורים

ולהתקרב להס"ת בכדי שיוכלו לנשקה כשעוברת לפניו ואחר שנשקה חוזרים למקומם ואינם מלוים אותה עד הבימה. ולכאורה עושים מעיקר טפל ומטפל עיקר דלילך ממקומו כדי לנשק הס"ת ודאי מנהג יפה הוא אבל לא הובא בפוסקים, אבל בזה שחוזרים למקומם אחר שעבר הס"ת לפנייהם מבלי ללוותה עד הבימה מבטלים הם מצוה זו המובאת בפוסקים. ויותר טוב היה אם היו נשארים במקומם ולא יבאו לנשק הס"ת משיבאו לנשקה ויבטלו מצוה זו.

[ס] על' בספר דינים והנהגות פרק ה' אות ו' בשם החזו"א שהאוחז ס"ת צריך שיהיה הצד הנפתח כלפי האוחז וכן כשמוליכה ע"כ. וכן כתב בארחות רבינו ח"ג עמ' רי"ד אות מ"ג וז"ל אמר לי הגר"ק שליט"א שמרן החזו"א זצוק"ל הקפיד שהמוליך את הס"ת הן לקריאה לבימה והן להכנסה לארון יוליכו עם צד הנפתח לצד האוחז וראה ר' חיים שמרן היה מהפך את הס"ת ביד האוחז את הצד הנפתח כלפי האוחז. זכורני בשם מרן וכן העידו נאמנים בשמו שהמגביה את הס"ת לאחר שגמרו לגוללו לא יתפכו אלא יאחזו כמו שגללו דהיינו צד הנפתח כלפי האוחז וכו' עכ"ל. ועיי"ש עוד שהראו מקום לזה מהמשנ"ב בסי' קמ"ז ס"ק ט"ז שכתב דצריך להיות הכתב נגד פניו של האוחז הס"ת כן בעת הגבהה וכן בעת הגלילה דכיון שהוא עוסק בס"ת כבוד התורה הוא להיות הכתב נגד פניו. והנה לכאורה יש לדייק משם דאדרבה דוקא בשעה שהוא עוסק בס"ת אז כבוד התורה הוא שיהיה הכתב נגד פניו של האוחז, אבל כשאוחז הס"ת או נושא ואינו עוסק בה לא צריך שתהא הכתב נגד פני האוחז או הנושא.

[סא] כתב המחבר בסי' קל"ז סעי' א' וז"ל בשבת ויו"ט ויוהכ"פ קורים אחר הלוי תלמידי חכמים הממונים על הציבור וכו' ועיי"ש במשנ"ב בשם מהרי"ל דמצוה לקרות ביו"ט אנשים המעמידים הקהילה לפיכך הם קודמין לכל אם אין שם תלמידי חכם מופלג, הרי דת"ח מופלג קודם לכל וא"כ שלישי היא העליה החשובה, ועי' בטור יו"ד סי' ת' שכן נהג ר"ת לעלות בכל שבת לשלישי. וכל זה בדאיכא כהן הא אם ליכא כהן אז עלה רבינו ראשון וכן גילה דעתו שהמוקדם טפי חשוב. ובשבת חזק עלה רבינו לשביעי כן שמעתי מהג"ר בנימין רימר שליט"א חתנו של רבינו.

[סב] בשו"ת הרמב"ם סי' רס"ג אסר לעמוד לקריאת עשרת הדברות משום דאסור לעשות מקצת התורה מעולה ממקצתה עיי"ש ולכאורה ה"ה בזה שיעלה לעשרת הדברות במקום שלישי עושה עשרת הדברות מעולה מפרשיות אחרות, אלא דבכל זאת הגיד לי הג"ר בן ציון קוק שליט"א שרבינו לא התערב בזה כלל ומה שחילק לו הגבאי הוא לקח עכ"ל. ומהג"ר

את פניו כלל, רק עצם את עיניו^{טז}.

סמיכה בעת קריה"ת ואמירת הברכות

נענוע הספר תורה בשעת הברכה
רבינו נענע הספר תורה באמירת הברכות^{טז}.

כשעלה רבינו לתורה והוצרך להשען קצת על הבימה (כנראה מחמת זקנתו וחולשתו), אף על פי כן בשעת אמירת הברכות התאמץ לעמוד^{טז}.

אחיזה בעמודי הס"ת

כשעלה רבינו לתורה היה אוזן בעמודי הספר תורה בלי הפסק טלית^{טז}.

אופן אמירת הברכות

כשרבינו עלה לתורה היה הספר תורה פתוח בשעת הברכה ולא הפך

הערות וביאורים

[צחק לוי שליט"א שמעתי דבפ' בשלח לעליית רבינו (שלישי) המשיכו לקרוא עד אני ד' רופאך כדי לכבדו בשירת הים, אבל גם זה לא היה בפקודת רבינו אלא הגבאי עשה כן מעצמו עכת"ד.

[סג] דעת המג"א בסי' קל"ט ס"ק ו' דאף דבשעת קריה"ת מותר לישוב אבל בשעת אמירת הברכות צריכים הציבור לעמוד. ואף דבשעה"צ ס"ק כ' פלגי עליו וס"ל דאי"צ לעמוד אלא בשעת ברכו וביהמ"ז ולא בשעת הברכות, י"ל דהיינו לגבי השומע אבל המברך עצמו ודאי יש להדר לעמוד בברכות יותר מבעצם הקריאה.

[סד] וכן ראיתי אצל יבלחט"א הגר"ח קניבסקי שליט"א, ועי' בארחות רבינו ח"ג בסוף הספר הוספות לאו"ח ח"ב שכן נהג החזו"א, וכ"כ במשנ"ב סי' קל"ט ס"ק י"ט. ובביה"ל שם הביא מה שנהגין באיזה מקומות שרואין וגוללין ואח"כ מברכין וסיים על זה ונהרא נהרא ופשיטה.

[סה] כתב המג"א (קל"ט י"ב) בשם המטה משה דינענע התורה בשעה שאומר ונתן לנו תורתו וכן כשיאמר ונתן לנו תורת אמת עכ"ל, והביאו בערוה"ש בסעיף י"ד וכתב דהנענוע הוא הגבהה קצת ע"י העמודים שאוחז בידיו, והוסיף בה טעם להמנהג להורות שזו היא תורתנו. והנה המטה משה כתב ג"כ כע"ז בהל' פורים דכשיאמר האגרת ינענע המגילה והביאווה המג"א בסי' תר"צ ס"ק י"ז וגם המשנ"ב שם בס"ק נ"ב, ואילו בהל' קריה"ת השמיטו המשנ"ב, משמע דס"ל דבקריה"ת לא עושים כן. ובטעם הדבר י"ל דס"ל להמשנ"ב דדוקא במגילה יש צורך בהנענוע להורות שהמגילה אף דהיא חלק מכתבי הקודש, מ"מ היא היא האגרת בה איירי הקרא. אבל בקריה"ת מה צורך יש להורות שזו היא תורתנו הלא מילתא דפשיטא היא.

[סו] עי' במשנ"ב קמ"ז ס"ק ב' שאחר שכתב דמותר לאחוז בעמודי הס"ת בלא מטפחת כתב וז"ל ויש מחמירין וכורכין עמודי הס"ת בקצוות הטלית בשעת הגבהה ובמקום שלא נהגו הכל לעשות כן אף מי שרצה לדקדק בזה יעשה בדעת שלא ירגישו בזה בני אדם משום יוהרא עכ"ל. ואצל רבינו מן הסתם היה א"א לעשות באופן שלא ירגישו בזה בני"א דהכל היו מסתכלין על מעשיו כדי ללמוד מהם. ויתכן נמי דס"ל לרבינו דהעיקר כהמתירין.

ברוך ד' המבורך לעולם ועד לא כרע כלל^ט ואף לא הרכין ראשו. בשעת אמירת ברכת אשר בחר בנו וכו' ואשר נתן לנו וכו' לא כרע כלל^ט.

לברך עם משקפיים
רבינו לא הוריד המשקפים בשעה שעלה לתורה^{טו}, גם לא כשעלה לפרשת זכור שהיא דאורייתא.

בענין לקרוא ביחד עם הש"ץ ולהשמיע לאזניו

כשעלה רבינו לתורה קרא עם הקורא באופן שהשמיע לאזניו^{טז}.

בענין כריעה באמירת ברכו, ביהמל"ו והברכות

בשעה שאמר רבינו ברכו, כרע^{טז} כריעה גמורה אבל כשחזר ואמר

הערות וביאורים

[סז] על' בפרק ב' דנגעים משנה ג' בפ' הבעז שכתב דמעשים בכל יום שמברכין על התורה וקורין בה דרך הברילל וכו' וכן מברכין על הלבנה דרך זכוית בהיר וכו' ומש"ש וכו' שהרש"ל פתח החלון לקדש הלבנה היינו רק לזהירות בעלמא היכא דאפשר עכ"ל. וכנראה שלא חש רבינו להך זהירות דהתפארת ישראל, וכמנהג העולם שאין חוששין לה.

[סח] וכמש"כ הכלבו בדין ברכו סי' ח' כשאומר ברכו כורע וזוקף בשם. ואף דשם מיייר לענין ברכו דברכות קרי"ש ס"ל לרבינו דגם בקריה"ת יש לכרוע.

[סט] כתב הכלבו (דין ברכו סי' ח') כשאומר ברכו כורע, וזוקף בשם ע"כ. ולא הובא דין הכריעה בשום פוסק אחר ועי' שער הכולל לסידור הרב פרק ז' שהאריך בדבר וכתב שבעניית הקהל ברוך ד' המבורך לעולם ועד ודאי אין לכרוע ע"כ. והנה כידוע מנהג העולם אינו כן אלא דגם באמירת ביהמל"ו כורעים מיהו שמעינן מיניה דחובת הכריעה דביהמל"ו קיל מחובת הכריעה דברכו. ומאחר דחובת כריעה בברכו שבקריה"ת אינו ברור כ"כ דאפשר דרק בברכו דברכות קריאת שמע צריך לכרוע (עי' בסידור הנ"ל), משום הכי יש להקל בביהמל"ו דקריה"ת שלא לכרוע.

[ע] כתב המשנ"ב (קל"ט י"ט) וז"ל יש נוהגין לשחות ולהשתחות בעת אמירת הברכה משום כבוד הברכה וכתב הא"ר דעכ"פ לא ישחה גם בסוף הברכה דאז יהיה נראה כאילו מוסיף על השחיות שתיקנו חכמים דאסור עכ"ל. ומדנקט הא"ר לשון זה דעכ"פ לא ישחוחו משמע דיותר טוב לא לשחות בעת אמירת הברכה רק דמי שירצה לנהוג כן יזהר עכ"פ שלא לשחות גם בסוף.

[עא] כתב השו"ע בסי' קמ"א סעיף ב' וז"ל צריך לקרות עם הש"ץ כדי שלא תהא ברכתו לבטלה אלא שצריך לקרות בנחת שלא ישמיע לאזניו ואפי' משמיע לאזניו ליכא למיחש דלא עדיף מתפלה כדלקמן סימן ק"א ע"כ. ועל הא דכתב בשו"ע ואפי' משמיע וכו' כתב המשנ"ב וז"ל ר"ל אף דיותר טוב שלא להשמיע באזניו מ"מ אם משמיע ליכא למיחש דלא עדיף מתפלה שתקנו בלחש ואפ"ה משמיע לאזניו וכו' ה"נ כן עכ"ל. וכתב בשעה"צ וז"ל ולפי מה שפסק הגר"א שם בתפלה גופא וכו' משמע דס"ל דלכתחלה טוב יותר להשמיע לאזניו וגם מדברי

ההנהגה בעת שמיעת קריה"ת

כשהיה יושב לקריה"ת היה יושב גם להברכות ורק בשעה שענה ברוך ד' המבורך לעולם ועד הזדקף מעט^ב.

לא הצביע באצבע

רבינו לא נהג להצביע באצבע בשעה שאמר וזאת התורה^ה.

קדושה דסידרא

רבינו היה אומר קדושה דסידרא בישיבה^ו.

כריעה בשעת אמירת וזאת התורה

רבינו כרע^ז באמירת וזאת התורה^ז.

הערות וביאורים

הזהר ליכא סתירה לזה וכו' א"כ כיון דהזהר מדמה קה"ת לתפלה א"כ גם בקה"ת אין קפידא כלל אם משמיע לאזניו וצ"ע למעשה עכ"ל. וכנראה שכן דעת רבינו דאין קפידא בדבר.

[עב] והיה יושב פניו כלפי הציבור ולא סיבב את עצמו כלפי מזרח כדי לענות ביהל"ו. ואף דתמיד דקדק לכרוע כלפי צד מזרח דוקא וכו"ל שאני הכא דלא היה כורע בביהמל"ו ורק הזדקף מעט לכבוד השם.

[עג] כריעה גמורה וכמו במודים.

[עד] כתב השו"ע בסי' קל"ד סעי' ב' וז"ל מראה פני כתיבת ס"ת לעם וכו' שמצוה על כל אנשים ונשים לראות הכתב ולכרוע ולומר וזאת התורה וגו' הגה ונהגו לעשות כן אחר שקראו בתורה עכ"ל. ומקורו ברמב"ן פ' כי תבוא בשם מסכת סופרים ושם הגירסא לראות הכתוב (במקום הכתב), וסיים הרמב"ן וכן נוהגין. וכן ראיתי אצל הגר"ח קניבסקי שליט"א. והנה יעוי"ש במשנ"ב (י"א) שכתב דטוב שיראה האותיות עד שיהיה יכול לקרותם כי כתבו המקובלים שעז"ז נמשך אור גדול על האדם עכ"ל. ולכאורה זה תלוי על הגי' הנ"ל דלגירסת הרמב"ן יש לראות האותיות עד שיהיה יכול לקרותם משא"כ לגירסת השו"ע אפשר דאי"צ לקרות כ"כ היטב. ומהמשנ"ב משמע דהעיקר כגירסת השו"ע דאי כגירסת הרמב"ן אמאי הביאו מהמקובלים הלא מקורו מס' סופרים הנ"ל. והנה רבינו לא התקרב אל הבימה בשעת הגבהת הס"ת אלא אמר וזאת התורה וגו' ממקומו ולא ידענא אי משום שלא נהג כהמשנ"ב בזה (מטעם הכמוס אתו) או שמחמת קטנות הבימה ד' היה אפשר לקרוא את האותיות ממקומו.

[עה] עי' בילקוט מעם לועז פ' כי תבוא (כ"ז כ"ו) שכתב וז"ל נהגו להצביע באצבע הזרת לעבר הכתב ולנשקה עכ"ל. ואפשר דס"ל לרבינו דאין להוסיף על מה שלא מובא בפוסקים ובפרט דהכל תלוי על המנהג וס"ל דבמקומותינו אין המנהג כן.

[עו] עי' בערוה"ש סוס"י קל"ב שכתב דטוב לומר אשרי וכו' לציון בישיבה. ועי' בכף החיים סי' נ"ט ס"ק כ' דכ"כ בפע"ח ע"ד הקבלה. ועי' ארחות רבינו ח"ג עמ' רי"ג שהחזו"א והסטייפלער עמדו לקדושה דסידרא, וכשאלו את החזו"א שכתוב דיש לאמרה בישיבה השיב איך אפשר להמליך את השי"ת בישיבה, עיי"ש עוד.

בענין כריעה בעלינו

בעלינו כשאמר רבינו תיבת כורעים היה כורע עם ברכיו וכמו שעושים בתיבת ברוך בשמו"ע^ט, וכשאמר ומשתחוים כרע"ח כריעה גמורה ולא רק נענוע הראש קצת.

בשעת אמירת שיר של יום"ט ואין כאלקינו והיה קופלן ומניחן בתיקן, והיה ממשיך לעשות כן גם בשעת קדיש^פ.

אופן חליצת התפילין

רבינו לא היה נוהג להסיר הכריכות מהאצבע קודם שיחלוץ התפילין של ראש^{פא}.

חליצת התפילין בשעת קדיש

רבינו היה חולץ התפילין דרש"י

הערות וביאורים

[עז] בפ' ענף יוסף שבסידור אוצר התפילות על תפילת עלינו כתב וז"ל כריעה בברכים וכו' לכן כשאומר ואנחנו כורעים יכרע מעט בברכים שלו וכשאומר משתחוים ישתחוה בראשו ובאם שאינו עושה כך הרי הוא ככופר ח"ו שאומר בפיו ואנחנו כורעים ומשתחוים לפני מלך כו' ואינו עושה כן עכ"ל וכע"ז בסידור עמודי שמים (להגאון יעב"ץ) עמ' של"ד ובדה"ח ובישושה"ע.

[עח] כמש"כ במשנ"ב סי' קל"ב ס"ק ט' שלא יהיה נראה ככופר ח"ו.

[עט] עי' בשו"ת שלמת חיים סי' קנ"ה דשרי לקפל הטלית ותפילין בשיר של יום ואין בזה הקפידא המובא בט"ז סי' קצ"א שלא לעשות שום דבר בזמן אמירת ברכה עיי"ש הטעם.

[פ] ואף דמבואר במשנה ברורה בסימן כ"ה ס"ק נ"ו דאין לעשות כן בשעת קדיש [ומסתמא אין הכוונה רק בעניית איש"ר אלא גם באמירת הש"ץ יתגדל עי' משנ"ב סי' נ"ו סוס"ק א'], שמעתי מאחד מתלמידי רבינו דאין איסור בזה רק בשעת הקדישים שהם חיובים מדינא משא"כ הקדישים שלאחר השיר של יום ופיטום הקטורת דאין מדינא אלא ממנהגא ל"ל בה עכת"ד. ונראה דזה דעת רבינו, אבל ממש"כ המשנ"ב בסי' נ"ו הנ"ל דאין חילוק בין קדיש על תנ"ך או אגדה או משניות, משמע דהמשנ"ב עצמו ס"ל דאין חילוק בזה.

[פא] כתב המחבר בסי' כ"ח סעי' ב' תפילין של ראש חולץ תחלה משום דכתיב והיו לטוטפות בין עיניך כל זמן שבין עיניך יהיו שתיים עכ"ל ועי' מג"א ס"ק ב' שכתב חולץ תפילין של ראש קודם שמסיר הרצועה מהאצבע (גליא רזיא) עכ"ל. ועי' באה"ט דהוא ט"ס וצ"ל וקודם יסיר הרצועה וכו' עיי"ש. ובאמת יש חילוקי דיעות בזה, דהנה במאמר סי' כ"ח ס"ק א' הביא מהמג"א שכתב בשם הגליא רזיא דחולץ תש"ר קודם שיסיר הרצועה מהאצבע וכ"כ הב"ח משמו והביא מהא"ר בשם הגליא רזיא היפך ממש"כ המג"א בשמו וכתב שיש ט"ס בדברי הא"ר וצריך להגיה וקודם שיסיר וכו' ובהו דבריו שוין לדברי המג"א עיי"ש. ואילו הפמ"ג (א"א ב') כתב להיפך דאולי המג"א הוא ט"ס וצריך להגיה, ושכן נוהגין העולם להסיר ג' כריכות תחלה ושכן הוגה במג"א בדפוס פראג [ובטעם הדבר כתב בספר מקוה המים ח"ד סי' ו' מאחר דהב"י פסק דחולץ תחלה של ראש ויהיב טעמא שכל זמן שבין עיניך יהיו שתיים, ודעת האר"י

הנחת תפילין דר"ת

אחר התפילה בשעת אמירת שיר של בהם פרשת שמע והיה אם שמוע³³
 יום ואין כאלקינו חלץ רבינו תפילין ופ' ויאמר³⁴. לא הניח ידו על עיניו
 של רש"י והניח תפילין דר"ת וקרא בפסוק שמע ישראל ולא היה אוזן

הערות וביאורים

ז"ל להסיר תחילה של יד כדרך הנחתן, לכן כדי לשים פשרה בין ב' הסברות חולצין תחילה את הכריכות שעל האצבע ושוב חולצין של ראש ואז מתקיימות שתי הסברות]. ובתו"ש קיים הגירסא הראשונה במגן אברהם ושכן כתב בספר לית חן עה"ת סוף פ' בא ומשום דהגליא רזיא סבירא ליה שאף בשעת ההנחה כורך על אצבעו קודם שמניח של ראש וא"כ גם בהסרה מסיר של ראש קודם שמסיר הכריכות מהאצבע אבל לדידן שאין נוהגין כותיה בהנחה ע"כ שיש ט"ס במג"א עכת"ד הלית חן. וכתב על זה התו"ש דאף לדידן שאנו כורכים הרצועה על האצבע אחר הנחת תפילין של ראש יש לקיים הגירסא במג"א עיי"ש הטעם. וכדבריו כתב הג"ר יוסף שאול נתנון בהגהותיו לשו"ע (נדפס בילקוט מפרשים על השלחן ערוך הנדמ"ח) וכ"כ בספר שלחן תמיד לבעל מרכבת המשנה (אות י"ט) שמסיר תש"ר קודם שמסיר הרצועה מהאצבע. אחרי כותבי את כ"ז דברתי עם הג"ר בן ציון הכהן קוק שליט"א ואמר לי ששאל פעם את רבינו על מנהגו בזה והשיב לו שהוא לצאת דעת הרמב"ם בשו"ת פאר הדור סי' ע"ג דגם הקשירה שעל האצבע הוא בכלל מצות תפילין של יד עכת"ד רבינו. ובאמת כשהניח רבינו התפילין אף שלא כרך הרצועה על האצבע עד אחר שהניח התש"ר, מ"מ כרך הרצועה סביב לכף היד ותחבו מתחת ושוב עשה כעין עניבה וכנראה שזה היה ג"כ לצאת דעת הרמב"ם הנ"ל והא דעשה אז עניבה ולא כרך על האצבע, ביאר לי הגאון הנ"ל דאפשר שלא רצה רבינו לשנות מהנהוג באופן בולט, ולכן לא כרך אז הכריכות על האצבע משא"כ לכורך סביב לכף היד ולעשות כעין עניבה אינו בולט כל כך שמשנה המנהג. וכששאלתיו דהלא עניבה אינו קשר, השיב לי דקצת קשר מיהא איכא עכת"ד.

[פג] כתב המחבר בס' ל"ד סעיף ב' ואחר התפלה יניח של ר"ת וכו' ויקרא בהם שמע והיה אם שמוע.

[פג] במשנ"ב שם ס"ק ט"ו כתב דאי"צ לקרות פ' ציצית ומקורו במחצת"ש ופמ"ג, אמנם בשו"ת מהר"ם שיק כתב דמנהג העולם לאומרו. ונתן הוא טעם לזה עפ"י מש"כ הלבוש דזה שצריך לומר קריאת שמע בתפילין דר"ת הוא לתיקון היינו כיון דמעיקרא הניח תפילין של רש"י שאנו מספקין שמה של ר"ת עיקר ע"כ של רש"י פסולין ואם כן אמר קריאת שמע בלא תפילין והוי כמעיד עדות שקר ועשה שלא כדין ולתקן זה צריך לומר קריאת שמע עוד פעם אחרת בתפילין של ר"ת. ועיי"ש עוד דבמחלוקת רש"י והר"י בביאור כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו איכא נפקא מינה אי בעינן ציצית ג"כ. דלהר"י שפ"א עדות שקר בעצמו על עצמו ממש קאמר אם כן די שיהיו עליו תפילין ואי"צ ציצית, משא"כ לרש"י דעצמו קאי אהש"ת שצריך להראות שמשעבד גופו ונשמתו אם כן אם צריך תפילין בשעה שקורא קריאת שמע כל שכן דבעינן שיהיו עליו תפילין בשעה שאומר פרשת ציצית שהרי מבואר בגמרא שקבעו פרשת ציצית בקריאת שמע משום שיש בה יציאת מצרים עול מצוות דעת מינים הרהור עבירה וכו' ואם כן אז וודאי צריכין להיות עליו התפילין לשעבד

את הציצית בידו כלל אף לא בשעה
שאמר פ' ויאמר^{פד}.

**קריאת הפרשה שנים מקרא
ואחד תרגום**

כל יום קודם תפילת שחרית קרא
רבינו פרשה א' שמו"ת^{פז}. ביום א'
קרא מתחילת הפרשה עד שני^{פח} ב'
פעמים ואח"כ התרגום עליו, ולא

פרשת קדש ופרשת והיה כי יביאך
רבינו לא קרא בתפילין דר"ת פרשת
קדש ופרשת והיה כי יביאך^{פח}.

הערות וביאורים

מוחו ולבו רק להשי"ת ושלא יתור אחרי עיניו ולבו וכו' וכיון דצריך להניח תפילין בשעת
קריאת שמע שיהא ניכר שמשעבד גופו אם כן צריכין להיות עליו גם בפרשת ציצית דכתיב
ביה ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם וצריך לתפילין נגד הלב ונגד בין העינים וכו'. וכיון
דלרש"י צריך שיהיה עליו תפילין בפ' ציצית דאל"כ הוי כמעיד עדות שקר, א"כ לפי דברי
הלבוש הנ"ל דלכך צריך לקרות בתפילין של ר"ת כיון דאמר קר"ש בתפילין של רש"י ואם הם
פסולין הוי כאילו מעיד עדות שקר ולתקן זאת צריך לקרות עוד הפעם בתפילין של ר"ת א"כ
ודאי צריך לומר גם פ' ציצית. והא דכתב השו"ע שמע והיה אם שמוע או משום שהכריע כפי'
הר"י או דס"ל דהוי ספק ספיקא ספק שמא תפילין של רש"י הם עיקר ואת"ל דשל ר"ת הם
עיקר דילמא כפי' הר"י לדלידיה סגי שיהיו עליו תפילין בב' פרשיות הראשונות. ומאחר דקיי"ל
בס"ס דאם אפשר לברר בקל ממברין לכן אם יש לו פנאי הוי כאפשר לברר וצריך לקרות גם
פרשת ציצית ודברי השו"ע אמורים רק במי שנחפז לדרכו דאז הוי כאי אפשר לברורי עיי"ש.

[פד] עי' שו"ת קנין תורה ח"ו סי' ד' שלא להחזיק הציצית בשעת ק"ש בתפילין דר"ת כיון
דלהפמ"ג ומחצית השקל אי"צ לומר פ' ויאמר כלל, ואפי' למנהג העולם לאומרו משום יציאת
מצרים שבפרשה, אבל אין ענין להציצית בזה עיי"ש.

[פה] במשנ"ב סי' כ"ה ס"ק ט"ז הביא בשם הארצות החיים שמנהג יפה לקרות גם פ' קדש ופ'
והיה כי יביאך, ואפשר דס"ל לרבינו דמאחר דלא נזכר זה בשו"ע א"כ תלמוד תורה עדיף וכעין
מש"כ המשנ"ב בס"א ס"ק י"ז עיי"ש.

[פז] עי' במעשה רב אות נ"ט דתיכף אחר התפלה קרא הגר"א מקצת מן הסדר שנים מקרא
ואחד תרגום ומסיים בערב שבת ע"כ, ועי' לקמן בסוף הקונטרס בפסקי דינים מש"כ עוד בזה.

[פח] כתב המשנ"ב בס"א רפ"ה ס"ק ב' וז"ל ובענין הקריאה יש דעות בזה בין אחרונים יש
אומרים שיקרא כל פסוק שני פעמים ותרגום עליו ויש אומרים שיקרא כל פרשה ב' פעמים
ואחר כך התרגום היינו שיקרא כל פרשה פתוחה או סתומה ב' פעמים ואחר כך התרגום וכו'
ודעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד עכ"ל. ויעויין בערוך השולחן בסעי' ד' שכתב וז"ל וזה
שמצויין בחומשים שלישי רביעי וכו' זה אינו כלום עכ"ל. ובדעת המשנ"ב יש לעיין בהא דנקט
ב' אופנים הנ"ל ופסק דעביד כמר עביד וכו' האם כונתו דוקא בא' מב' אופנים אלו או יוצא או
הכונה שאין שום נפקא מינה כיצד יעשה ובלבד שיגמור כל הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום.

הקפיד לסיים במקרא^{נא}. ביום שני קרא משני עד שלישי ב' פעמים ואח"כ התרגום וכן עשה כל יום מימות החול. בעש"ק בבוקר קודם התפלה קרא מששי עד שביעי, ובלייל ש"ק בין קבלת שבת למעריב היה הפסקה קטנה ואז קרא משביעי עד הסוף וסיים הפרשה.

כריעה בברכת מעין שבע
כשהתפלל רבינו לפני העמוד בליל ש"ק, באמירת ברוך אתה שבתחילת ברכת מעין שבע כרע^{נב} כמו בשמו"ע.

כיבוי החשמל בשעת הבדלה
בביתו של רבינו לא כיבו את החשמל בשעת ברכת בורא מאורי האש^נ.

הערות וביאורים

והנה יעויין בס' רפ"ה סעי' ה' דפסק המחבר דיכול לקרות הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום בשעת קריאת התורה ובמשנ"ב שם בשם המג"א והגר"א החמיר בזה דרך בין גברא לגברא מותר ומסיק המשנ"ב וז"ל ומכל מקום נראה דלקרוא בלחש מלה במלה עם הש"ץ אין להחמיר בזה וכו' עכ"ל, ומדנקט מלה במלה עם הש"ץ משמע שאינו קורא כל פסוק ב' פעמים ואח"כ התרגום וגם לא כל פרשה פתוחה או סתומה ב' פעמים ואחר כך התרגום אלא הוא עושה כל הסדרה ב' פעמים ואח"כ התרגום ועל כרחך דיכול לעשות באיזה אופן שירצה. עוד יש להביא ראיה לזה מהא דכתב המשנ"ב בסימן רפ"ה ס"ק ב' וז"ל אבל לא יקרא אחד מקרא ואחד תרגום ויכוין לשמוע מהש"ץ אלא צריך לקרות ב' פעמים מקרא חוץ ממה ששמע מהש"ץ אם לא שקרא אז גם כן בפיו עכ"ל, ואף דיש לדחות ראיות אלו מכל מקום פשטות הדברים הוא כן. וא"כ מזה שלא הביא רק ב' אופנים אין ראיה שאם עשה כן באופן אחר שלא יצא י"ח, וא"כ י"ל דגם שני שלישי רביעי וכו' ס"ל להמשנ"ב דיצא ודלא כערוה"ט. ובטעם שנהג רבינו כך, י"ל כדי לחסוך ביטול תורה של כמה רגעים שיצטרך לדפדף בחומש כל יום כדי למצוא המקום שבו פסק אתמול, משא"כ כשמחלק הפרשה לפי ימות השבוע לא יהיה לו שום ביטול תורה, וכבר ידוע שאין לנו שום השגה על התמדתו הנפלאה ושקידתו העצומה של רבינו.

[פח] במג"א סי' רפ"ה ס"ק א' כתב שיסיים במקרא והביאו בקיצושו"ע סי' ע"ב סעי' י"א והטעם בזה כי כן בזמן שהיו מתרגמין היו מסיימים במקרא שהיו כופלים פסוק האחרון כמו שביאר בשו"ע הרב, אבל מדהמשנ"ב לא הביאו משמע דלא ס"ל הכי.

[פט] ועי' בספר פניני תפילה עמ' פ"ד שהורה רבינו שכן יש לעשות וכמבואר בשו"ת זכר יהוסף לרבי יוסף זכריה משאווייל חלק אור"ח סי' צ'.

[צ] בשו"ת עטרת יעקב סי' פ"ח פסק דצריך לכבות העלעקטריק בשעת ברכת בורא מאורי האש ושכן נהג החפץ חיים והטעם דבעינן נר העשוי להאיר ואצלנו שיש אור העלעקטריק אינו כלל כדי להאיר דהוי כעין שרגא בטיהרא מאי אהני ליה עיי"ש. ועיין בשו"ת תשובות והנהגות ח"ה סי' פ"ו דהיות דהגר"ח ע"ס"ל דאפשר לברך בורא מאורי האש על עלעקטריק [ובלבד שאינו פלורעסענט] משו"ה במקומות שאין מכבין העלעקטריק ויש אנשים העומדים רחוק

להגביה את הכוס באמירת**כוס ישועות אשא**

כשהגיע רבינו לכוס ישועות אשא היה מגביה את הכוס באופן ניכר.^{צא}

הבדלה בישיבה

רבינו היה אומר הבדלה בישיבה,^{צב} וכל הציבור היו עומדין, ולא הקפיד

אחיזת הבשמים

בתחלת הבדלה אחז רבינו את הכוס ביד ימין והבשמים ביד שמאל וכשהגיע לברכת בורא מיני בשמים הניח את הכוס ביד שמאל ואת הבשמים ביד הימין.^{צד}

הערות וביאורים

מהנר יכונו שהברכה תחול גם על העלעקטריק עיי"ש. והנה בביתו של רבינו בשעת הבדלה היה דולק לפעמים רק נר פלורססענט [דלכו"ע פסול לבורא מאורי האש], ואפ"ה לא כינו אותו. ואפשר דס"ל לרבינו כמו שדיק התהלה לדוד (סי' רח"צ ס"ק ד') מלשון המחבר שיוכ"ל להכ"ר בין מטבע וכו' שאין צריך שבפועל יראה ויכיר אלא כל שעומד סמוך לאבוקה שיוכל ליהנות אם ירצה סגי ואע"פ שאינו נהנה. ומחתנו של רבינו הגר"ר בנימין רימר שליט"א שמעתי שעל אלו שמכבין החשמל אמר רבינו שזה טפשות עכת"ד. ואפשר דגם בביתו של הח"ח לא היתה בפקודתו רק אחד מהנוכחים שם נהג כן מדעת עצמו ומשום כבודו לא מיחה בו הח"ח.

[צא] כתב בשבולי הלקט (סדר פסח סי' רי"ח) כשאומרים כוס ישועות אשא מגביה את הכוס.

[צב] כתב השו"ע בסי' רצ"ו סעי' ו' אומר הבדלה מיושב הגה ויש אומרים מעומד וכו' וכתב המשנ"ב ס"ק כ"ז וז"ל מיירי כשמוציא לאחרים י"ח ועל כן כיון דאחד פוטר חבריו יש להם לכולם לעשות קביעות ובמעומד לא הוי קביעות והיש אומרים ס"ל דכיון שהוא הלוי המלך אין מלוין אלא מעומד, ולענין הקביעות סגי כשמומנין הכל ועומדין ומכונין כדי לצאת וס"ל דמתוך שקובעין עצמן כדי לצאת ידי ברכת הבדלה מהני נמי קביעות זו לצאת בברכת היין עכ"ל. ועי' בערוה"ש סי' רצ"ו סעיף י"ז דמביאור הגר"א ס"ק ו' משמע שיש לאומרו במיושב. ועי' בפמ"ג (מש"ז ס"ק ה') ובמטה אפרים (תרכ"ה אלף למטה ס"ק ע"ד) דהא דעדיף לאומרו מיושב משום קביעות הוא רק כשמוציא השומעים גם בברכת היין אבל להמנהג שנהגו שהמבדיל שותה כל הכוס ואינו משקה לבני ביתו, אין בדעתם לצאת אלא בברכת הבדלה ולכו"ע מהני עמידה עיי"ש. ובביה"ל סי' רי"ג ד"ה על כל כתב דגם ברכת הנר בעי קביעות אלא דמגו דמהני להבדלה מהני נמי לנר עיי"ש ולפ"ז לכתחלה יש לישב להבדלה לפי דעת המחבר. והנה לכאורה מאחר דבבית רבינו הצבור עמדו להבדלה וכו"ל לא היה לו לרבינו לישב דאין בזה שום מעליותא כיון דבלא"ה אין כאן קביעות מאחר דהשומעים עומדים והיה לו לחוש להרמ"א דיותר טוב לאומרו בעמידה. ואפשר דאמרו במיושב כדי שאם ירצו א' או ב' מהשומעים לישב, יוכלו לצאת י"ח לכתחלה מאחר דגם רבינו היה יושב.

[צג] ושמעתי שאמר רבינו דודאי עדיף שישבו אלא שהיה קשה לעשות כן מחמת ריבוי העם.

[צד] כן כתב המחבר בסי' רצ"ו סעי' ו' וז"ל ואוחז היין בימין וההדס בשמאל ומברך על היין

לא מילא את הכוס עד שנשפך

רבינו לא מילא את הכוס כ"כ עד שנשפך^{צח}.

אמירת שלום עליכם בקידוש לבנה

רבינו אמר שלום עליכם ג' פעמים לשלשה אנשים נפרדים^{צט} ולא ג' פעמים לאדם אחד^פ.

לקפל את הטלית במוצאי שבת מיד

רבינו היה נוהג לקפל את טליתו בעצמו^{צו} במוצ"ש מיד^{צי} אחר הבדלה^{צח}.

אמירת על כן נקוה

רבינו אמר גם הקטע של "על כן נקוה" ולא רק הקטע של "עלינו"^{קא}.

הערות וביאורים

ושוב נוטל ההדס בימין והיין בשמאל ומברך על ההדס וכו' עכ"ל. והנה בערוה"ש סעיף י"ז כתב דאין צריך לאחוזו בהשמים בשעת ברכת היין והשו"ע לאו בדוקא נקט עיי"ש, אמנם דעת רבינו נראה דיש לעשות כמש"כ בשו"ע.

[צה] על בריש סי' רצ"ו ברמ"א דהמנהג לשפוך יין משום סימן ברכה ועי' בט"ז שם דפליג על הרמ"א בזה משום הפסד משקין ופי' כוונת רז"ל באופן אחר וסיים דיש למעט בחלק הנשפך עיי"ש. ובערוה"ש בסעיף י"א כתב ג"כ דאין הכונה שישפוך במתכוין אלא מתוך שהוא מלא ממש כשיטלו בידיו ויתחיל ההבדלה והיד תנוע קצת ישפך ממילא וכו' עכ"ל עיי"ש עוד.

[צו] על' בספר בן איש חי פ' נח (שנה א') אות ט"ז שכתב בשם האחרונים דכל אדם יקפל טליתו כל יום אחר תפילה בידו ולא יתנונו לשמש לקפלו דקשה למזל וכו' עיי"ש עוד.

[צז] על' במשנ"ב בסי' רצ"ט ס"ק מ' מהרי"ל היה מקפל הטלית שלו בכל מוצאי שבת מיד כדי להתעסק במצוה מיד ע"כ, ומשמע דיש לקפלו אחר שבת מיד.

[צח] בקיצור של"ה מבואר דיקפל הטלית כשמתחיל הש"ץ ויהי נועם להראות שעד עתה היה אסור במלאכה, אמנם בליקוטי מהרי"ח כתב דמסדר דברי המג"א נראה לקפל אחר הבדלה ושכ"כ בדה"ח שכן המנהג.

[צט] וכמנהג העולם.

[ק] כתב הרמ"א בסי' תכ"ו סעיף ב' וז"ל ויאמר לחבירו ג' פעמים שלום עליך וכו' עכ"ל ומשמע דיאמר ג' פעמים לאדם אחד. אמנם בדרשות מהר"ח אור זרוע סי' י"ט כתב וז"ל ונותן שלום לג' בני אדם [אם] אין שם אלא אדם אחד נותן לו שלום ג' פעמים עכ"ל וכע"ז כתב במטה משה סי' תק"מ.

[קא] כתב בבית"ל סי' תכ"ו סעי' ב' ד"ה ומברך מעומד וז"ל ושמעתי מאחד דברי טעם במה שנהגו בכמה מקומות אחר קידוש לבנה לומר עלינו לשבח היינו שלא יטעו ח"ו במה שאנו

נוסח ברכת האילנות

נוסח ברכת האילנות^{קב} שביד רבינו העולם שלא חסר בעולמו דבר^ק כך היא: ברוך אתה ד' אלקינו מלך וברא בו בריאות טובות ואילנות

הערות וביאורים

יוצאין נגד הלבנה ושמיין נגדה שיש שום חשש רעיון שאנו נותנין כבוד ללבנה לכך אנו אומרים עליו לשבח ומסיימין כי ד' הוא האלקים בשמים ממעל וגו' אין עוד וכו' עכ"ל, ועי' בסוף ספר אשי ישראל בתשובות הגר"ח קניבסקי שליט"א שכונת המשנ"ב הוא שמסיימין באין עוד ואין אומרים קטע של על כן נקוה עיי"ש. אמנם כהיום שבכל הסיפורים נדפס גם הקטע של על כן נקוה וגם נהגו הכל לאומרו, נראה כמזלזל בתפילה אם מדלגו ולכן אפשר דראוי לאומרו אף שמדינא אי"צ.

[קב] ומנכדו הנאמן והמסור של רבינו, הר"ר אריה שליט"א שמעתי שקודם שיצא רבינו מביתו לברך ברכה זו עיין בנוסח הברכה שצריך לברך כדי להכין א"ע, וכמו כן בעיוהכ"פ קודם שקיים מצות כיסוי הדם חזר על הלכות כיסוי הדם ועל נוסח הברכה שצריך לברך עכ"ד. והדברים מבהילים עד היכן הגיע יראתו וחרדתו של רבינו לדבר ד' זו הלכה אשר על אף שכל התורה כולה עם פרטיה ודקדוקיה היתה פרושה לפניו כשמלה, וקיים במילואו מאמר רז"ל (קידושין דף ל' ע"א) שיהו דברי תורה מחודדים בפיך שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד, מ"מ קודם עשיית המצוות חזר עוד פעם על ההלכות ועל נוסח הברכות כדי שיהא לבו נכון ובטוח שיקיים הכל כתיקונה ולא יחסר אפי' כקוצו של יו"ד. והנה איתא במסכת ר"ה דף ל"ה ע"א דברכות של ר"ה ויוהכ"פ ושל פרקים (מועדות - רש"י) צריך לסדר אבל של כל השנה כולה לא והא דרב יהודה היה מסדר התפילה של כל השנה שאני ר' יהודה כיון דמל' יום לל' יום היה מתפלל כפרקים דמי. ונחלקו בזה הרמב"ם והטור דהרמב"ם ס"ל דכשהגיע יום ל' ליום שהתפלל היה חוזר ומתפלל ומפני כך כתב דתפלת ר"ח צריך להסדיר, והטור דייק מדברי הר"ף והרא"ש שכתבו וכמה הוא של פרקים מל' יום לל' יום ולהלן, דתפילת ר"ח אי"צ להסדיר שהרי לא תמצא שיעברו ל' יום שלא יתפלל תפילת ר"ח. והנה יעויין בשו"ע סי' ק' שכתב המחבר דתפילות של מועדות ושל ראשי חדשים צריך להסדיר תפלתו קודם שיתפלל כדי שתהא שגורה בפיו וכתב עליו הרמ"א וי"א דוקא כשמתפללין על פה אבל כשמתפללין מתוך הסדור מותר דהא רואה מה שמתפלל וכן נוהגין עכ"ל. ולכאורה לפי הרמ"א לא היה צורך לרבינו להסדיר הברכה דהא בירך מתוך הכתב וכדלקמן ורק לדעת המחבר צריך להסדיר אף אם יאמרנו מתוך הכתב. אלא דמ"מ נראה דלמעשה יש להחמיר בברכת האילנות להסדיר אף כשיאמרנו מתוך הכתב דהא כתב הפמ"ג שבר"ח יש ספק ספיקא להקל שמה הלכה כטור שר"ח אי"צ להסדיר ושמה מועיל הסיפור משא"כ מועדים עיי"ש. ולפ"ז גם בברכת האילנות אין כאן ס"ס מאחר דכבר עבר יותר משלשים יום מעת שאמרנו לאחרונה.

[קג] בגמרא וראשונים הנוסח שלא חסר בעולמו כלום וכן הוא בשו"ע סי' רכ"ז סעיף א', אמנם בספר פתח הדביר ח"ב ס"ק ה' הביא חלק מהנוסחאות שכתוב בהם שלא חסר בעולמו דבר וכתב שהוא כנראה עפ"י הפסוק (דברים ב' ז') לא חסרת דבר וכן (שופטים י"ח י', י"ט י"ט) מחסור כל דבר. ואף בדפנתח הדביר שם האריך בזה וכתב דקשה הדבר מאוד לשנות נוסח

טובים^{קד} להננות^{קה} בהם^{קי} בני אדם.

סדר התרת נדרים בער"ה

בבית מדרשו של רבינו אמרו כל הקהל הנוסח של שמעו נא רבותי וכו' ביחד. וכשגמרו, התיר רבינו לכולם, יחד עם ב' דיינים אחרים, ואמרו הכל מחולים לכם וכו'^{קיח}.

אמירת ברכת אילנות מתוך הכתב
רבינו היה נוהג לברך ברכת האילנות מתוך דף שנתנו לו ולא בירך בעל פה^{קיז}.

הערות וביאורים

המסודר מפי קדושי עליון חכמי התלמוד ומוסכם מכל הפוסקים ללא דבר שהם ראו לתקן שלא חיסר בעולמו כלום ולא רצו להשתמש בלשון המקרא כי אם בלשון תלמוד וכי הותרה הרצועה ביד כל אדם לשנות מטבע שטבעו חכמים בברכות המוסכם מפי הכל וכו' עכ"ל עיי"ש עוד, מ"מ בסידור דרך החיים וסידור אוצר התפילות הגירסא דבר ולא כלום עיי"ש. וליישוב טענת הפתח הדביר נראה דמאחר דבגמרא איתא להתנאות ואילו אנו אומרים להנות, וברמב"ם פ"י מהל' ברכות הל"ג הגירסא בריאות טובות ונאות ואנו אין אומרים נאות, וכהנה וכהנה רבו הנוסחאות בנוסח ברכה זה, וע"כ דאין אנו בקיאין בגירסא הנכונה שבגמרא וא"כ שוב אין לחוש בהא דמשנים הנוסח ואדרבה י"ל הנוסח המדויק ביותר עפ"י דקדוק לשון הקודש ופסוקי התורה שהוא שלא חסר בעולמו דבר וכמו שהעיד בפתח הדביר.

[קד] אף דבגמרא וראשונים ובשו"ע הגירסא אילנות טובות, מ"מ במאירי (ראש השנה דף י"א ע"א) הגירסא אילנות טובים וכן כתב רבנו בחיי (שולחן של ארבע שער א' ד"ה ממה) וכ"כ בקיצושו"ע סי' ס' סעיף א' וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות ח"ב (שיל' בשנת תשנ"ד) סי' קמ"ד ד"ה ועי' במ"ב וכן הוא משמעות השו"ת דובב מישרים (ח"ג סי' ה' ד"ה על דבר) וכן הוא עפ"י דקדוק הלשון דהא אילן הוא לשון זכר.

[קה] בסידור דה"ח הנוסח להננות עם ה"א פתוחה וכ"ה בסידור אוצר התפילות, אבל בסידור הגריעב"ץ ועוד סידורים הנוסח להננות עם ה"א קמוצה. והנה גם בנקודת הלמ"ד יש חילוקי דיעות דברוב סידורים הוא נקוד להננות עם ציר"י ואילו בסידור הגריעב"ץ הוא נקוד להננות עם חירי"ק, אבל לא הצלחתי לברר נוסח רבינו בזה.

[קו] עם מ"ם ולא עם נו"ן וכ"ה בשו"ע וכן נראה דהא אף דבריאה הוא ל' נקבה מ"מ אילן הוא לשון זכר וכנ"ל ולכן צ"ל בהם עם מ"ם שהוא לשון זכר וכגירסת השו"ע אף דגירסת הגמ' הוא בהן עם נו"ן, דהא בלא"ה אין אנו אומרים נוסח של הגמרא ממש וכנ"ל, וזה דלא כמש"כ בערוה"ש בהן עם נו"ן.

[קז] ואודות נוסח הברכה הארכנו בזה לעיל בהערה עיי"ש.

[קח] וכן מפורש ביו"ד סי' רכ"ח סעי' מ"ו דמתירין כמה נדרים לאיש אחד ולכמה אנשים בהיתר אחד עיי"ש. והא דלא חיישינן להא דקיי"ל תרי קלי לא משתמע ליק"מ דהא אין כאן

בענין איגוד הד' מינים

רבינו היה נוהג להשתמש בקושיק"ל הקושיק"ל היה עושה קשר גמור וכמו שנוהגין העולם, ועל גבי דהיינו שני קשרים זה על גבי זה^{קט}.

הערות וביאורים

דין שמיעה דהא המבקש ההתרה אי"צ לומר כלום ולדיינים די להם שיודעים שהנודר יש לו פתח ויש לו חרטה ובפרט בזמנינו שהפתח קביעא וקיימא שאין עושין פתח אלא מחרטה כמש"כ הפוסקים ואמאי לא יאמרו כל הציבור ביחד ויריחו זמן. והנה המטה אפרים בסי' תקפ"א סעי' מ"ט כתב וז"ל ונוהגים אנשי מעשה לעשות חבורה של עשרה עשרה שיושבים לעשות הסדר של התרת נדרים המבואר וכל הקהל עושין כסדר הזה ולפעמים כדי למהר שיהיה כל הציבור חוזרים חלילה אומרים שלשה יחד זוג זוג ואין לעשות כן כי אם בעת שהשעה דחוקה וכו' עכ"ל, ובהשקפה ראשונה נראה שכוונתו לומר עצה כדי להרויח זמן שאלו שמבקשים התרה לא יאמרו כל יחיד ויחיד בנפרד רק יאמרו שלשה יחד ויתירו להם נמצא שהירויחו הזמן של עוד שני מבקשי התרה ועל זה מסיים שאין לעשות כן רק בשעת הדחק. אמנם עי' בקובץ נזר התורה גליון ט' עמ' ש"ג שהאר"ך בזה ומסיק דאין זה הכונה של המט"א דודאי אפשר להתיר לשנים בבת אחת וכדברי השו"ע הנ"ל אלא דביאור דברי המט"א הוא דבתחילה כתב שיש לעשות סדר התרת נדרים דוקא ע"י חבורה של עשרה דיש מעלה ועדיפות שההתרה יהיה דוקא ע"י חבורה של עשרה וכמש"כ באלף המגן ובקצה המטה ונמצא לפ"ז שאם צריך לעשות ע"י חבורה של עשרה דוקא שיקח זמן ארוך דהא צריך להתיר לכל עשרה היחידים וכל אחד מהחבורה צריך להמתין להשתתף בהתרה של כל אחד מהעשרה, ולכן התיר לעשות ההתרה ע"י חבורה של ג' ולא עשרה והיינו דבמקום שהמתירים (לא מבקשי ההתרה) יהיו עשרה יהיו רק ביד של ג' וממילא ירויחו שבמקום שכל אחד מהחבורה יצטרך להמתין עד שכל אחד מהעשרה יבקשו התרה, ימתינו על ג' דוקא, ועל זה מסיים שאפ"ה אין לעשות זה אלא בשעה"ד דלכתחלה בודאי יותר טוב שיעשו בעשרה דוקא. ולפ"ז אין שום זכר במטה אפרים לאסור אמירת כמה אנשים ביחד נוסח ההתרה וא"כ כמה וגם נצבה פסק השו"ע הנ"ל דמתירים לכמה אנשים ביחד עכ"ד עיי"ש עוד.

[קט] כתב המחבר בסי' תרנ"א סעיף א' וז"ל ומצוה לאגדם בקשר גמור דהיינו ב' קשרים זה על זה משום נוי וכתב במשנ"ב ולא בעניבה דאין זה קשר הנאסר בשבת וי"ט וכו' עכ"ל. וכתב עוד המשנ"ב בשם שו"ת אגורה באהלך סי' ל"ג שמצדד דמה שנוהגין העולם שלא לעשות קשר אלא עושין מן עלי לולב כמין בית יד ותוחבין הלולב בו גם זה בכלל קשר עכ"ל. וטעמו מבואר שם דהא דבעינן קשר ע"ג קשר הוא רק אליבא דר"י דס"ל דבעינן אגד מדויג אבל לדידן דלא צריך אגד אלא לנוי אם מיהדק היטב ולא משלפי לכאן ולכאן ויש לו נוי הרבה הוי כאילו קשור בהרבה קשרים זה בזה עיי"ש. והנה כתב הביכורי יעקב בסי' תרנ"ד על הא דפסק בשו"ע דמצוה להחליף הערבות כל יום חוה"מ ולקשרה בלולב משום הידור מצוה וז"ל ולא כאותן שתוחבין אותה באגד וכו' וגם בלא"ה י"ל דלא מקרי אגד כהלכתו שאי"ז קשר ממש כיון שמכניס ומוציא לכן יתיר הקשר לגמרי ויחזור ויקשור וכו' והובא במ"ב. ולכאן דברי הביכורי"ע לא יתיישבו עם שיטת האגורה באהלך הנ"ל דלדידיה דס"ל דמאחר דמדינא אי"צ קשר לדידן, אי"צ שיהיה קשר גמור ודי בכך שהוא לנוי ושהוא מהודק, מה בכך דלא מקרי אגד כהלכתו הלא הוא נראה יפה והוא מהודק. ומאחר דהביא המשנ"ב דברי הביכורי"ע לדינא נראה דלא

ושמחתם לפני ד' אלקיכם

ביום הושענא רבה^ק התפלל רבינו שחרית כוותיקין ואחרי התפילה^{ק"א} הלך לכותל^{ק"ב} לנענע שם הד' מינים.

הזמן הנכון להדלקת נרות חנוכה

בימות החול

בימות החול הדליק רבינו את הנרות חנוכה עשר דקות אחרי השקיעה^{ק"י}.

הערות וביאורים

ס"ל חידושו של האגורה באהלך ולא הביאו אלא להצדיק מנהג העולם. ואף דכשקושרים קשר ע"ג הקושיקעל עדיין אפשר בקל להוציא הלולב מהקשר וא"כ נימא שאין לזה שם קשר, זה לא אמרין וראיה מדברי הביכ"ע דהא חזינן מדבריו דאפשר במציאות לתחוב הערבה באגד מבלי להתיר הקשר ואפ"ה לא התנגד לזה אלא באופן שאין מתירים הקשר מקודם, ומשמע דאם מתירים הקשר שפיר דמי דכ"ז שאין מבטלין הקשר בידים עדיין מקרי קש"ק.

[קי] בשאר ימות החג הגיע רבינו לכותל מעט קודם הנץ החמה ואמר שם כמה מזמורי תהלים וכשהגיע זמן הנץ החמה נטל הד' מינים, ואז הלך להתפלל שחרית בבית מדרשו. אבל בהור"ר שהתפלל רבינו כוותיקין, לא היה יכול לילך לכותל קודם התפלה כי אין נוטלין הד' מינים קודם הנץ החמה.

[קיא] מהכא חזינן דס"ל לרבינו דגם אם כבר יצא י"ח ד' מינים מ"מ יש מעלה ליטולם שוב סביבות מקום המקדש לקיים בזה מצות ושמחתם וגו'. ואף שהוא מילתא דפשיטא הוצרכתי לכתבו מאחר שראיתי באיזה קו' בשם רבינו דאם כבר יצא י"ח, שוב אין מעלה לילך לכותל. והנה מלבד שאינו מסתבר כלל וכלל דהא אכתי לא קיים מצות ושמחתם וכי משום דקיים תקנת ריב"ז ליטול במדינה כל שבעה זכר למקדש יפטר ממצוה דאורייתא, עוד הוא נסתר מהנהגת רבינו בעצמו ביום הושענא רבה שהלך לכותל אחר שכבר קיים מצות ד' מינים.

[קיב] בביכורי יעקב (סי' תרנ"ח ס"ק א') העלה דלדעת הרמב"ם איכא חיוב מה"ת ליטול לולב בירושלים סביבות מקום המקדש כל שבעה אף בזה"ז כיון שלדעתו מה שאמרה תורה ושמחתם לפני ד' שבעת ימים היינו אף בירושלים וכמו כן שיטת הרמב"ם דקדושת ירושלים לא בטלה בזה"ז וכו' עיי"ש.

[קיג] ובמוצ"ש הדליק חמשים וחמש דקות אחרי השקיעה. איתא במסכת שבת דף כ"א ע"ב מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, ובדף כ"ג ע"ב איתא דלא מאחרין ולא מקדימין. ונחלקו הפוסקים בתחלת זמנה, י"א (הרא"ש המרדכי והטור) שיזמנה מסוף השקיעה דהיינו צאה"כ וכן פסק המחבר בסי' תרע"ב סעיף א'. וי"א (הרשב"א הר"ן וכן דעת הרמב"ם) שיזמנה מתחלת השקיעה דהיינו מתחילת זמן ביהשמ"ש וכן פסקו הפר"ח והגר"א. וכשמדליק עשר דקות אחרי השקיעה, הוא קרוב, לכמה דיעות, לזמן צאה"כ דשיטת הגאונים, וחצי שעה או מעט יותר קודם צאה"כ לשיטת ר"ת. ומאחר דבבב"ל (בד"ה ולא מקדימין) כתב דכשמדליק חצי שעה או מעט יותר קודם צאה"כ אינו בכלל מה שאמרו ובלבד שלא יקדים, נמצא שהמדליק כעשר דקות אחרי השקיעה יוצא בזה ידי כל השיטות. וע"ע בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' ק"א אות ו') שכתב וז"ל זמן הדלקת נר חנוכה שיותר עדיף הוא לענ"ד עשרה מינוטן אחר תחלת השקיעה ויש לזה טעמים נכונים ויתן שמן שיהיה כדי להדליק שעה

הדלקת נרות חנוכה בארגו זכויות כשהדלת פתוחה

רבינו הדליק הנרות חנוכה בארגו שהדליק סגר הדלת כדי שלא יכבנו זכויות כשהדלת היתה פתוחה ואחר הרוח, וכמו שנוהגים העולם^{ק"ה}.

הערות וביאורים

בערך כי תהיה הדלקתו בכאן ערך חצי שעה אחר צאת הכוכבים עכ"ל. ועל' בספר פניני חנוכה עמ' קנ"א שכן השיב רבינו להגר"ר בן ציון קוק שליט"א להדליק עשר דקות לאחר השקיעה ולהשאיר שידלוק שעה אחר כך. ועיי"ש עוד דאף דהמנהג הוא להדליק בתחילת השקיעה, מ"מ רבינו היה מאחר את הדלקה" כעשר דקות לאחר זמן השקיעה המודפס בלוחות מפני שאין אנו בקיאים בדיוק מתי היא שקיעת החמה ושמה עדיין איננה שקיעה"ח, ועיי"ש עוד שרבינו הביא ראיה לזה מהא דהכריע הגר"א (בסל' רס"א ב') כדעת הגאונים דזמן צאה"כ הוא ג' רבעי מיל לאחר השקיעה וא"כ לדבריהם י"ג וחצי דקות לאחר שקיעה"ח במוצ"ש מותר כבר לעשות מלאכה, והאם יעלה על דעת מאן דהו לעשות מלאכה בשעה זו, אלא שחוששים שאיננו יודעים מתי הוא בדיוק זמן שקיעה"ח עכ"ל. וכל זה בימות החול, ולענין מוצ"ש ידועה דעת רבינו דהחושש לזמן של ר"ת לחומרא בעלמא ולא מדינא די לו להמתין מלעשות מלאכה עד כחמשים וחמש דקות אחרי השקיעה ורק אם חוששים לשיטת ר"ת מדינא ולא מטעם חומרא בעלמא, אז צריך להמתין עוד יותר. ומאחר דרבינו חשש לר"ת לחומרא בעלמא ולא מדינא משו"ה הדליק אחרי כחמשים וחמש דקות והיה עדיין תוך חצי שעה של צאה"כ לשיטת הגאונים שהוא בערך חצי שעה אחרי השקיעה לפי מנהג ירושלים. וכאן המקום לציין מה ששמעתי מהגר"ר בנימין אלישיב שליט"א בנו של רבינו, דקודם הדלקה"נ נהג רבינו לומר התפלה הנדפסת והיה אומרה בנעימה ובהתרגשות וכשהגיע לשלח אורח וכו' ללמוד וללמד וכו' בהתמדה גדולה, וכן כשהתפלל על צאצאיו שיהיו תלמידי חכמים התרגש ביותר עכ"ל.

[קיד] הנה מסקינן (שבת דף כ"ג ע"א) דהדלקה עושה מצוה. וכתב הרא"ש (שם סימן ז') וז"ל כיון דהדלקה עושה מצוה צריך שיתן שמן בנר כדי שיעור קודם הדלקה אבל אם בירך והדליק ואחר כך הוסיף שמן עד כדי שיעור לא יצא ידי חובתו עכ"ל, ונפסק כן להלכה בשלחן ערוך סימן תרע"ה סעיף ב', ועיי' שם במשנה ברורה דצריך לכבותה וליתן בה שמן כשיעור ולחזור ולהדליק עיי"ש. וכתבו המגן אברהם והט"ז בסוף סימן תרע"ג בשם השלטי הגבורים דאם הדליקה במקום הרוח וכבתה, זקוק לה לחזור ולהדליקה במקום שאין הרוח מצוי דזה הוי כאילו לא נתן בה שמן כשיעור עיי"ש והובא להלכה במשנה ברורה. ולפי זה יש לדון בענין הארגו זכויות שמדליקין בו נרות חנוכה בחוץ שבעת הדלקת הנרות דלת הארגו פתוחה והרוח שולטת ואם היתה נשארת פתוחה היו הנרות ניכבים, דלכאורה לא יצא ידי חובתו. דהא קי"ל הדלקה עושה מצוה ושבעת ההדלקה צריכין הנרות להיות במצב שיוכלו להתקיים. ומאחר דלא יוכלו להתקיים מחמת הרוח הרי זה כאילו הדליק פתילה בלא שמן, ואם כן אף אם יסגור הדלת אח"כ מיד לא מהני דהרי הוא כאילו נתן בה שמן אחר שהדליקו שלא יצא ידי חובתו וכמש"כ במשנה ברורה הנ"ל וכבר האריכו בזה הפוסקים עיי' בדבריהם. והנה אף שיש לדייק מלשון וכבת"ה שכתב השלטי גבורים דדבריו אמורים רק בכה"ג שבאמת שלטה הרוח ונכבית אבל כשלא נכבה לא, לא מיבעיא אם לא פסקה הרוח כלל מעת שהדליקו ובכל זאת לא נכבה הרי אגלאי מילתא למפרע שההדלקה היתה באופן שיוכלו הנרות להתקיים, אלא אפילו אם פסקה הרוח מאליה ד"ל שאם לא נפסקה הרוח שמא היתה נכבית, מכל מקום כיון

המקום הנכון להדלקת נרות חנוכה

רבינו נהג להדליק נרות חנוכה בפתח משמש חצירו שום השתמשות זולת חצירו הפונה לרחוב על אף שלא היה המדרגות שהיו שם^{קט}.

הערות וביאורים

שלמעשה לא נכבית אפשר דאין לפסול את ההדלקה וכ"כ בשו"ת הר צבי ח"ב סי' קי"ד. אבל הא תינח כשלא שינה את מצב הנרות כלל וכאשר נמצאו בשעת ההדלקה כן היו במשך החצי שעה שאח"כ, אבל בנידון דידן שסוגר הדלת האין אפשר לומר כן והרי השלטי גבורים דימה הדלקה במקום הרוח ללא נתן בה שמן כשיעור, וכי יעלה על הדעת דהא דקיי"ל דאם בשעת ההדלקה לא היה בה כשיעור ואח"כ הוסיף שמן כשיעור שצריך לכבותה ולחזור ולהדליקה הוא רק באופן דכבר נכבה אבל קודם שכבה די להוסיף עוד שמן מבלי לכבותה ולחזור ולהדליקה. הלא סתימת הפוסקים ודאי אינו כן אלא בכל אופן צריך לכבותה ולחזור ולהדליקה ואם כן הוא הדין בארגז זכוכית מה יועיל לסגור הדלת אח"כ אם לפי המצב בשעת ההדלקה שהדלת פתוחה לא היו הנרות יכולים להתקיים. ונראה לבאר בס"ד עפ"י מה דאיתא במסכת שבת דף כ"א ע"ב א"ר זעירא אמר רב פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת מדליקין בהן בחנוכה וכו' א"ר ירמיה מאי טעמא דרב קסבר כבתה אין זקוק לה וכו' ורמינהו מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק מאי לאו דאי כבתה הדר מדליק לה לא דאי לא אדליק מדליק ואי נמי לשיעורא (שיהא בה שמן כשיעור הזה ומיהו אם כבתה אין זקוק לה - רש"י) ע"כ. וכתב שם הרש"ש וז"ל לכאורה קשה דלפי זה עכ"פ מוכח דלכתחלה צריך שידליק כשיעור הזה ואם כן מדוע מתיר ר' זעירא לכתחילה להדליק באותן הפסולים שדרך להכבות בתוך הזמן, וי"ל הא דבעינן שיתן שמן כשיעור הזה הוא שיהא נראה כמדליק בעין יפה ולא איכפת ליה עי' מג"א תרע"ב ס"ק ג' עכ"ל. והיינו דלכן מותר להדליק באותן הפסולין שדרך להכבות בתוך הזמן מאחר דאין זה ודאי שיכבו ואפשר שידלקו כשיעור וא"כ עדיין נראה כמדליק בעין יפה מאחר דלא איכפת ליה אם ידלקו כשיעור ולא יכבו. והא דציין להמג"א נראה שכונתו להא דכתב שם דאף עכשיו שמדליקין בפנים ואין היכר לעוברים ושבים כי אם לבני ביתו נמי בעינן שיתן בה שמן עד שתכלה רגל מן השוק שהוא שיעור חצי שעה, ומזה הוכיח הרש"ש דע"כ הא דבעינן שיתן בה שמן כשיעור עד שתכלה רגל מן השוק אינו משום פרסומי ניסא, דהא בזה שידלקו בפנים בבית לשיעור חצי שעה אין בה שום פרסומי ניסא יותר ממה שידלקו לרגע אחד מאחר דאינו ניכר לבני רה"ר, אלא ע"כ דהטעם הוא שיהא נראה כמדליק בעין יפה. ולפ"ז י"ל דמאחר שדימה השלטי גבורים הדלקה במקום הרוח להדלקה בפחות מכשיעור א"כ מאחר דחיינו דמותו להדליק באותן הפסולין שדרך להכבות בתוך הזמן ואין בזה חסרון של פחות מכשיעור מאחר דאין זה ודאי שיכבו ועדיין נראה כמדליק בעין יפה וכו', ק"ו בנד"ד שמדליק בארגז כשהדלת פתוחה שנראה בעליל שבדעתו וברצונו לסגור הדלת כדי שיתקיימו הנרות ולא יכבו, דשפיר חשיב כמדליק בעין יפה אף שלפי מצב הנרות בעת ההדלקה יכבו ברוח ולא יוכלו להתקיים.

[קטן] איתא במסכת שבת דף כ"א ע"ב ת"ר נר חנוכה מצותה להניחה על פתח ביתו מבחוץ. ונחלקו בזה רש"י ותוס' דדעת רש"י דאפי' כשיש חצר לפני הבית מניחה על פתח ביתו הפונה להחצר והתוס' ס"ל דאם יש חצר לפני הבית מדליקין בפתח חצירו הפונה לרה"ר ודברי הגמ' אמורים בדליכא חצר, ובשו"ע פסק כדעת התוס' דמדליקין בפתח החצר. והנה יעויין ברש"י

קריאת פרשת זכור

רבינו היה עולה לקריאת פ' זכור לא אמרם רבינו אתו אלא שתק וקרא ביחד עם הש"ץ כדרכו בכל והמתין להש"ץ וסיים עמו ביחד פעם שעלה לתורה. וכשהש"ץ חזר על התיבות תמחה את זכר עמלק^{קטז} השמים לא תשכח^{קי}.

הערות וביאורים

בבבא בתרא דף ב' ע"א ד"ה השותפין שכתב דכל חצירות ששנו חכמים לפני הבתים הן ורוב תשמישן בחצר ע"כ, ובדין חצר שאין לה פתח לרה"ר שכתב המהר"ל שקובעין המזוזה בימין הכניסה מן הבית לחצר כתב החזו"א ביו"ד סי' קס"ח סק"ו דדברי המהר"ל אינו אלא בחצר שלהם שהיו משתמשין בו בטחינה ובאפיה ובשטיחת פירי ושאר צרכים ופעמים אוכלין וישנים כדרך החקלאים בימים ההם, אבל אצלנו אין החצרות רק לאויר וכו', והלכך חצרות שלנו דינן כגינה דקו"ל דבית עיקר וכו' ואפ"ל באין לחצר פתח לחוץ יש לקבוע בימין הכניסה לבית ע"כ. מבואר מדברי החזו"א דכוין דחצרות שלנו חלוקות מחצרות שלהם דבשלהם היו עושים תשמישי דויר משא"כ בשלנו, יש נפק"מ מזה לענין מקום קביעות המזוזה. וכן לענין היתר מבוי דאינו ניתר בלחי עד שיהיו בתים וחצרות פתוחים לתוכו כתב החזו"א בהל' עירובין סי' צ' ס"ק כ"ג דלדידן לית לו מבוי דניתר בלחי משום דלזה צריך חצר דוקא שיהיה עיקר תשמיש הבית שם וכמו שהיה בימי חז"ל באופקים החמים עיי"ש. ולענין נר חנוכה שתיקנו להדליק בפתח החצר נחלקו הפוסקים אם חצר שלנו דין חצר יש לו או לא דבשונה הלכות להגר"ח קניבסקי שליט"א סי' תרע"א דין י"א ציין להחזו"א בעירובין הנ"ל וכן מובא בדינים והנהגות להחזו"א שהורה החזו"א שגם לענין נ"ח חצר שלנו אין לה דין חצר, אמנם בשבות יצחק הביא דעת הגר"ז דמי שגר בבנין משותף ופתח הבנין סמוך לרה"ר שמדליק בפתח הבנין דהבנין נחשב לחצר וכן מי שיש לו חצר שאין עושין בה תשמישים מדליק בפתח החצר דמנלן שצריך תשמישים ע"כ. ועיי"ש עוד דכן ס"ל לרבינו דמקום הדלקת נ"ח הוא בפתח החצר הסמוך לרה"ר ולא תלי הדבר בתשמישי החצר ואם אין חצר לפני הבית ויש חדר מדרגות, מקום ההדלקה הוא בפתח חדר המדרגות הפונה לרה"ר ע"כ.

[קטז] כן נוהגים בהרבה מקומות לחזור רק על ד' תיבות אלו ולא על כל הפסוק.

[קיז] בס' תרפ"ה ס"ק י"ח כתב המ"ב וז"ל דע די"א שצריך לקרות זכר עמלק בצירי" וי"א שצריך לקרות זכר עמלק בסגול" וע"כ מהנכון שהקורא יקרא שניהם עכ"ל. ועיי' בשו"ת בצל החכמה חו" סי' נ' שהמקור לדברי המ"ב הוא מש"כ בס' מעשה רב (אות קל"ד) כשהוא קורא פרשת זכור קורא זכר בסגול" תחת הזי"ן ע"כ. ובפ"י פעולת שכיר שם כתב עלה שכן העידו רבים וכן שלמים, אבל הגממה"ח מוואלאזין אמר ששמע מפ"ק הגר"א שקרא בחמש נקודות והיינו זכר בצירי", ואולי בזקנתו חזר בו ע"כ, עכ"ל בצל החכמה. ולולא דבריו היה אפשר לומר דהמקור לספק זה של המשנ"ב הוא מש"כ הרד"ק בספר השרשים (שורש זכר) שבמקצת ספרים כתיב זכר בשש נקודות (כלומר בשני סגול"ם) ע"ש, והיה משמע ליה להמ"ב דהיו גם מקצת ספרים דכתיב בהו זכר בצירי". ונראה פשוט דאינו מעכב ובאיה מהם שיאמר אינו ברכה לבטלה אף דליכא ג' פסוקים כי אם בצירוף פסוק זה, וכלשונו הזהב של המ"ב שכתב

נרתיקי המזוזה בביתו של רבינו

בביתו של רבינו לא היו נרתיקי חצירו למטה ששם היתה המזוזה
המזוזות שקופים ולא היה אפשר משוקעת באבני הכותל והיתה שם
לראות את השם שד"י, זולת בפתח שד"י נראית מבחוץ ק"י.

הערות וביאורים

מהנכון ולא קאמר חייב או צריך. והטעם, דאפ"ל אם היא אינה הקריאה הנכונה, הא עכ"פ הענין מובן, ולא גרע משאר טעות שאין הענין משתנה עי"ז שמבואר בסימן קמ"ב סעיף א' דיצא ע"ש. ולכן בסי' תרצ"ג דקורין בפ' ויבא עמלק וכו', לא כתב המ"ב כלום, אף דזה הספק שייך ג"כ התם וגם שם ליכא ג' פסוקים כי אם בצירוף פסוק זה, אלא ע"כ דס"ל להמ"ב דבאיה מהם שיאמר יוצא י"ח, ורק משום שפ' זכור עיקרו מדאו', כתב שנכון לקרות שניהם, בתורת הידור בעלמא. וזוהו א"ש לשון המשנה ברורה שהקור"א יקרא שניהם דנראה כמיותר. ולפי מש"כ י"ל דכונתו לאפוקי העולה, דהא דהעולה קורא עם הש"ץ הוא שלא תהיה ברכתו לבטלה כמבואר בסי' קמ"א, וא"כ אי"צ לקרות שניהם דבאיה מהם שיאמר לא תהיה ברכתו לבטלה, דרך משום חשיבותיה דפ' זכור קורא שניהם וכו"ל, וזה הלא הוא יכול לצאת מהש"ץ כמו שאר הציבור. והנה גיסי הר"ר מרדכי דאמבראף נ"י הקשה ע"ז דהלא תמיד כשמברכין על התורה, כדי שלא תהא ברכת העולה לבטלה די לו לקרות ג' פסוקים ואפ"ה צריך לקרות כל הקריאה כולה מאחר דבירך על כל הקריאה (עי' ספר שיח תפלה עמ' תר"צ) וא"כ ה"ה כאן יצטרך העולה לחזור גם על התיבות תמחה את זכר עמלק אף שגם אם לא יאמרם לא תהיה ברכתו לבטלה, דהלא הוא בירך על כל הקריאה. ונראה ליישב דהא דצריך העולה לקרות כל הקריאה עם הש"ץ ולא סגי שיאמר אתו רק ג' פסוקים היינו טעמא דמאחר שבירך על כל הפרשה צ"ל כל הפרשה אף שגם בלא"ה לא תהא ברכתו לבטלה כל שקרא ג' פסוקים, משא"כ תיבות אלו של תמחה את זכר עמלק הלא בכל אחד מהם שיאמר יצא י"ח ונחשב שקרא כל מה שבירך עליו מאחר שאין הנקודות משנים הענין וכו"ל ורק משום חומר פ' זכור דעיקרו דאורייתא קורין שניהם, ומשו"ה אין העולה צריך לקרותם וסגי שהקורא יקרא אותם.

[ק"ח] איתא במסכת מנחות דף ל"ג ע"ב אמר רבא מצוה להניחה בטפח הסמוכה לרשות הרבים מאי טעמא רבנן אמרי כדי שיפגע במזוזה מיד רב חנינא מסורא אומר כי היכי דתינטריה, ופי' רש"י מן המזיקין. ועיין בשו"ת דברי יציב ח"ד יו"ד סי' קצ"א אות ג' שדן אם דין זה הוא בכל המזוזות שבבית או רק במזוזה שעל פתח הסמוך לרשות הרבים וכתב דאם טעמא משום מזיקין אז זה שייך בפתח שסמוך לרה"ר דוקא אבל בתוך הבית של ישראל עם קדוש חדר בתוך חדר ח"ו להאי טעמא וכיון שהמזוזה בפתח החיצון והש"ת שומרו כל הבית נשמר ממילא, משא"כ אם נאמר כדי שיפגע במזוזה מיד בדרך כניסתו. וא"כ לרבנן במנחות גם בחדר לתוך חדר צריך בטפח הסמוך לפתח ולרב חנינא רק בפתח הסמוך לרה"ר עכת"ז. הרי דפשיטא ליה להבעל דברי יציב דמאחר דהפתח החיצון שמור מן המזיקין וכו' צריך שמירה מהמזיקין בחדרים שבתוך הבית. והנה בהא דכתב הרמ"א ביו"ד סי' רפ"ח סעי' ט"ו דמניחין נקב בקנה נגד שם שד"י שיהא נראה מבחוץ, ציין בביאור הגר"א לזוה"ק פ' ואתחנן ושם בדף רס"ו ע"א כתוב וז"ל תא חזי בשעתא דאינון זינין בישין קריבין לפתחא דבר נש זקפן רישא ומסתכלן בשמא קדישא דאתחזי לבר דאיהו שד"י דמתעטר בעטרי דשמא דא שליט על כולהו ומינייה דחלין וערקין ולא קריבין לפתחא דבר נש עכ"ל. הרי דטעמא דהך מילתא

הנחת היד על המזוזה

לייחד עידי חופה וקידושין

רבינו לא היה נוהג להניח ידו על המזוזה לא בכניסתו לביתו ולא ביציאתו.^{קט}

כשסידר רבינו קידושין צוה להחתך שיאמר להעדים: אני מייחד אתכם לעדים על הקידושין.^{קכ} ועל החופה^{קכא}

הערות וביאורים

שיתראה שם ד' מבחוץ הוא להבריא המזיקין וכטעמא דטפח הסמוך רה"ר, וא"כ י"ל דכמו דדין טפח הסמוך לרה"ר לשמור מן המזיקין הוא רק בפתח הבית הסמוך לרה"ר כמו כן הא דבעינן שיתראה שם ד' מבחוץ הוא רק בפתח הפונה לרה"ר. וע"ע שו"ת פאך שדך ח"א סי' ק"ל ושו"ת קנה בושם ח"ב יו"ד סי' צ"ה.

[קט] כתב הרמ"א ביו"ד סי' רפ"ה סעיף ב' וז"ל יש אומרים כשאדם יוצא מן הבית יניח ידו על המזוזה ויאמר ד' ישמר צאתי וגו' וכן כשיכנס אדם לבית יניח ידו על המזוזה עכ"ל, ומדסתם משמע דבכל עת שנכנס ושיצא יש לעשות כן וכ"כ בהדיא בדרכי משה. אמנם בלקט יושר כתב בהנהגות רבו התורה"ד וז"ל וזכורני כשהלך מביתו לא נגע למזוזה אך מסתכל בה אבל כשהלך מביתו לדרך נגע למזוזה עכ"ל, ומשמע דהך ענין דהנחת היד על המזוזה הוא רק כשיצא לדרך ולא בכל עת כשנכנס ויוצא. ועי' בתשובות וכתבים (כ"ד י"ג) שהחזו"א לא היה מנשק וגם לא נוגע במזוזה כשהיה יוצא אך העידו שראוהו כמה פעמים מסתכל על המזוזה בעברו בפתח ע"כ, ובשו"ת שלמת חיים סי' תק"ע שגם הגאון מהר"ל דיסקין זצ"ל לא היה נוהג כלל להניח היד על המזוזה כי אם היה מביט בה עיי"ש עוד. ועי' בשו"ת הגרעק"א סי' נ"ח בסופו דמשמע קצת דהנחת היד אינו חיוב אלא רשות בעלמא וברצון תליא מילתא עיי"ש, ואפשר דגם כוונת הרמ"א הוא כן ולהכי כתבו בשם יש אומרים וגם לא סיים וכן נהגו או וכן יש לנהוג, וכוונתו דמאחר שיש שכתבו שיש לעשות כן לכן מי שרוצה לנהוג כן הרשות בידו ולא מיחייב כיהורא.

[קכ] אף דמבואר בשו"ע אבהע"ז סי' מ"ב סעי' ד' דאם קידש בפני עדים אפ"ל לא אמר אתם עדים מקודשת, מ"מ מנהג קדום לייחד ב' עדים לקידושין וכ"כ בקצוה"ח שם ס"ק א' וכמש"כ בפתחי תשובה כאן ס"ק י"א ומטעם דאולי נמצא בין הרואים קרובים או פסולים ויכונו להעיד דאז לדעה ראשונה בחו"מ סי' ל"ו סעי' א' עדות כולם בטילה, וע"ע בשו"ת מהר"ם שיק חו"מ סי' נ"ז שכן נהג רבו החתם סופר.

[קכא] הנה אף דבשו"ת אבני נזר סי' שצ"ה ובהאלף לך שלמה סי' קל"ט כתבו דחופה לא בעי עדים דמה שנאסרת להעולם אינו מכח החופה אלא ע"י הקידושין ומצד שניתרת לבעלה לא הוי חב לאחרים עיין בדבריהם, מ"מ בתוס' ר"י הזקן בקידושין דף י' ע"ב מבואר דלא שנה חופה מקידושין דאף חופה בעי עדים מאחר שהוא דבר שבערוה וכ"כ ברדב"ז ח"א סי' קכ"א ובאבני מילואים סי' ל"ח ס"ק י"ז ובמקנה קו"א סי' נ"ה סעי' א' ובשלחן העזר סי' ח' סעי' ח' ס"ק ב', ומאחר דהוא מחלוקת הפוסקים מסתבר שיש לעשות על צד היותר טוב ולצאת דעת כל הפוסקים וכן לחוש לכל הדיעות מה נקרא חופה ולייחד עדים על כולם דהיינו על החופה ועל היחוד ועל ההינמא, וע"ד שכתב האבני מילואים (סי' מ"ב ס"ק ו') דראוי ונכון לסדר קידושין שלא יהא ח"ו שום גמגום בשורש קדושת ישראל.

ועל היחוד^{קכב} ועל ההינומא^{קכג}.

אמירת מקודשת

אחר שסיים החתן אמירת הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל ונתן להכלה הטבעת, לא אמר רבינו "מזל טוב" אלא אמר "מקודשת"^{קכד}.

לשאל להחתן אם הטבעת שלו
לפני שמסר החתן הטבעת להכלה אחז רבינו את הטבעת בידו ושאל להחתן אם היא שלו^{קכד}.

ראיית העדים את פני הכלה

כשרבינו סידר קידושין צוה שיגביהו את כיסוי ההינומא שעל פני הכלה קודם נתינת הטבעת, כדי שיוכלו העדים לראות את פני הכלה^{קכד}.

לשאל להעדים אם הטבעת שו"
אחר ששאל רבינו להחתן אם הטבעת שלו, שאל להעדים אם היא שוה פרוטה^{קכה}.

הערות וביאורים

[קכב] לדעת הפוסקים הנ"ל דחופה בעי עדים א"כ ה"ה שיש לעשות היחוד בפני עדים דהא הטעם דעושין יחוד הוא משום שחוששין לשיטת הרמב"ם וה"א שבר"ן שחופה היינו יחוד.

[קכג] היינו מה שנוהגין קודם החופה לכסות ראש הכלה בסודר שקורין באדעקען, ושיטת הב"ח באהע"ז סי' ס"א דזהו חופה וזוהו דעת תוס', וכ"כ הדרישה שם סי' ס"ה וביו"ד סי' שס"ב. וכתב בספר אמרי דוד סי' כ"ט דמאחר די"א דזה נקרא חופה משו"ה אף בכיסוי ההינומא ראוי ליחד עדים עיי"ש, וע"ע מש"כ הרש"ש בקידושין דף י"ח ע"ב.

[קכד] כ"כ הבית שמואל בסי' כ"ח ס"ק מ"ט והובא להלכה בבאה"ט שם ס"ק ל"ו ובחכ"א כלל קכ"א סי' ט"ז, ועי' בחידושי חת"ס בגיטין דף ע"ה ע"א שכתב וז"ל וכן נוהגין בכל החופות שמתחילה שואלין להחתן אם הטבעת שלו ואומר הן עכ"ל.

[קכה] כתב הרמ"א באהע"ז סי' ל"א סעיף ב' דנוהגים תחת החופה לשאול לעדים אם הטבעת שוה פרוטה כדי שתדע הכלה שאין מקדשה רק בשוה פרוטה וכ"כ בבאר היטב סי' כ"ז ס"ק א' בשם מהרי"ל, ובערוה"ש סי' ל"א סעיף ח' כתב דמדינתנו אין נוהגין כן עיי"ש, אמנם בכנסת הגדולה סי' כ"ז כתב דברוב המקומות נוהגין לשאול.

[קכו] בשו"ת מהר"ם מינץ סי' ק"ט וחות יאיר סי' י"ט כתבו דכשנתקדשה יאמרו כל העומדים שם מזל טוב, אמנם בסדר הקידושין (הנדפס בסידור אוצר התפילות) סעיף ג' להג"ר שלמה גאנצפריד זצ"ל בעל הקיצו"ע הורה שהעומדים שם יאמרו מקודשת וכו' כתב בשו"ת דברי יציב ח"ה אהע"ז סי' נ"ד אות ב' וכ"ה בשיטות קמאי כתובות דף ז' ע"ב, ובשו"ת תשובה מאהבה (סי' קי"ז) העיד דכן הוא מנהג הספרדים.

[קכז] כתב הרמ"א (אה"ע סי' ל"א סעיף ב') דנוהגין לכסות פני הכלות בשעת קידושין, אמנם המהרי"ט בחי' לקידושין פ"ב הביא בשם אביו המבי"ט ז"ל דאם אין העדים רואים פני הכלה

טעימת הכוס

כשרבינו היה מסדר קידושין לא היה
לוא מהיין שנשפך על ידו מהכוס של
טועם מהכוס של ברכת אירוסין ואף ברכה^{קכ"ה}.

הערות וביאורים

אין הקידושין חלין וכ"כ בשו"ת חסד לאברהם מהדו"ק אבהע"ז סי' כ' וז"ל במה שנוהגין לכסות פני הכלות בשעת קידושין כמש"כ הרמ"א באה"ע סי' ל"א, אני נוהג לומר להשמש שיגלה פני הכלה קצת קודם הקידושין למען יכירו העדים את הכלה וכו' ולכן זהו הדרך הנכון לכל ירא ד' להזהר בזה שיראו העדים שזהו האשה המתקדשת שלא יהיה פקפוק בשורש קדושת ישראל עכ"ל וכ"כ בחופת חתנים בשם המטה משה בידי הכנסת כלה אות ח' וז"ל כתב צדה לדרך במקומות יש שנוהגים לגלות פני הכלה קודם הקידושין, ובטוליטולא חזרו לנהוג כן וישר כוחם עכ"ל. ועל"ז בשו"ת ר"י בן הרא"ש (זכרון יהודה) סוס"י צ"א וכו"כ ברדב"ז ח"ד סי' קנ"ו, ועל"ז בשו"ת מגן שאול סי' ק"ס שכן נהג הגאון ר' יוסף זכריה גאבד"ק שאוועל בעמח"ס זכר יהוסף עיי"ש עוד וכו"ה דעת הגר"י קמנצקי זצ"ל באמת ליעקב, ועל"י בערה"ש סי' ל"א סעיף ט'. והנה יעויין בקהילת יעקב סי' ל"א דהגאון מליסא תמה על המב"ט דנהי דהעדים לא ראו פניה מ"מ יש תועלת בקדושין אם תזנה תיכף אחר הקידושין יחייב המזנה מיתה עפ"י עדים אלו א"כ נהי דאין מכירין בהאשה מ"מ לא היו קידושין בלא עדים וכמו שאם יראו עדים אחד שהיה פניו מכוסה נרצח מחבירו וכי לא היו יכולין להעיד שהאיש הלזה הרג לחבירו. ובביאור דעת המב"ט כתב בשו"ת בית יצחק אהע"ז סי' צ"ד דכמו שאמרו בחולין דף צ"ו ע"א דכי אתו סהדי ואמרו פלניא דהאי סימניה והאי סימניה קטל נפשא לא קטלינן ליה ואילו אמרי אית לן טביעות עינא בגויה קטלינן ליה אף דסימנים דאורייתא מ"מ בעינן שיכירו העדים את הנידון והכרה לא הוי רק בטביעות עין ולא בסימנים, וס"ל להמב"ט דלא מהני טביעות עין בשאר הגוף וכיון דבעדים בעינן שיכירו הנידון לא מהני רק אם רואין פניו שיכולים להכירו בטביעות עין אבל אם פניו מכוסים אין כאן הכרה רק בסימנים ולא מהני בעדות כמבואר בחולין דף צ"ו. ואיתא בב"ק דף ע' ע"ב דעידי קידושין אי"צ לעידי ביאה ופי' רש"י דבלאו איהו שוי' לה קמאי א"א לאסור אכל העולם דבר קרינן ביה א"כ בכסתה פניה דאין תועלת בעדותן הוה גם הקידושין דבר ולא חצי דבר ושאינו קידושין מרוצח דבעינן עדים שיעידו דבר שלם וגם שלא יצטרכו לראות עוד יותר דבעינן עדות הראוי בשעת קידושין ואיהו עדות הוה אם יצטרכו עוד ראיא אחרת עכ"ל הבית יצחק.

[קכח] הנה בכמה פוסקים (מחזור ויטרי סי' ת"ע, רוקח סי' שנ"א, שו"ת פאר הדור סי' ח', שדי חמד מערכת ברכות סי' ג' אות ה', עיקרי הד"ט או"ח סי' י' אות נ"ג) מבואר דגם המברך שותה מהכוס של ברכת אירוסין ובספר פסקי תשובה סי' קס"ו בהערה הביא דכן דכן נהג האדמו"ר מגור בעל האמרי אמת, אולם ברוב המקומות המנהג דאין המברך טועם מהכוס רק החתן והכלה, ובפני יהושע (קו"א כתובות דף ז' והובא בפתחי תשובה אהע"ז סי' ל"ד ס"ק ה') תמה ע"ז דכיון שאין הכוס מעכב איך מוציא חבירו, ואפשר כיון דמכל מקום עיקר היין לאו ליהנות מכיון חשיב שפיר ברכת המצות ועדיין צ"ע עכ"ל. ונראה להביא סעד לסברה זו של הפנ"י דאף בברכת הנהנין אמרינן כל ישראל ערבים אם עיקרו לאו ליהנות מכיון מהא דהביא הטור באו"ח סי' תפ"ד דעת הר"ף והרא"ש דברכת בופה"א דכרפס אף דבעצמותו היא ברכת הנהנין מ"מ בכרפס דליל הסדר יכול להוציא אחרים אף שאינו נהנה עמהם מאחר דתקנת חכמים

קצת פסקי דינים ששמעתי מפי רבינו

להחזיק מראה תוך תיק התפילין

הייתי נוכח כשנשאל רבינו שאלה ש: אבל הקשר הלא הוא מבחוץ.
 הבאה: ת: יעדער בר מצוה בחור ווייסט אז
 ש: האם מותר לבחור להחזיק מראה אהן א שפיגע"ל גייט עס נישט (כל
 (שפיגע"ל) בתיק התפילין שלו.
 ת: מותר, כי הוא תשמיש דתשמיש^{קכט} לא הולך^{קל}.

הערות וביאורים

היא. וכע"ז כתב המחבר בס' רצ"ז סעיף ה' דמי שאינו מריח מותר לו לברך על הבשמים במוצ"ש כדי להוציא מי שאינו יודע לברך. אלא דהמשנ"ב שם הביא שכל האחרונים חולקין על המחבר בזה וס"ל דאם אינו מריח אינו מברך להוציא אחרים. ונראה דמ"מ אין ממשנ"ב זה קושיא על הא דס' תפ"ד הנ"ל דשאני בשמים דאינו תקנ"ת חכמים אלא מנה"ג החכמים וכלשונו של המשנ"ב שם ומשו"ה לא נחשב כחובה שיכול להוציא אחרים אם אינו מריח עמהם משא"כ כרפס דליל סדר הוא תקנ"ת חכמים בשביל הכירא דתינוקות שזהו עיקר תכלית ליל סדר לעורר התינוקות בשינויים הנעשים כדי שישאלו עליהם ויתקיים עי"ז מצות והגדת לבנך ועי' שעה"צ סי' תע"ב ס"ק ב', ואפשר דהא דהניח הפנ"י סברא זו בצ"ע משום דיש מקום לחלק בין היכא דידוע האחר לברך בעצמו כגון ברכת אירוסין דלא מקילין בסברא זו להחשיבו כברכת המצות להך דס' רצ"ז וס' תפ"ד דאינו יודע לברך בעצמו. ובאופן אחר י"ל דגם ברכת האירוסין על הכוס אינו אלא מנהג וכמש"כ הבית שלמה (או"ח סי' י"ד), וגרע מכרפס שהוא תקנה ולכן לא החליט הפנ"י להחשיבו כברכת המצות, וכעין מש"כ לעיל לענין בשמים במוצ"ש. והנה אף דהפנ"י הניח הדבר בצ"ע, בתשב"ץ (ג' ס"ה) כתב ליישב עפ"י מה דאיתא בר"ה כ"ט ע"ב פורס אדם לבניו וב"ב אע"פ שאינו אוכל עמהם כדי לחנכם במצוות, וכשהברכה נעשית בשביל הטועמים כגון חתן וכלה כשר הדבר להטעימם כוס ברכתם ועדיף טפי מחינוך הקטנים וכו' עכ"ד. וכתב המהרש"ם (ה' ח') שלא יפה עשה רב א' שהנהיג לשתות הוא בעצמו הכוס של ברכת אירוסין מחמת קושיית הפנ"י, דאין לשנות מנהג ישראל.

[קכט] דהא התפילין מונחים בקופסת פלסטיק והקופסת פלסטיק מונחת בהתיק.

[קל] פ' והוה כמו התנה מעיקרא וכעין מש"כ המשנ"ב (מ"ב י"א) עיי"ש. ומה שהשיב רבינו בתחלה שהוא מותר משום שהוא תשמיש דתשמיש אף דהקשר מבחוץ, נראה משום דהמעין במשנ"ב סי' מ"ב ס"ק כ"א יראה דקיי"ל דהקשר אינו דקדושה עצמה רק תשמישי קדושה ודלא כרש"י וכמש"כ בביה"ל שם שכמעט כל הפוסקים חולקין על רש"י, ולכן שפיר הוי התיק רק תשמיש דתשמיש. ורק מחמת שראה רבינו שהשואל מחמיר בשאלה זו להחשיב הקשר כקדושה עצמה לכן השיב לו דאפ"ה מותר מטעם אחר דהוי כאילו התנה מעיקרא. ואף דבמשנ"ב ס"ק י"א כתב דלכתחלה אין נכון לעשות כן, שאני הכא דהמראה הוא צורך לתפילין, ואפשר דזה היה כונת רבינו במה שהשיב יעדער בר מצוה בחור וכו' פ' והוי צורך התפילין ומשו"ה מותר לכתחלה גם לפי הבנת השואל, וע"ע בהליכות שלמה פרק ד' סעיף ל"ד.

בענין תנאי לכונת השמות

ש: בנוגע צו כונת השמות מעג מען מאכן א תנאי (האם מותר לעשות תנאי לכונת השמות)^{קלא}.
ת: עס איז בעסער ווי גארנישט (עדיף מכלום)^{קלב}.

ש: כי כתוב דאין לנשק בביהכנ"ס.
ת: הוא כן נמצא בביהכנ"ס או הוא לא נמצא בביהכנ"ס^{קלד}?

מי שהחסיר חלק מקריאת התורה האם צריך להשלים במנין אחר

ש: מי שיצא באמצע קריה"ת האם צריך להשלים במנין אחר מה שהחסיר.
ת: עס איז נישט קריאת המגילה (אינו קריאת המגילה)^{קלה}.

נשיקה עם תפילין

ש: מי שלבש תפילין האם מותר לו לנשק לחבירו^{קלג}.
ת: מדוע לא.

הערות וביאורים

[קלא] כתב המחבר (ה' א') כשיזכיר השם יכוין פירוש קריאתו וכו' וכתב הגאון מבוטשאטש בספר תפלה לדוד סי' כ"א וז"ל בכל יום וכו' יאמר זאת הריני מכוין וכו' מעתה עד למחר בעת הזאת בכל פעם שאזכיר שם הוי"ה הק' שהוא בכתובתו היה הוה ויהיה ובקריאתו וכו' שהוא אדון הכל וכשאזכיר שם אלקים שהוא תקיף ובעל היכולת וכו' עכ"ל. וכ"כ באפיקי ים.

[קלב] וכששאלתי דבר זה להגר"ח קניבסקי שליט"א השיב בזה"ל די חכמים האבן געוואלט אז מיר זאל טראכטען איז וואס העלפט מאכען א מודעה אבער אויב מען גייט סיי ווי סיי נישט טראכטן זאל מאן דאס זאגן (החכמים רצו שנכוין א"כ מאי מהני למסור מודעה, אבל אם בלא"ה לא יכוין אז יאמרנו), ונראה שזה היתה ג"כ כונת רבינו. וע"ע בשו"ת אז נדברו ח"ג סי' י"א אות ח' ובהליכות שלמה פרק א' סעיף ג'.

[קלג] כתב הרמ"א (צ"ח א') דאסור לנשק בניו הקטנים בביהכנ"ס כדי לקבוע בלבו שאין אהבה כאהבת המקום. ובה"ל תפילין (כ"ה ה') כתב המחבר דיכוין בהנחתם וכו' וישתעבד להקב"ה הנשמה וכו' וגם הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות ובוה יזכור הבורא וימעט הנאותיו וכו' עכ"ל. וא"כ אפשר דאם לבוש בתפילין יהיה אסור לו לנשק לחבירו כדי לקבוע בלבו וכו'.

[קלד] פי' דזה שהוא לבוש תפילין לא מעלה ולא מוריד, אלא אם הוא בביהכנ"ס אסור ואם לאו מותר. והטעם בזה נראה דמאחר דמצוה מן המובחר מה"ת שיהיו התפילין עליו כל היום עי' ביה"ל ריש סי' ל"ז בשם הפמ"ג, א"כ לא רצו לאסור נשיקה כשהוא לבוש בתפילין מאחר דהוא גזירה שאין הצבור יכולין לעמוד בה משא"כ ליהדר רק לשעה מועטת שנמצא בביהכנ"ס אפשר בקל.

[קלה] והיינו שאין עליו חיוב לילך למנין אחר ולהשלים מה שחסר לו. ולכאורה משמע דס"ל לרבינו דקריה"ת היא חובה על הציבור ולא על כל יחיד ויחיד. וכן משמע קצת מהא דכתב השו"ע בס' קמ"ו סעיף ב' דמותר לספר בדברי תורה בשעת קריה"ת ואין צריך לשמוע

אמירת תיבת מלך ביעלה ויבוא

ש: זאל מען זאגן מלך אין יעו"י ביים בענטשען (האם יש להזכיר תיבת מלך ביעלה ויבוא שבברהמ"ז)^{קל}.
ת: פארוואס זאל מען זאגן (איזזה טעם יש לאומרו).
ש: ווייל די רמ"א האט נישט געזען

אז מענטשען זאגן דאס נישט (כי הרמ"א לא ראה שנוהגין כן).
ת: דאס איז געווען דעמאלץ אבער היינט דער גאנצע וועלט זאגט דעס נישט. (זה היה אז אבל כהיום כל העולם אין אומרים אותו)^{קל}. ושוב

הערות וביאורים

קריה"ת. אמנם עי' בביה"ל שם שהקשה באמת כן היאך מותר ללמוד והלא הוא צריך לשמוע קריה"ת ומחמת זה תי' דאיירי שכבר שמע קריה"ת עיי"ש עוד. שוב התבוננתי בזה דאפשר דמודה רבינו דקריה"ת היא חובת היחיד אלא דסגי במה ששמע מקצת הקריאה ואינו מעכב שישמע כל הקריאה. וזה הביאור במה שהשיב שאינו קריאת המגילה פ"י דאין חיוב לשמוע כל תיבה ותיבה של קריה"ת וכע"ז כתב בשו"ת שלמת חיים ס' קמ"ה. והנה בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד ס' כ"ג וס' מ' אות ה' פסק דקריה"ת הוא חובה על כל יחיד ויחיד ואם חסר אפי' תיבה אחת לא יצא וצריך להשלימו במנין אחר עיי"ש. ואחי החריק ר' שמחה נ"ו העיר דכן הוא מפורש במשנ"ב ס' קמ"ו ס"ק ג' שכתב דהא דלצורך גדול מותר לצאת בין גברא לגברא מיירי שלא יחסר לו מקריה"ת כלל עי"ז עיי"ש, אם לא נחלק בין לכתחלה לבדיעבד דהמשנ"ב מיירי לכתחלה דאסור לצאת אא"כ יודע שלא יחסר לו חלק מהקריאה, אבל בדיעבד מודה דאי"צ להשלים במנין אחר אי משום דבדיעבד סמכינן אדיעות דס"ל דקריה"ת הוא רק חובת ציבור ולא חובת יחיד אי משום דאף דהוא חובת יחיד מ"מ די שישמע מקצת הקריאה ואי"צ לשמוע כולו וכסברת השלמות חיים הנ"ל עכת"ד ודפח"ח. ולפ"ז אפשר דגם כוונת רבינו במה שהשיב שאינו קריאת המגילה הוא כן, דבקריאת המגילה גם בדיעבד לא יצא אם חסר לו חלק מהקריאה משא"כ בקריה"ת יצא בדיעבד ואי"צ להשלים מה שהחסיר במנין אחר.

[קלז] איתא בברכות מ"ט ע"א אמר רבה בב"ח אמר רבי יוחנן הטוב והמטיב צריכה מלכות מאי קמ"ל וכו' לומר שצריכה שתי מלכויות חדא דידה וחדא דבונה ירושלים וכו' ה"ה דאפי' בונה ירושלים נמי לא בעיא אלא אידי דאמר מלכות בית דוד לאו אורח ארעא דלא אמר מלכות שמים ע"כ. וכתבו תר"י והרא"ש דהא דלא תיקנו מלכות שמים בברכת בונה ירושלים משום דלא רצו להזכיר מלכות שמים אצל מלכות בשר ודם ולכן תיקנו להזכירו בהטוב והמטיב עיי"ש. ועפ"ז כתב הרמ"א (קפ"ח ג') י"א דאף כשאומר יעלה ויבא לא יסיים מלך חנון ורחום אלא ידלג מלת מלך וסברא נכונה היא אבל לא ראיתי נוהגין כן עכ"ל. ובמשנ"ב ס"ק ו' כתב וז"ל והאחרונים כתבו טעם לזה כיון דענין בפני עצמו לגמרי הוא לא קפדינן בזה וכו' ולכן אין למחות ביד הנוהגין כן עכ"ל, ומשמע דיותר טוב שלא לאומרו אלא דאין למחות ביד האומרו.

[קלז] דהא הרמ"א מסכים שלא יאמרו אלא שלא ראה נוהגין כן ולכן לא רצה לשנות המנהג, אבל כהיום שאין לנו אותו מנהג לא יאמרנו, וכן משמע במשנה ברורה דלכתחלה לא יאמרנו וכו"ל.

הוסיף רבינו: אבער ראש השנה זאל מען יא זאגן (אבל בראש השנה כן יזכיר)^{קלח}.

אימתי יש לברך ברכת הגומל

ש: אימתי יש לברך ברכת הגומל קודם קדיש או אחרי קדיש^{קמט}.
ת: אחרי קדיש^{קמ}.

בענין שתיית המסובין מכוס פגום ש: כשהמקדש שופך מיין שבכוסו לתוך כוסות ריקנים של המסובין, האם יכול לשפוך לתוך כוסן אחר שישתה או שצריך לשפוך קודם שישתה כדי שישתה מכוס שאינו פגום^{קמא}.
ת: אין בזה חשש פגום^{קמב}.

הערות וביאורים

[קלח] כ"כ המטה אפרים בסי' תקפ"ג אלף למטה ס"ק ב' עיי"ש הטעם. ונראה לבאר עפ"י מש"כ בכנסת הגדולה בסי' ק"א בהגה"ט לענין כשעושין מנחה קצרה שהש"ץ אומר ג' ברכות ראשונות בקול שכיון שיש טעם למה מגביה קולו כדי שיאמרו קדושה בציבור אינו נראה מקטני אמונה ומנביאי השקר כי אם מעבדי ד' החרדים אל דברו עיי"ש, וה"ה כאן מאחר דכל השנה אינו אומר מלך ובר"ה הוא אומר מוכח שאין כוונתו להשוות מלכות שמים למלכות בשר ודם אלא אדרבה כוונתו להדגיש גדולת ענין מלכות שמים ולהזכירו בכל מקום שאפשר.

[קלט] היינו זה שעלה לעליה האחרונה קודם קדיש, דבלא"ה פשוט שמברכין אחר קדיש.

[קמ] כי הקדיש שייך לקריאת התורה וצריך להיות אחריו מיד בלי הפסק, משא"כ הא דמברכין ברכת הגומל בשעה שעולה לתורה הוא מנהג בעלמא ומעיקר הדין אפשר לברך גם בלי ס"ת, כמבואר במשנ"ב (רי"ט כ') ומשר"ה אין לחוש אפי' לכתחלה במה שמפסיקין בקדיש בין העליה לברכת הגומל. וע"ע באשל אברהם (בוטשאטש) סי' רי"ט הנדפס בשו"ע הוצאת פרידמאן.

[קמא] כתב המחבר (רע"א סי' ז') אין צריך לשפוך מכוס המקדש לכוסות יין שלפני המסובין אא"כ היו פגומים שאז צריך לשפוך לכל כוס וכוס כדי שישתה כולם מכוס שאינו פגום. וכתב בשעה"צ אות פ"ט וז"ל וכששותין כולם מכוס של ברכה אע"ג דהוא שותה מתחלה לא מקרי מכוס פגום דחשובין כמקדש גופא ורק כששופך מכוסו לכוסן בעינן שישפוך קודם שישתה בעצמו כמש"כ הרא"ש עכ"ל. ושאלתי היתה האם מש"כ המשנ"ב דכששופך לכוסן בעינן שישפוך קודם שישתה מיירי דוקא כשכוסן היו פגומים והוא צריך לתקנם ע"י היין שבכוסו וכצוירו של השו"ע אז א"א לתקן הפגם ביין פגום שלו אבל אם כוסות המסובין ריקנים ואינו צריך לתקן יינם הפגום אז יכול לשפוך לכוסן גם אחר ששתה הוא דמאחר דכולן שותין רק מיין הקידוש לא נחשב היין פגום בזה ששתה הוא תחלה, או דילמא אפי' אם כוסות המסובין ריקנים ג"כ צריך לשפוך לכוסן קודם שישתה דאל"כ ישתו יין פגום ורק אם שותים מאותו כוס ממש אז אי"צ דנחשב כאילו שתייתן היא המשך משתייתו מאחר דשותין מאותו כוס ממש.

[קמב] ושמעתי ממקור נאמן דגם דעת הגר"ח קניבסקי שליט"א הוא כן ושנימוקו עמו דהא השעה"צ סיים כמש"כ הרא"ש, והרי הרא"ש לא מיירי בכוסות ריקנים אלא בכוסות של יין

הזמן המובחר לסיים

קריאת שמו"ת

ש: הא דהובא במדרש דמצוה לגמור קריאת שמו"ת קודם שיאכל סעודת שבת האם הכונה לסעודת הלילה או לסעודת היום^{קמג}.

ת: הכוונה לסעודת היום^{קמד}.

ש: האם יש ענין לסיים קודם סעודת

הלילה^{קמה}.

ת: יש לדון^{קמו}.

מי שיש לו יארצייט בשבת

לאיזה עליה יעלה

ש: מי שיש לו יארצייט ביום ש"ק^{קמי}, האם יעלה למפטיר או לאחד מהשבעה קרואים^{קמח}.

הערות וביאורים

פגום וא"כ ע"כ גם המשנ"ב לא מיייר בכוסות ריקנין עכ"ד. ואגב דאירינן בדברי השעה"צ אלו, יש להעיר דלכאורה דבריו הם נגד הט"ז בסי' קפ"ב ס"ק ד' והפמ"ג שם דס"ל דאפי' כששותין מכוס המברך ג"כ מקרי ששותין מכוס פגום, ותימה שסתם המשנ"ב דלא כמותם מבלי להזכיר דבריהם וצע"ג. וע"ע בהסכמת הגרש"א זצ"ל להמשנ"ב שיצא לאור עם ליקוטי דברי הרב מש"כ בזה. וע"ע בספר שובע שמחות להג"ר שריה דבליצקי שליט"א פרק ד' סעיף מ"ח ובהערה קס"ז.

[קמג] עי' תוס' בברכות דף ח' ע"ב בשם המדרש דרבינו הקדוש צוה לבניו אל תאכלו לחם בשבת עד שתגמרו כל הפרשה, והובא להלכה בשו"ע סי' רפ"ה סעי' ד' ובמשנ"ב שם ס"ק ט'.

[קמד] כן משמע מלשון השו"ע שם ואם לא השלים וכו' ישלים אחר אכילה עד המנחה וכן משמע מהמשנ"ב שם שכתב דאין לעכב מחמת זה האכילה עד אחר חצות וכדלקמן בסי' רפ"ח ע"כ, ושם הלא מיייר בסעודת היום ולא בסעודת הלילה.

[קמה] אף דמצד המדרש אפשר לסיים בבוקר, מ"מ אולי בכ"ז יש ענין לסיים קודם סעודת הלילה.

[קמו] וביארו לי ממקורבי רבינו אשר היו נוכחים בשעת מעשה דכוונת רבינו הוא דזה דיון בפוסקים והדין אינו ברור ע"כ. והנה במשנ"ב שם ס"ק ט' כתב וז"ל ולכתחלה מהנכון אם לא קרא שנים מקרא ואחד תרגום בע"ש להשכים בשבת בבקר ולקרא השמו"ת קודם הליכתו לבהכ"נ עכ"ל. ומשמע דהוא רק בדיעבד אם לא קרא בע"ש אבל לכתחלה יסיים הפרשה בע"ש ועי' בביה"ל שם. ועי' בב"ח שכתב דבערב שבת אינו מצוה מן המובחר אלא דוקא בשבת בבוקר וקודם אכילה דבאותה שעה משלימין הציבור ומצוה מן המובחר להשלים עם הציבור דוקא לא מלפניו ולא מלאחריו עכ"ל.

[קמז] היינו לאפוקי כשחל באמצע השבוע שאז המנהג שעולה למפטיר בשבת שלפני היארצייט.

[קמח] יש בזה דיעות בין האחרונים דדעת השערי אפרים (שער ט' סעיף מ"ב) דיעלה למפטיר

ת: שבעה קרואים.

האם ההוצאות של ד' מינים בכלל

הוצאות יו"ט

ש: האם ההוצאות שמוציאים כדי לקנות ארבעה מינים בכלל הוצאות יום טוב^{קנא}.
ת: אין לו שום שייכות^{קנב}.

אמירת התפילות שבביה"ל בשבת
ש: האם מותר לומר בשבת התפילות המוזכרות בביאור הלכה ריש סימן א' בשם הירושלמי^{קמט}.

ת: מותר כי אין זה בקשה.

ש: אבל קודם מעריב הוא כן בלשון בקשה.
ת: מותר^{קכ}.

לישב בסוכה בשמי"ע בחו"ל

ש: מיין זיידע וואס האט געוואוינט אין חו"ל האט נישט געזעצן אין דער

הערות וביאורים

ובשורת יען אברהם יו"ד ס' ל"ו (הובא בקצור דברי סופרים פ' ס"ג הערה ה') ביאר דמעלת מפטיר הוא משום שהוא ט' ברכות והוא עילוי יותר עיי"ש, וכן נהגו החזו"א והסטייפלער כמש"כ בארחות רבינו ח"ג עמ' רל"ג. אמנם בליקוטי שו"ת מנחת יצחק ס' י"ב הוכיח משו"ת חתם סופר חלק ו' ס' ק"ג דאדרבה לא יעלה למפטיר אלא לאחד משאר הקרואים ושכ"כ בפני ברוך ס' ל"ט סעיף י"ב בשם ספר זכרון אליהו עיי"ש. וכן הורה הגר"ש וואזנער שליט"א וכמו שמובא בקובץ מבית לוי חלק י"ב עמ' י"ז.

[קמט] ז"ל הביה"ל ריש ס' א' נכון מאד לזהר לומר קודם כל ג' תפלות הודאות היה"ר המבואר בירושלמי פ' תפלת השחר דהיינו בשחרית מודה אני לפניך שהוצאתני מאפלה לאורה ובמנחה מודה אני וכו' שכשם שזכיתי לראות כשהחמה במזרח כך זכיתי לראותה במערב בערבית יה"ר וכו' כשם שהייתי באפלה והוצאתני לאורה כך תוציאני מאפלה לאורה.

[קנ] מאחר שהוא מטבע קבועה אין בזה איסור שאלת צרכי בשבת.

[קנא] איתא בביצה ט"ז ע"א כל מזונותיו של אדם קצובים לו וכו' (ויש לו לזהר מלעשות יציאה מרובה שלא יוסיפו לו שכר למזונות אלא מה שפסקו לו - רש"י) חוץ מהוצאות שבתות והוצאות יו"ט וכו' שאם פחת פוחתין לו ואם הוסיף מוסיפין לו.

[קנב] עי' בתוס' שם ט"ו ע"ב ובשיטמ"ק שם דילפינן ליה מהך קרא דאכלו משמנים וגו' עיי"ש וא"כ קאי אהוצאות שהם צורך שמחת יו"ט דוקא דהיינו אכילה ושתייה [ואולי גם שאר מיני שמחה כגון בגדי צבעונים לנשים דאף דאין עניני אכילה מ"מ בכלל חדות ד' הס] ולא על הוצאות מצות אחרות. ויש לציין דדעת הריטב"א היא דלא דוקא מצות אלו אלא בכל המצוות נמי אם פחת פוחתין לו ואם הוסיף מוסיפין לו והובא בשיטמ"ק שם, ולדידיה פשוט דה"ה מצות ד' מינים, ושאלתי היתה, כמובן, רק לפי משמעות הטור והב"י בס' תי"ט דפליגי על הריטב"א בזה וס"ל דהני ג' מצוות דוקא נקט.

שטייט אין גמרא מיתב יתבינן ברוכי
לא ברכין (צריכים לעשות כמש"כ
בגמרא מיתב יתבינן ברוכי לא
ברכין)^{קכ}.
ש: אבער ער האט דאך א מנהג נישט
אזוי (אבל הלא יש לו מנהג היפך זה).
ת: מנהג בורות^{קכד}.

זמן הדלקת נרות חנוכה במוצ"ש

ש: אני בא מחו"ל ומנהגי שלא

סוכה שמיני עצרת און יעצט איז ער
אוועק און זיין זון וויל וויסן אויב ער
זאל משנה זיין דער מנהג פון זיין
טאטע און זיצען אין דער סוכה
אדער נישט (זקני היה גר בחו"ל
ומנהגו היה שלא לישב בסוכה
בשמי"ע, ועכשיו נפטר ובנו רוצה
לדעת כיצד ינהוג האם ישנה מנהג
אביו וישב בסוכה או לא).

ת: מען דארף מאכען אזוי ווי עס

הערות וביאורים

[קנג] פ' וישנה מנהגו וישב בסוכה, וכע"ז שמעתי מהרב ר' דוד פינקעלמאן שליט"א שכן
הורה לו הג"ר אברהם פאם זצ"ל שישנה מנהג אביו בזה וישב בסוכה, אם לא יהיה לאביו
קפידא.

[קנד] ידוע הוא דהרבה תשובות מגדולי האחרונים נכתבו ליישב מנהג החסידים שלא ישבו
בסוכה בשמ"ע, רק דהמעין בדבריהם יראה שהם מיוסדים בעיקר על דברי הקרבן נתנאל
סוף פרק לולב וערבה (אות ז') שכתב דבעת צינה או רוחות או שום שינוי אויר אין מן הראוי
לאכול בסוכה ביום שמיני עצרת דאז ניכר שעושה לשם מצות סוכה ונמצא שנוהג בו מנהג
חול עיי"ש, וחכמי הש"ס שאמרו מיתב יתבינן אמרו כן בבבל מקומות החמים אשר שם סוכתו
עריבה עליו ולא במדינות אשר ברוב השנים הוא אז בשמ"ע עת קור ורוחות כבר ואין סוכתו
עריבה עליו עכ"ד. והנה אם באמת אין סוכתו עריבה עליו ביום ההוא א"כ יש להם על מי
לסמוך דהיינו הקרבן נתנאל דאף דדבריו לא הובאו בפוסקים ואדרבה סתימת הפוסקים
משמע דגדרי מצטער של שמ"ע שוים לשאר ימות החג וזה שאין סוכתו עריבה עליו לא יפסור
אותו מסוכה ודלא כדברי הק"נ ואדרבה הגר"א החמיר בה יותר משאר ימות החג עי' חיי"א
כלל קנ"ג סי' ה' בשמו [ואף דהק"נ נימוקו עמו מ"מ נראה דדעת הפוסקים הוא דכוונת הרא"ש
הוא בעיקר התקנה דהיינו הא דתיקנו לישב בסוכה בשמ"ע ולא תיקנו ליטול לולב משום
דבלולב יהיה נראה כמוסיף משא"כ בסוכה, אבל עכשיו שתיקנו לישב בסוכה א"כ גם אם אין
סוכתו עריבה עליו חייב בסוכה], מ"מ בשם מנהג בורות א"א שיקרא, ובכונן זה באמת לא
שאלתי את פי רבינו. רק שאלתי סתם על מי שיש לו מנהג שלא לישב בסוכה [והיינו בכל גווני
גם כשהאזיר ביום ההוא טוב], ועל זה השיב שפיר שהוא מנהג בורות. וידוע דהאדמו"ר
מסאטמאר זע"א בסוף ימיו שינה את מנהגו בזה וישב בסוכה בשמיני עצרת ואולי הוא מטעם
הנ"ל דבאמריקה המזג האזיר היה טוב והיה סוכתו עריבה עליו ואין לו שוב סברת הק"נ. וע"ע
בשו"ת מהרש"ג (א' ל"ה) דמה שכמה צדיקים שלא אכלו בשמ"ע בסוכה יען דבימים אחרונים
של החג באו הרבה אנשים להסתופף בצלם והסוכה לא הכילה את כולם ואם הצדיקים לא
יאכלו ביחד עם כל האכסנאים יהיה להם צער מזה והם בכלל מצטערים שפטורים מן הסוכה.

<p>אמירת תחנון בפורים משולש בערים הפריזים בט"ז באדר</p> <p>ש: בפורים משולש האם אומרים תחנון בט"ז באדר בערים הפריזים.</p> <p>ת: מדוע לא^{קט}.</p>	<p>לעשות מלאכה עד צאה"כ דר"ת, מתי אדליק נרות חנוכה במוצאי שבת.</p> <p>ת: האם קבלת כן על עצמך בנדר.</p> <p>ש: לא, אבל תמיד אני נוהג כן.</p> <p>ת: זה בסדר.</p>
<p>בישול דגים בקדירה של בשר</p> <p>ש: האם מותר לבשל דגים בקדירה של בשר.</p> <p>ת: כן^{קט}.</p>	<p>ש: מה כוונת הרב ב"בסדר", למעשה מתי אדליק.</p> <p>ת: להדליק בזמן של רבנו תם הוא בסדר^{קנה}.</p>

הערות וביאורים

[קנה] מכאן רואים עד כמה צריך לדקדק בדברי רבינו אשר כל דבריו נאמרו בקיצור נמרץ, כי כל הנוכחים שם חשבו ש"בסדר" היינו דאפשר להקל (דהא כך פ' של בסדר דהיינו שאפשר להקל) בחשש איסור מלאכה דשבת ולהקדים ההדלקה, וראה זה פלא דכוונתו ב"בסדר" היתה להיפך דהיינו שאפשר להקל דינא דעד שתכלה רגל מן השוק ולאחר ההדלקה. והביאור בזה נראה דס"ל לרבינו דבא"י הוא רק מהיות טוב לשמור זמן דר"ת ובגדר חומרא בעלמא, משא"כ זמן החצי שעה דהדלקה הוא דינא דגמרא. ולכן להמתין עד זמן ר"ת באמת הוא חשש של חומרא דאתא לידי קולא, ומשונה "בסדר" דביאורו שיש להקל, היינו להקל על דינא דחצי שעה ולאחר ההדלקה. ומצינו כע"ז דלהחמיר על חילול שבת נקרא קולא בע"ז דף מ"ו ע"ב והא הזאה דפסח דפליגי וכו' דר"א סבר לחומרא וכו' ור"ע לקולא וכו' עיי"ש ברש"י וברמב"ן.

[קנה] והיינו שיש לומר תחנון. והנה לכאורה יש לעיין בזה דהא כתב הבית יוסף בס' תרפ"ח וז"ל וכתב הר"ן בפ"ק דמגילה על מה שכתב הר"ף בשם הירושלמי סעודת פורים מאחרין ולא מקדימין כשחל י"ד להיות בערב שבת שעירות גדולות ומוקפות חומה קורין בו ביום שאין מוקפין חומה עושין סעודה עד אחד בשבת וגרסינן בירושלמי ויעשו אותה בשבת א"ל לעשות אותם ימי משתה [ושמחה] כתיב את ששמחתו תלויה בבית דין יצא זה ששמחתו בידי שמים דשמחת [שבת] אינה מתקנת מרדכי אלא בידי שמים עכ"ל הב"י. והנה בס' תרצ"ה סעיף ב' כתב הרמ"א דחייב במשתה ושמחה קצת בשני הימים י"ד וט"ו, וביאר הגר"א משום דכתיב ימי משתה ושמחה. וא"כ כמו דבירושלים נדחה החיוב שמחה מיום ט"ו ליום ט"ז מחמת שאי אפשר לקיים תקנת ימי משתה ושמחה בשבת וכמבואר בירושלמי הנ"ל, כמו כן נאמר דחיוב משתה ושמחה קצת דידן ערי הפריזים הנהג בכל שנה בט"ו נדחה בשנה זו מט"ו לט"ז, ואמאי אומרים תחנון. ואפשר דמאחר דהוא רק חיוב משתה קצת א"כ אפשר לקיים זה גם בשבת דהא דבשבת א"א לקיים ימי משתה ושמחה הוא רק היום של עיקר תקנת השמחה דעל זה שייך לדרוש דרשת הירושלמי אבל לא חיובא דקצת שמחה, ועי' בהליכות שלמה (כ"א ח').

[קנה] כתב הטור ביו"ד סי' קט"ז דצריך ליהרר שלא לאכול בשר ודג ביחד ויש מחמירין בדבר

אחד מהשמות נכתבו בטעות

ש: הייתי נוכח כשהראה סופר סת"ם
לרבינו מזוזה שהיתה כתובה בה רק
י' תיבות וטעה הסופר ובמקום
לכתוב ואהבת את ד' אלקיך כתב
ת: מען דארף עס גונו זיין (צריכים
לגונזה)^{קנח}.

הערות וביאורים

ליחד לדגים כלים לבדן ע"כ, והוא משום חשש סכנה ומקורו בפסחים דף ע"ו ע"ב. ועל בטו"ז
ביו"ד סי' צ"ה ס"ק ג' בשם או"ה דמותר לאכול דגים שנתבשלו בקדירה של בשר בדפליטת
כלים לית ביה משום סכנה, והסכים עמו הט"ז דשרי והביא ראיה ממה שאמרו בגמרא דהרבה
אכלו דגים שעלו בקערה וע"כ דאין בו משום סכנה. ועל בחו"ד ביאורים ס"ק ג' שהקשה על
מה שהסכים הט"ז לדינו של האו"ה דלגבי פליטת כלים ליכא סכנה בכל ענין אפי' בנתבשלו
הדגים בכלי של בשר ומשום דאיכא ראיה ממה דאמרין בגמרא דהרבה אכלו דגים שעלו
בקערה של בשר, דהא לדעת המחמירים לאסור נ"ט בר נ"ט בבישול נמצא דמה דאמרין
בגמרא דדגים שעלו בקערה של בשר מותר היינו דוקא עלו אבל נתבשלו דמיקרי טעם חשוב
אפשר דאסור לאכלם אפי' אם היא נ"ט בר נ"ט, ועל האו"ה עצמו לק"מ דאיהו לשיטתו דמתיר
נ"ט בר נ"ט אפי' בבישול וא"כ שפיר איכא ראיה מדברי הגמרא מדגים שעלו דהא עלו הוא
לאו דוקא משא"כ לדעת המחמירין בנתבשלו ליכא ראיה עיי"ש. אולם בשו"ת ערוגת הבושם
(יו"ד סי' צ"א אות ד') יישב דברי הט"ז באמרו דדברי החו"ד תמוהין מאד דהא דמחלקין בין
עלו לנתבשלו היינו דוקא לענין נ"ט בר נ"ט דהיינו לאכלן אח"כ בכוחת דאו איכא שפיר נ"ט בר
נ"ט נ"ט הא' הבשר בהקערה ונ"ט הב' הקערה בהדגים ועדיין כולו היתר, משא"כ כאן לענין
סכנת דגים עם הבשר אין כאן נ"ט בר נ"ט דהא נ"ט הב' היא כבר באיסור דהיינו נ"ט הא'
הבשר בהקערה ונ"ט הב' היא הבשר בהדגים דהיא האיסור ובה"ג כו"ע מודו דליכא שום
חילוק בין עלו לנתבשלו וא"כ כיון דחזינן בגמרא דעלו מותר אע"ג דלגבי הדגים ליכא נ"ט בר
נ"ט א"כ ע"כ דצריך לומר בדפליטת כלים אין סכנה ואין חילוק בין עלו לנתבשלו וא"ש דברי
הט"ז במה שכתב דאף לדין מותר עיי"ש. והנה מלשון האו"ה שהעתיק הט"ז משמע דרק
בדיעבד אין לחוש אבל לכתחלה אסור וכן מבואר שם באו"ה בהדיא בכלל ל"ט אות כ"ו
דלכתחלה יש לזהר כמש"כ בטור סי' קט"ז שיש לייחד כלים לדגים בפ"ע ולבשר בפ"ע עיי"ש
וכן בתו"ח כלל ע"ז דין י"א העתיק דברי הטור אלו עיי"ש וכן מבואר במנחת יעקב כלל נ"ז ס"ק
א' דרק בדיעבד מותר וכן בחכמת אדם כלל ס"ח סי' א' העתיק דברי האו"ה והט"ז דאין סכנה
בפליטת כלים אמנם הביא בשם הטור דיש להחמיר לייחד שני כלים, אמנם ביש"ש פ' כל
הבשר סי' ט' הקיל יותר מהאו"ה דאפי' לכתחלה אין צריך לזהר ואין צריך לייחד כלים לדגים
וכתב דמש"כ הטור לייחד ב' כלים שיבוש הוא דאין סכנה אלא בממשות דגים ובשר שנתערבו
בהדי הדדי אבל בנתינת טעם ליכא למיחש עיי"ש. וכתב בדרכי תשובה סי' קט"ז ס"ק כ"ז
דהעולם נוהגין להקל בזה אף לכתחלה וכן כתב בפתחי תשובה שם ס"ק ג' בשם התפארת
למשה וכן כתב בספר שמירת הגוף והנפש בשם שו"ת האלף לך שלמה אר"ח סימן שי"ב ושי"ג
עיי"ש, ועמש"כ בשו"ת חתם סופר סי' ק"א.

[קנח] איתא במסכת שבועות דף ל"ה ע"ב ת"ר כל הטפל לשם בין מלפניו ובין מלאחריו ה"ז

בענין שידוך ששם החתן כשם חמיו

הייתי נוכח כשנשאל רבינו שאלה מחותן הייסט דוד משה (שם בני הבאה):
ש: מיין זון הייסט משה און מען המחותן הוא דוד משה)^{קנט}.
ת: כשר למהדרין^{קס}.

הערות וביאורים

נמחק לפניו כיצד וכו' לאחריו כיצד אלקינו נ"ו נמחק אלקיהם ה"ם נמחק אלקיכם כ"ם נמחק אחרים אומרים לאחריו אינו נמחק שכבר קידשו השם אמר רב הונא הלכה כאחרים ע"כ, וכן נפסק להלכה בשו"ע י"ד סי' רע"ו סעיף ט' [ועל' באור החיים הק' בפ' ואתחנן על הפסוק ואתם הדבקים בד' אלקיכם שכתב וז"ל יתבאר עפ"י מש"כ הרמב"ם בפ"ו מהל' יסודי התורה וז"ל וז' שמות הם הוי"ה וכו' כל המוחק אפי' אות אחת מז' שמות אלו לוקה כל הנטפל לשם מלפניו מותר למוחקו וכו' מלאחריו כגון ד' של אלקיך כ"ם של אלקיכם אינם נמחקים והרי הם כשאר אותיות של שם שהשם מקדשם ע"כ, והוא מה שנתכוון לומר להם במאמר הדבקים בד' פי' ולפי ששם זה המיוחד שם הויה אין אות נדבקה ונסמכת לו מלאחריו אלא מלפניו כגון לה' בה' כה' ואותיות אלו אין בהם קדושה ומותר למוחקם וא"כ תהיה דביקות ישראל בה' בדרך זה שאין השם מקדשם לזה גמר אומר אלקיכם פי' דביקות זה שאתם דבקים בה' אינה כדביקות האותיות שמלפניו אלא כאותיות שמלאחריו שהם כ"ם של אלקיכם שהם קדושים כשאר האותיות של השם וכו' עכ"ל עיי"ש עוד]. והנה בספר בני יונה צידד דהא דאמרו רז"ל הנטפל להשם מאחריו אינו נמחק שכבר קידשו השם זהו רק בשהטפיל מה שראוי להיות נטפל לו בכאן אבל אם הטפיל אותיות שאינן ראויין כאן אף שראויין במקום אחר כגון שהיה צריך לכתוב אלקינו וכתב אלקיכם י"ל דמותר למחקו, אבל שאר האחרונים סבירא להו דאפילו בכה"ג אסור למחקו וכן פסק בספר קסת הסופר סימן י"א סעיף ז'. ועיין שם בלשכת הסופר אות ט"ו דאפי' אם היה הבני יונה מתיר בבירור היה לנו לומר הלכה כרבים מכל שכן דגם הוא ז"ל לא התיר בבירור אלא כתבו בדרך אפשר עיי"ש עוד, ולכן בנד"ד א"א למחוק הנ"ו מאלקינו דכבר קידשו השם. ולקדור אי אפשר בכה"ג דהא השורה מתחלת בתיבות "ד' אלקיך" וקיי"ל דאין קודרין פחות מג' תיבות עי' בלשכת הסופר שם אות י"ט, ולכן אין למזוזה זו שום תקנה וצריך לגונה.

[קנט] כתב בצוואת רבי יהודה החסיד אות כ"ג וז"ל לא ישא אדם אשה ששמה כשם אמו או שמו כשם חמיו ואם נשאה ישנה שם האחד אולי יש תקוה עכ"ל.

[קס] כן כתבו הרבה אחרונים להקל באם יש לאחד מהם שני שמות ואינם שוים כי אם בשם אחד (מילי דחסידותא, טוב טעם ודעת מהדורא תליתיאי סי' רס"ג, צמח צדק אה"ע סי' קמ"ג, דבר משה מהדורא קמא, מנחת אלעזר ח"ג סי' י"ג). שוב ראיתי שגם בספר יבקשו מפיהו שידוכין ונישואין ח"א עמ' רל"ט כ"כ בשם רבינו דיכולים להשתדך אפי' לכתחלה וטעמו דהא כתב הבית יצחק (אה"ע"ז חלק ב' סי' ע"ב) וז"ל ע"ד הנכבדות מדובר עם חתן מופלג בתורה אך שם אמו של חתן שרה ושם הכלה שרה לאה ושאל אם יש לחוש. תשובה שאין בזה שום חשש כמש"כ בתשובת השיב משה חאה"ע סי' ס"ט דכל שיש איזה שינוי בשמות אין לחוש לצוואת

סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא וגו' כי זה כל האדם

הייתי נוכח כשניגש אב עם בנו אל רבינו אחרי שחרית ביום שהניח הבן תפילין לפעם הראשון וביקש מרבינו שיברך את בנו, ובירכו רבינו שיגדל להיות תלמיד חכם. ושוב ביקש האב מרבינו שיברך את בנו שיאב עס איז שייך א תלמיד חכם אהן שמים, והשיב לו רבינו בתמיה: וואס, ראת שמים (מה), וכי שייך להיות ת"ח מבלי שיהיה לו יראת שמים)^{קסא}.

הערות וביאורים

ר"י החסיד והבו דלא לוסוף עלה וכו' ועי' בספר נזיר השם דף כ"ג שכתב הגאון הפלאה זלה"ה לבנו דבשתי שמות דכחדא חשיבו אין שום בית מיחוש אם השני נקרא בשם אחד השוה לשמו וכו' ועי' בספר יד שאלו שכתב טעם לצוואה שמא יקראו זוגתו ותבא אמו ויבוא לידי איסור וכו' א"כ כשיש שינוי בשמות אין לחוש עכ"ל עיי"ש, הרי שמקילים בכלה וחמותה בכה"ג, וא"כ כל שכן שמקילים בחתן וחמיו שאינו חמור כ"כ כמו כלה וחמותה, ושכן מבואר בשו"ת מהרש"ם חלק ה' סי' כ"ח שבחתן וחמיו כי האי גוונא מקילים ועיי"ש עוד שהאר"ק בענין זה.

[קסא] כן מוכח מהגמרא בשבת דף ע"ז ע"ב וברש"י שם ד"ה סודרא. ובביאור הדבר י"ל עפ"י אבות פ"ו והתורה נקנית ביראה ופי' המדרש שמואל ז"ל הלא היא יראת שמים כי כן שנינו כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מותקיימת וכן כתוב ראשית חכמה יראת ד' עכ"ל. והיינו שאין זה מעלה בעלמא אלא אי אפשר לאדם לקנות התורה בלי שיהא לו יראת שמים. ונראה דודאי יכול להיות חמור נושא ספרים, אבל לקנות התורה להיות תלמיד חכם אמיתי שהתורה יהיה חלק מעצמותו ממש זה אי אפשר בלי שיהא לו יראת שמים. וכתב רבינו יונה בשע"ת שער א' אות ג' וז"ל ולא ימצא איחור התשובה זולתי בעמי הארץ אשר הם ישנים שוכבים ולא ישיבו אל לבם ולא דעת ולא תבונה להם למהר להמלט על נפשם וכו' ולא יאמינו לעונש החטא ואמרו רז"ל (ברכות י"ט ע"א) אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום כי באמת עשה תשובה עכ"ל. וכתב על זה הגר"ר מרדכי צוקרמן זצ"ל בביאורו ז"ל והרי לנו הגדרה גדולה מי הוא תלמיד חכם ומי הוא עם הארץ עכ"ל, והיינו שמי שמאחר תשובתו אי אפשר שיהיה תלמיד חכם, והדברים נוראים. ואפשר שהכונה הוא דהא איחור התשובה מורה על חסרון אמונה בעונש החטא וכדברי השע"ת הנ"ל, דאם היה לו באמת יראה מעונשי שמים היה שב מיד כי לא ידע אדם את עתו. וכתב החזו"א בס' אמונה ובטחון (ג' כ"ד) וז"ל וכל שלא קנה שלימות היראה אף ששכלו חד ומצוחצח בתולדותיו לא יזכה לתורה שלימה רק כל דרכו חתחתים נפתולים ועיקשות וכמו שאמרו דלא סלקו להו שמעתתא אליבא דהלכתא, ואור הפנימי המתלווה עם אור השכל לישר את כל ההזדורים ולחדור אל נקודת האמת העדינה היא יראת ד' טהורה ומי שחסר את היראה הוא חדול הרגש של עדינות הנפש וחסר טעם של זיו החכמה בת השמים, שכלו נעדר כח המבחין בין שקר לאמת וחכמתו נכזבה בכל פנותיה ועל זה נאמר ראשית חכמה יראת ד' שהיראה היא עומק הלב להבחין במתיקות זיו החכמה ונעימות התבונה ובכל עיון של סוגית ההלכה משתתפת היראה להתמוגג עם הדעת והתבונה לשפשפה ולצחצח להביט נכוחה לאהוב מישרים ואורות סגולות ולהטש מעקשים ואמרי נלוז וכו' עכ"ל עיי"ש. ומאחר דמי שלא קנה שלימות היראה לא יזכה לתורה שלימה, לכן המאחר תשובתו ולא קנה שלימות היראה אי אפשר שיהיה ת"ח.

תשואות חן

להאי גברא רבה
מוכתר בתורה וכל מדה נכונה
רחים רבנן ומוקיר רבנן
רודף צדקה וחסד כל הימים
ולא מחזיק טיבותא לנפשיה
מו"ה מ.ש.ג. הי"ו
על שנדבה רוחו אותו
לכבד את ד' מהונו
ותרם ביד רחבה להוצאת הספר

זכותו הגדול של
מרן רבינו הגרי"ש זצוק"ל
תעמוד לו ולכל משפחתו
שיתברכו ממעון הברכות
בכל מידי דמיטב

לע"נ

האי גברא רבה המורם מעם
ראש וראשון לכל דבר שבקדושה
הר"ר מאיר ב"ר ישראל ראזענבוים זצ"ל
עשה מלאכתו עראי ותורתו קבע
זכה להקים משפחה מפוארה בנין וחתנין רבנן
נלב"ע ז' אדר א' תשס"ג לפ"ק
ת.נ.צ.ב.ה.
הונצח ע"י משפחתו

לע"נ

ר' אברהם שמואל ב"ר הערשל ז"ל

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י קרן אברהם שמואל

יתברכו מנהלי הקרן בכל מידי דמיטב

לע"נ

ר' זאב ב"ר ישראל ז"ל

נפ' ה' אייר תשמ"ז לפ"ק

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו

לע"נ

הרב יוסף ליב בן הרב מרדכי ז"ל

ראובן ב"ר ישראל ז"ל

מרים חיה בת ריזל ע"ה

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י משפחת בלקשטיין